

Як. 18068 ✓✓

С-9/2

НИКОЛАЙ АБЫРЧАНИН

Николай Абырчанин

Хоту муора
Хоннобор

САХА СИРИНЭЭБИ КИНИГЭ ИЗДАТЕЛЬСТВОТА
ЯКУТСКОЙ * 1963

ИҢИНЭЭБИТЭ

Армейской кур	5
Хоту муора хоннобор	18
Ыаллы уобаласпыт ыллыгынан	28
Индигир «ийэ үөһүгэр»	37
Дружина биэрэгэр	41
Өрүһүйсүү	47
Сыыдам хайыһардыт	52
Тингньиттэр	62
Таммах хаан хаалыан тухары	69
Тымны кылааска	73
Доботтор	78
Убайым кэрнэһитэр	84

Николай Васильевич Абычанин (Слепцов)

У СТУДЕНОГО МОРЯ

Рассказы

На якутском языке

*Якутское книжное издательство
г. Якутск, Петра Алексеева, 1*

Художник В. С. Карамзин

*Редакторы И. И. Артамонов и Е. П. Шестаков
Худож. редактор Е. В. Михайлова
Технический редактор Е. П. Соловьева
Корректор В. А. Романова*

Сдано в набор 2/X-1963 г. Подписано к печати 14/XI-1963 г.
Бумага 84×108 1/32 Объем 5,5 физ. печ. л. Усл. п. л. 4,62
Уч.-изд. л. 4,25. Заказ № 187 МЛ 01609 Тираж 2000 экз.
Цена 13 коп.

Якутская республиканская типография
им. Ю. А. Гагарина

г. Якутск, Кирова, 9

Комсомолец убайым Николай
сырдык кэриэнигэр аныбын.

Автор

Хсленуу
(Дийлалчин)

АРМЕЙСКОЙ КУР

I

Мин аргыным эттээх иэдэстээх, симириктии көрөр кыарабас харабар ачыкылаах, тугу эрэ сытырбалаан эрэрдий, тартабар таныылаах эдэр киһи миигинниин. си-дүүгээр олоруохтаабар, суругунан кэпсэтэр:

— Самолет кэлбэтэ. Уус-Ньяараба төннөбүн. Манна дойдулаахпын. Ол ордук буолсу. Оттон эн? — ыраас буочардаах, чинг тыллаах. Мин аабабын арыт суругунан, арыт тылбынан хардарабын. Кини эдэр көрүгнээх. Буорга «А», «О» буукубалары оигорор. «Аахтыг дуо?» — диэн ыйытар. Мин санныбын ыгдах гыннарабын.

— Дьэ, накаас! — диэн кини чыпчырынан кэбиһэр. «А» — «аргыстаһан айаннаах», «О» — «онно олоруох» дибиин. Биирдии буукубанан судургу этиини өйдөөбөт. сатаан кэпсэппэт буоллаххына сатаммаккын. Олохтон адьас хаалыабын.

Биһиги, сарсыарда алта чаастан күн ортото ааһыар диэри авианорт ыскамыайкатыгар ити курдук ыаһахтаһа, самолет кэлэрин кэтэспиппит хас да хонно. Бу аатырар Уус-Ньяара аэропорда. Күннэтэ самолеттар кэлэллэр-бараллар, хонолор. Арай, биһиги айаннаахтаах сирби-тигэр, Хонууга көтөр самолет, толору таһабаастаах буолан, түспөккө үөһэнэн ааһар. Ону батыһа көрөн хаалар төһөлөөх хомолтолообун, бука, аэропорка хаайтарбыт айанныыт билэрэ буолуо.

Дьининэн, айылба мэхэийн аахсыбыт да үрдүнэн. айанныыт суол ортотугар хаайтарара сүөргү. Олохтоох киин аэропордугар көтүүтүгэр, самолет аара тохтоон, ааһахтаах сиригэр хас пассажир баарын эрдэ билэн, сөптөөх таһабаһынан көппөккө, айанныыт хаайтарар. Айанныыт барыта байым үптээх буолбатаба чахчы. Сорох

билиэтигэр төлөммүт харчытыттан ураты туга да суох буолааччы...

Мин уонча хонугунаа төһүүхтөөх эрэри, балтараа ыйтан быдан уһаабытым. Туттар үбүм, магнайгыттан да кыра буолан, бараммыта быданнапта.

Мин, Негаев пордугар тийэн, Охотскай муора дэбилгэннээх долгуннарыгар бигэтэр, Советскай Союз үрдүнэн көмүс хостонуутун сүрүн базата буолбут Мунгурдааны (былыр сахалар Магаданы Мугурдаан дииллэрэ үһү) көрөн, билсипэн, Индигир туһунан тугу эмэ айдарбын диин материал булунар смаллаабым. Ол баһам туолбакка: үрэхтэр, үрүүэлэр улааһыннык угуттаан, суол-иис алдыанан, үгүс бириискэлэргэ ороскуоттар тахсаннар, мингинниин аргыстаһахтаах буолбут киһим тохтотуллан, Сусумантан төһүүбүтүм.

Мин суругунаа эрэ кэпсэтэр тваэ дьүлэй киһибин. Мизтэрэ анарыттан ыраабы чуолкайдык көрбөппүн. Ол да буоллар, ардыгар дууһабын сыһаах быһахтыы сулуйар ыар хомолторбун, олохпор араас күчүмэҕэйдэри, эрээйдэри көрсүбүтүм иһин, дьизэтиэ, бүүбэйдии сатаабат үгэстээхпин. Мин олохпор үөрүүлэр, кэрэ минньигэс нэһиилэр эмиэ элбэхтэр! Олортоо үһүлүчү тутан: Индигир көмүсчүттэринэн уонна Магадан уобалаһынан, нууччалар ортолоругар чороҕ-сөбүтөбун сылдыгыталаабыт кэмнэрбин саныыбын. Оһино көрсүтэлээбит дьонум истин, судургу сыһааннарын үйэм тухары умнуом суоҕа. Нуучча дьонун эйэбэс майгылара, сии былыта суох сааскы халлаантан сырдыгынан күлүмнүү, сылааһынан сыдыаһа турар күн уотун курдуга...

— Добоор, сылдыаргар сыһааһын ситистинг дуо? Төһө үчүгэй материаллары билистинг, булуһунг? — аргыһым эмиэ суругунаа кэпсэтибитин саҕалаата. — Эт эрэ, аан магнай хаһан ким Индигиртэн көмүһү булбутай?

Мин Индигир көмүһүн аспыт, чинчийбит, документальнай чахчыларынан бигэргэтэр магнайгы геологтары, горняктары, инженердэри көрсүтэлээбитим. Киһилэртэн үгүһү билбитим, истибитим.

Сергей Павлович Раковская салааар партияга 1934—1935 сс. Индигир көмүһүн чинчийэ кэлбит. 1934 сыллаахха аан магнай Индигир көмүһө Көнө Салааҕа, Захарченко үрүүэтигэр көстүбүт. Ити үрүүэ билгин да Юбилейнай бириискэни көмүһүнэн хааччыйар элбэх саппаастаах. 1935 сылга Победа бириискэтин Иннокентий Иванович Галченко салааар геологтара, элбэх промышленнай

сапнаастаах бытархай көмүс баарын арийбыттар. Ити нөнгүө сылыгар Евгений Трофимович Шаталов (билигин геолого-минералогической наука доктора) салайар партията Индигиргэ кэлбит. Сибилинги кэмгэ Советскаяй Союз үрдүнэн киэгник сурабыран ээр Ольчан бириискэтин Андрей Захарович Денисов салайар партиятын геолога Алексей Петрович Васковскаяй 1939 сыллаахха улахан промышленнай суолталаах көмүстээбин арийбыт. Дьэ, ити курдук, өр сыллардаах чинчийи түмүгэр Колыма хаптал хайаларыттан, Индигир баһынан, Дьаагы өрүһүн баһыгар диэри, кыһыл көмүс киэгник үөскээн сытара дакаастаммыт.

— Добоор, итилэри мин бэйэм да билэбин. Оттон төһөлөөх кытаанахтары көрсөн арийбыттарын чабылхайдык, бэргэн уобараһынан этэр кыахтааххын дуо? — киһим эмиэ, мин уйан сирбин таба гайанан, хадылаахтык хараба симириктээн, тартабар таныта ордук кэтирээтэ.

— Сөпкө этэбин... — диибин мин. — Миэхэ талаан да, дьобур да суох. Ол эрэри, хотугу дойду киһитин уопсай уратылаабын өйдөө. Тугу көрбүтүн, билбитин-истибитин эппэккэ-көбүрөппэккэ, судургутук кэпсээччи.

— Да, оччоҕо билбиккин-көрбүккүн таба сүүмүрдээн, уус-уран тылынан ойуулаан очерката суруй, — диэгэ киһим уонна сылаарбаабытты туран тыылланнаата. Икки мэндимээннээх гостиница диэки хааман иһэн эттэ:

— Самолёт хаһан кэлэрин диспетчертэн ыйытыам.

II

Күүстээх тыал баарабай лабаалардаах тиит мас күөл мутукчатын суугунатар, шоссейнай суол күдэнин өрөкүгэр. Арбаа дьапталба таас үллэн турар оройугар хонуктаабыт уулаах былыт көстөр.

Халлаан ырааһыар. Халбаһа курдук хаттыкгаах, хаһан да ууллубат хайа үрдүнээби муус, күн уотуттан чабылыһар, от-мас, обуруо курдук, сийк таммахтара кылабаччыһаллар.

Күөх туман буолан тунаһар дьапталба хайаларынан сыһаһаламмыт Индигир өрүс Ньаранан быһа охсон аһар сирэ синһыгэс да эбит. Арай, сүүрүгэ дохсун күүгэнинэн оргуйар. Эрчимнээхтик эриллэр-буруллар. Уугун өнгө, барбатах үүттээх чэй курдук, болоорхой. Өрүс улаханлык угуттаан, икки өттүнээби биэрэктэр хаастарын суулартаабыт. Куоһаахтары, хаспахтары онортообут

улахан угут тоно да дэбилддэр, арай Уус-Ньяра аэро-
пордун таһыйбатах.

— Якутскайтан биниги көтөр сирбитигэр ааһар само-
лет иһэр. Аны үс чааһынан майна кэлэр, — дии эргыһым
үөрүүлээх сонуну аҕалла. — Арахсарбыт аҕыбах чаас
хаалла. Онуоха днэри кэпсэтэ түһүөх эрэ, чугастан бил-
сигэргэ, ыраахтан саҕалыах. 1638 сыллаахха Иван Пост-
ник хаһаахтара Өймөкөөнү төрүттэбиттэрэ. Мин төрөө-
бүт сирим ол. Оттон эйнэнэ?

Ким барыта төрөөбүт дойдутунан киһи туттар. Бү уол
эмнэ, төрөл төлкөлөөх төрдүн түөнэн, сибилегин сирнэ-
дийэн турар сирин туһунан сэнэргэһиэн баҕардаҕа. Кини
хас кэпсэттэбин ахсын ахтылбаннаах сүрэхпин аалар
буоллаҕа. Мин да дойдум улуу дьоннортоң удьуордаах,
Индигир эбэм эйгэтиттэн эриэккэс миэстэ. Айаң аартыга,
суол төрдө.

— Зашиверскай диэни билэбин, истэбин?! — динбин
мин.

— Ол дуо, эн дойдун?

— Бэйи, иһит. Норуот номоҕор да исторической чах-
чыларынан 1639 сыллаахха Стадухин төрүттэбит осту-
руогуттан олохтонон, Зашиверскай төрүттэммитэ. 1768
сыллаахха Екатерина ыраахтааҕы уезднай куорат аатын
игэрбитэ. Норуот номоҕунан уосна, үстэ туран, Зашивер-
скай куораты иччитэхтээбитэ. Арай, Зашиверскайга
чорон-соботобун Тарабукина диэни кыыс уоспаттан орду-
бута үңү. Ол киһи 1915 сыллаахха Муома оройуонугар,
сүүс сааһыттан ыраах тахсан баран, өлбүт.

Уол сэргэбалин түстэ. Дуоспурунанина, Блокнотун
ыраас илиһин арыһан, автоматтынан суруйан истэ.

— Зашиверскай иччитэхсийбит кэмгэр 1820—22 сыл-
ларга Хотугулуу-Илин Сибири чинчийэр Врангель эхсис
дицията Индигиринэн устубута, — дии кэпсээммин сал-
гыбын. — Дохсун сүүрүктэх Индигир эбэ хотун, бэйэ
бэйэлэриттэн ситтиспит курдук, көккө турар үс ары-
лаах. Ол арылар тумустарыгар сүүрүк эмискэ бы-
таарар.

О, Индигир ийэм! Сайыныгы сарсыарда холкуу-холку-
тук устар саймаархай киһи урсунун, күү күүмүи көрү-
нэр сиэркилэтэ буолан, коньүөрө күлэрин, иһэр талах-
тарын силгилээбит күүх суугунун, ол мас оһуордаах
ойуутун уруйдуур күүн-хаанын тоһутун ахтабын ахта-
бын. Эриэккэс, көрө да буолара.

— Мин төрөөбүт дойдум, урукку аата Хатын Үрүйэ

диэн этэ. Манан Индигир өрүс кэтириир. Сүүрүгэ бытаарар. Көс агара холобурдаах суулла турар буор кытыллаах. Мантан мамонт да, тур оҕус да муһун булааччылар. Индигиринэн устар да, өксөйөр да айанньыт Хатын Үрүйэни быһа ааспат.

Дэ ол, Врангель экспедицията Хатын Үрүйэттэн көстө турар Үгкүр Төбүлэбэр тохтообут. Эбиэттээн баран, сири-дойдуну көрөөрү, биэрэк устун дьаарбайбыт. Тэҥкэ тииттэри барыларын баһыйар баарабай улахан мас үүнэн турарыгар ыттан одуулаабыт уонна гектартан эрэ ордуктаах төгүрүк томторго кэлбит. Хаартынан сэрэбиэй кэбиспит. «Манна дьону олохсатарга табыгастаах. сырдык тыыннаах сир эбит»,— диэн эппит уонна, кириэс

Кыбытык:

— Ол эрэри, — диибин — ити точнай буолбатах. Сорох уһуйээнинэн Дьокуускай войбуодата майор Дмитрий Павлуцай Чукоткаба походунаан баран ибэн, Хатын Урууэбэ тохтоон, сэрэбиэйгээн, кириэс анһан барбытыттан "Майор Кириэбэ" дэниллэр. Бука, бу сөптөөх буолуо. Уһуйээтэ да, историяба да биллэсинэн, Индигиринэн майор чыннаах байаннай тойон сылдыбыта киниттэн атын биллибэт.

Сорох тылы анһынан иккитэ тардыталыыра. Арыт, хас да күүһүрдүү бэлиэтин туруорара. Соробор, сиэрпэ курдук. ыйыты бэлиэтин онороро. Уруккутун курдук, оттомо суохтук күлэрэ тохтсон, хаһын сүллэннэтэрэ.

— Сиргин-дойдугун син билэ сатыыр эбиккин. Оттон Индигири үөрэтэ, туһаба таһаара, хотугу дойду дьоно уйгулаах олоххо тийэрин иһин, төһө элбэх нуучча уолаттара дууһаларын толук уурбуттарын билэҥин дуо? Холобур, «Бусик харгыта», «Калинин очуоһа» диэн тобо ааттаммыттарай? — диэтэ уол.

— Хайдах билиэм суоҕай?! 1930 сыллаахха Үгкүр Үрүйэтигэр — Майор Кириэһигэр биһиги эрэ олорор эрдэхпитинэ. элбэх нууччалар кэлбиттэрэ. Кинилэртэн

Семен Сивцев саха уонна Николай Молодых — нуучча хаалбыттара. Ити Индигир уутун чинчийэргэ үлэлиир гидрометеорологической станция экспедицията этэ. Экспедицияны Николай Молодых салайара. «Сотору борокуот сылдыар буолуоҕа», — диэн киинлэр дьонго кэпсиппэлэрэ. Күлүгэ үстэ, түүнүн биридэ Индигири ханшык да ардахтаах биитэр ыраас күн да буолтун иһин, өрүүтүн өрүс дьиригин мээрэйдиппэлэрэ. Эбээн кыһа кырынаас уонна тииг тириитинэн аттаран оһуордаабыт нэлэжитин быатын курдук дьүһүннээх маска, үрүг-хара кыраасканан эриэннээн бараан, сыыр хааныгар туруораллара.

Биридэ сайынгы күн мунгутуурдук ойон, сиккиэр тыалтан өрүс далайга үрүмэдийэ дьиримниирин өнгөйөн турбута. Ырыых-ыраах көбөрөн көстөр хайа уһундук одууластаахха, дьэргэлгэн боһиһуур куйаара буолан, өрө экириирэ. Имигэс умнастаах иирэ талахтар сэбирдэхтэрэ тыалтан кубаҕай өттүлэринин илэсэ биэрэллэрэ, тэлибирни хамсыыллара. «Ийэ үөс дьикиттэн буолбакка, утум-ситим кэккэлэһэ турар арыылар аттыларынан хаар бастаах дьоннор устан иһэллэрэ. Мин аҕам ол дьону көрөөт: «Дохсуи сүүрүктээх Көһө Салаанан түстүлэр. Бука, хорсуи дьон буолуохтара, диэн саҕа аллайбыта уонна тыатын шаһы, үктэ уотунан сырдыгынанатан ууллара-ууллара, эрбэтинин биһи-биһи эппитэ: «Ноо. Нэриэс оҕонньор көстөр».

Биһиэхэ сайын ыраахтан айаныыт кэлитэ күүтүллүбэтэх көрүөн-нарынан, үөрүүн-көтүүн буолара. Оччотообуга 1930 сыллаахха Муома Абыитин арахсан. түспө оройуон быһыытынан тэрилдибит сайына этэ.

Мин Николай Молодыхтаахха сүүрэн мэһийэн тийээн: «Хорсуи дьон иһэллэр. Көһө Салаанан түстүлэр», — диэн өрүкүйүүлээх сонумму кэпсэйт, биэрэккэ төттөрү тэбиммитим.

Айаныыттар аҕам тыатын шаһы турар апаратын аныгар кэлэн тохтообуттара. Кыарыктыһан эрэр баттахтаах, сөҕ сагалыах, хатыгыр көрүһүтэх эрээри, кэтит дараҕар сарыһаах, суон моойдоох киһи хаарбастан биэрэккэ ойон тахсыбыта. Киһи кэһиттэн Николай Молодых курдук тыастаах этэрбэстээх, кугас куудара баттахтаах, хас да нууччалар тахсаһар, мичээрдии турар Николай Молодыхтыын дорооболоһон, кэпсэтин барбыттара. Сотору буолаат, Николай Молодых сирэйэ кубарыйа түспүтэ.

«Хапчабайга хас да киһилээх экспедиция ууга өлбүт»,— диэн соһумар сурах тарҕана охсубута.

Ууга киһи өлүүтүн туһунан былыргы үһүйээн кэпсээнэртэн уонна мин төрүөм отучча сыл иннинэ, Өлөксөй Баай диэн киһи бу Майор дьаарыгар өлбүтүн эрэ туһунан дьингнээх чахчыны истэrim. Ол Өлөксөй Баай улахан мотуок түһэн эрдэбинэ, ким хайа иннинэ дьаар сикнэрэн таһаарбыт мааман муоһун булан байаары, өрүскэ тынан устан элээрдэн иһэн, улахан долгунга обустаран тытын түгэбэ көстөн хаалбыт. Өллөбө ол.

Аһара ымсыы киһи эбитэ үһү.

— Хапчабайга туохтан өллүлэр? Эмиэ Өлөксөй курдук мааман муоһун булаары дуо? — диэн аҕабыттан ыйытарым.

— Өймөкөөнтөн бу Майорга диэри уу суолун олохтоһуунга чинчийэр үлэни ытар Владимир Андреевич Бусик уонна Николай Федорович Калинин хапчабай күрүлгэнигэр өллүлэр.— диэн били кырыктыыйыт баттахтаах, быһаархай сөг сагалаах оҕонньор быһааран кэпсээбитэ. Кини Индигир устун киэнник биллэр Нэриэс оҕонньор — Егор Григорьевич Егоров диэн Өймөкөөн киһитэ этэ.

Нэриэс оҕонньор хотугу дойдутун уһаты-туора сыйыбыт, бэйэтин үйэтигэр Индигиринэн сылдыар экспедицияларга барыларыгар сирдьиттээбит, куттаҕаһа суох, хорсун, ат бөбө, кус быһый, кытаанахтартан чаҕыйбат, булугас өйдөөх, албастаах, киитэрэй киһинэн киэнник сураҕыра. Киниттэн ураты Өймөкөөнтөн Муустаах муораҕа диэри тынан сылдыбыт киһи, норуот үһүйээнигэр да, дьингнээх чахчылаахтык туоһуланар ким да сылдыбыта биллибэт. Муома үрэбин тардытынан Индигир биэс көскө хаһан да ирбэт муус хайаны хайыгнанан харылы-күрүлүү устар. Арыт халҕаһа буолбут хаппахтаах хапчаан аннынан аһар ити миэстэнэн Нэриэс оҕонньор биэс көскө тынан кэлбитэ кырдыгын, үгүстэр сөбө-махтайа кэпсииллэр. Билигиннэ диэри ити сиринэн тынан сылдыбаттар.

Кэлин Нэриэс оҕонньор 1935 с. Сергей Павлович Мокровской врач 750 мастаах, хас да аалынан Муоматтан Аллайыахаҕа диэри устубутугар сирдьиттээбитэ. Киһилэрдийн Муома дьоно Хоботой уола Гаврил Кононович Соркомов ойбунаан, Хабдыкаан уола Иван Николаевич уонна Иван Тихонович Слепцовтар, Майортан ааттаах олонхотут Кругунуоп уола Чаахча Хабытата —

Гаврил Федорович Никулин, Сакаарсык уола Соройор Миитэрэй—Дмитрий Акакьевич Хабаров буолан устубуттара.

Кинилэр, ол нуучча чулуу уола врач Сергей Павлович Мокровскайдыын икки ыйтан ордукка айаннаан, Чокуурдаахха тийбиттэрэ. Оччотооҕуга онно биэр эрэ балыксыт ураһата баара. Дьэ, ити курдук, Нэриэс офонньордуун Чокуурдаах бөһүөлэгин төрүттээбиттэрэ. Тутууга ажалбыт бэрэбинэлэрини үлэлээбиттэрэ. 1936 сыллаахха кулун тутарга Сергей Павлович Мокровскай муораҕа үрүң эһэни бултуу бараары турдагына, Петров диэн милиция сааны, сыарбаҕа өтүүлүү туран, алҕас эһэн. хотугу сиргэ умнуллубат үтүөлээх врач Мокровскай олобун быспыта. Нэриэс офонньор ол түбэлтэни илэ көрбүтүн, өлүөбэр диэри умнубакка, кэпсээн оҕоһунагына, хараҕын уута субуруйа түһэрэ.

«Үс күннээх түүн тухары кинини аһыйаммын үйэбэр ытаабатах бэйэм маккыраччы ытаабытым. Кинини аһыйаммыт сахалар, омуртар бары ытаспыһыт»,— диирэ Нэриэс офонньор.

Нэриэс офонньор мин биэстээхтэр ханчарайга өлбүт дьон туһунан кэпсээнэ үйэбэр умнуллубат өйдөбүлү хаалларбыта. Сонтон ыла нуучча дьонун таптыыр, ытыктыыр, олонхо улуу бухатырдарын курдук сыаналыыр. сүгүрүйэр буолбутум, улааттарым ахсын эппэр-хааммар иҥэи, сүрэхпэр сөгөн испитэ.

«Тоойуом Ханчарайга уһулуччу хорсун дьон өллүлэр»,— диэн Нэриэс офонньор, мингин көтөҕөн туран. эппит сөг тыллара кулгаахпар дуораһыйарга дылы. «Ханчарайынан үөл бэрэбинэ уһунагына, хабылык-хабылык үлтү миһэриллэр сирэ. Үс миһиртэи үрдүктээх күрүлгэн суккулла турар. Хайа хаһа ханпахтаһар. Туруору чокуур таанынан хайыгыһаар. Оһуок сире үөрэтэп, уунан сылдыһарга саганы айсаары, ол Владимир Бусик уонна Николай Калинин, хаарбайынан устан, суорума суолланылар. Кинилэртэи Макаров диэн эрэ киһи тыһынаах орто»,— диэт офонньор тохтуу түспүтэ.

— Ол хорсун дьоннору кэриэстэи, «Бусик Харгыта», «Калинин Очуоһа» диэн ааттаабыттара.

«Бусик Харгыта», «Калинин Очуоһа» диэн өлбөт-сүппэт кэриэһи кинилэр үлэлэрин салгыы ыһпыт Оди-нец картаҕа 1933 сыллаахха киллэрбитэ. Нонҕо сылыгар көрдөөччүлэр кэлбиттэрэ.

— Кытаат, олоххо дьулууһар сыалыҥ ситиһэргэ гүү

билбиккин, көрбүккүн тыыннаах мөссүнүнэн айан та-
наарарга кыһан. Мин Семен Михайлович диэн учуутал-
бын,— диэбитэ өрүүтүн күлэ мичилийэр, оҕолуу көрдөөх-
нардаах аргыс уолум.— Самолет иһэр. Аэродромга ыкса-
һыйан көһүтүөх.

Самолет түһэн, күрэнсийэр буору өрө көтүттэ. Про-
пеллера эргийбэхтиирэ харахха бырабыллар буолла.
Ханас өттүнэн иннэх гынан эргиллэн, күөх буруонан
тыбыыраат, тохтоото. Ити курдук иккис, үһүс самолеттар
кэлэн утуу-субуу порка түстүлэр.

Самолет кабинетыттан күөх от өгүнүү гимнастерка-
лаах, галифелаах, синньигэс биллэринэн биэкэччи кур-
даммыт байыаннай формалаах эдэр дьон утуу-субуу
тахсыталаатылар. «Отличный артиллерист» диэн значек-
таах, санныгар үс лиэнтэлээх погоннаах, хап-харанан
эйэбэстик көрбүт харахтаах саллаат уол, самолетка
киирээри кирилизэ аттыгар турдахпына, хаһаангыттан
эмэ билсэр киһитин курдук, көмөлөһөөрү илиһитин уунна.

— Тохтоо, бу биһиги барар самолеппут буолбатах,—
диэн аргыһым Семен Михайлович миигин тардыалаата.

Мин маннык элбэх байыаннайдары үйэбэр көрбөтөх
киһибин. Төһө да умсугуйан, бу эдэркээн саллааттары
көрүөхпүн баҕарбытым иһин, биноклунан туһамматабым.
Икки этээстээх аэропорт дьинин таһынаабы ыска-
майкаларга олороот, саллааттар чемоданнарыттан
кремнаах щетканы ыланнар, кыратык быыллыбыт
саппыкыларын ыраастаан килбэтэн кэбиспиттэрэ.

— Саллааттар ханнык да түгэнигэ ыраастанары
умнубат дьон быһыылаахтар,— диэн Семен Михайлович-
ка этэбин. Икки сотолорунан элэйэн баран, сыппарыллан
түспүт, кир-хах буолбуг кини кирзовой саппыкытын
ыйабын. Бэйэм эрэһинэ саппыкыбар, муунта холобур-
даах буор сыстыбытын кыбыста көрөн, атаһынан аалан
ыраастана сатыбын. Саллааттар лып-лап курдук,
тутта-хапта сылдьаллара, унуохтара көнөтө, ыарыһах ки-
һини ордук санатарын тоҕо кистэниллиэй?

«Самолет үөһэнэн ааста. Пассажирдары ылар кыажа
суохпун. Миэстэлэр толорулар диэн радионан биллэрдэ.
Аны, абыс, тоҕус хонукка диэри, эн айанныыр сиргэр
расписаниелаах самолет көппөт», — диэн, кугас баттаһын
икки ағы өрүммүтэ түөһүгэр эйэнниир, унаарыччы көр-
бүт күөх харахтаах, ис киирбэх эдэр диспетчер кыыс
миэхэ суругу биэрдэ.

Бу кыыс хамсанытыгар-туттунуутугар, онгосто сатаа-

нын, бэйэтин кэрэтинэн киэн туттуу букатын көстүбэт. Судургутук, истинник кэпсэтэр.

— Доҕоор, тоҕо тоҕус хонукка диэри таах кэтэһиңий? Ньараба, бөһүөлэккэ төннөр инигин? Аргыстаһыҥ. — диэн кэпсэтиини истэн, биллэ сэргэхсийбит Семен Михайлович, эмиз уруккутун курдук, ачыкы нөңгүө хараба эйбэстик мичилийдэ.

Мин үйэбэр, айаннаан иһэн, арбаабын хайыспатах киһибин. Саха өһүн хоһооно баар: «Айанныт арбаатын хайыстабына, атаба тостор», — диэн. Мин оҕо эрдэхпиттэн ыла итини тутуһааччыбын. Кырдык, уталыйдахпына сатамматым буолуо. Харчым бүгүн эстибитэ. Гостиницаба, сэрэххэ биир хонугу эрдэ төлөөбүтүм. Олох материальной да күчүмэбэйдэрин көрсүтэлээбит бэйэм. Сэри кэмигэр, оннообор үстүү-түөртүү хонукка, агардас уунан эрэ сылдьан мас кэрдэр буоларым. Оттон билигин олох киэн аартыгар тахсарга суолу солоно сылдьан, быстах көрсөр күчүмэбэйдэртэн санаабын түһэрнэм, аһыйах хонукка ачык кэтэһэртэн куттаныам үһү дуо? О, суох!

Кэлин, тугу эмэ айдахпына, аһыйах хонукка ачык-таабыппытын кэрэтик өйдүү сылдыһам.

— Уус-Ньаралаабаппын, — диэн аргыспар хардардым.

— Ол тоҕо? — Семен Михайлович соһуйан, илиитин нэлэс гыннарда. — Самолет алта-сэттэ хонук иннинэ кэлбэт. Кураанабы тоҕо кэтэһиңий? Минна порка сытан ыарытыйыаҥ. Миигиниһин барсан сыһыан. Ыалдьыт буол, барыах.

Мин уолум ити үтүө санаатыгар махтанабын уонна: «Уус-Ньараба төннүбэппин», — диэн кыккыраччы akkaастаан кэбиһэбин.

Семен Михайлович, мин өһөспүттэн төбөтүн хамната-хамната, илиитинэн сапсыйар. Солуута суохха бэйэлэри эрдэнэллэрин сөбүлүүр, олуона дьон олоххо билигин да баалларыттан дыксиирдин көрүһүнэр. Төгүрүк эттэх хара сирэйэ мунчаарар. Миэхэ тугунан көмөлөһүөбүн өйдүү сатырдым, илие кумаарыны тыгыалыр. Гостиницаба харчы төлөөн, аһыс-тоҕус хонукка самолету кэтэһэ таах сытыабын баҕарбатар ди, миигин порка хаалларыабын эмиз ыарыргыыр.

— Барсыбат буоллахпына, харчыта ыл. Төһөбө наадыабын? — диэн үтүө санаатын үстэ-түөртэ эттэ.

— Баһыыба! Ылаппын. Бүгүн туттарбар харчылаахпын, — диэн этээт, кэпсэтиини бүтэрэри ыскамайкаттан турабын.

Мин суругунан кэпсэтэрбин саллааттар дьиктиргээтилэр. Аҕа дойду сэриитин инбэлинтэ дуу, төрүөбүттэн айылҕа накааһыгар түбэспит ээйдээх дуу диэн санаабыт быһыылаахтара. Миигин көрө-көрөлөр, ботур-ботур кэпсэтиһэ, кинилэри ильдэр массыына кэлэрин кэтэһэ, аэропорт дьэтин аттыгар олороллоро. Барыларыттан сержантскай погоннаах уол кэрэхсии көрөрө. Мин бу түбэлтэни туһанан, армияттан мобилизацияланан производствоҕа үлэбэ кэлбит саллааттары кытта сэхэргэхэр баҕабын холонон көрөргө быһаарыммытым. Аартык автобазатын начальнига Яков Маркович Шерман: «Слесардар уонна токардар тийбэттэр, демобилизацияламмыт саллааттартан үлэбэ ытталларыгар көрдөһөн турабыт», — диэбиттээбэ. Баҕар, онно ананан үлэлии кэлбиттэрэ буолаарай?

— Эниги Аартык автобазатыгар тийэбит дуо? — диэн быһаччы били сержантан ыйытар киһи буоллум.

«Быччын үлэтэ ханна нааданый да онно барыахпыт», — диэн кини миэхэ суруйда.

Эппитэ бэргэнин, буочара ырааһын, суруйара түргэнин, чуолкайын! Бу демобилизацияламмыт саллаат уол, производствоҕа үлэлээн, армиятын албан аатын түһэн биэриэ суоҕа.

— Эн, армияҕа сулууспалаабытын дуо? Бэйэн түгү үлэлигин? — диэн кини табаарыстарыттан биридэстэрэ миигиттэн ыйытар.

Бу сизрдээх ыйыты! Советскай киһи — Советскай Армияҕа сулууспалыыр ытык нэһин толорбутун, эбэтэр сулууспаттан тоҕо босхоломмутун ыйытыллыах тустаах. Оттон ханнык баҕарар инбэлиит обществоҕа туһалыыр үлэлээх, коммунизмы туттааччылар кэккэлэригэр тиһэх дьөбүрунан, кыабынан кыттан иһиэхтээх. Ити советскай киһи халбаһнаабат бигэ сыала. Мин судургутук, олоххо дьулуһар сыалбын аҕыйах тылынан быһааран биэрэргэ санаммытым. Ону саллааттар ыйыппыт табаарыстарын сэмэлиирдии көрбүттэриттэн туттуммутум. Синньигэе курунан курдаммыт гимнастеркабын көннөрүммүтүм.

— Эниги барыахтаах сиргитигэр көтөр пассажирскай самолет ааста дии?! Порка аҕыйах пассажир баарынан иккис рейсы онорбото чахчы. Эн, аныгы рейска диэри кэтэһиһиккин дии? — сержант уол, мин кыһалҕабар көмөлөһүөн баҕарбытты, миигиттэн ыйытта?

— Оннугар тийдэ! — диибин мин.

тиердиллиэхтээх. Абыйах бириэмэ иһигэр «Советская Гавань» (морской борокуот) матростара лебедканан куруустаан бүтэрбиттэр.

«Кытаанах айылбалаах Арктикаҕа саҥа кэлбит Украина уолуттан саха ыччаттарыгар эбэрдэ!» — диэн сүрдээх сытыы-хотуу матрос уол миигинниин суругунан кэпсэттэ. Ити морской борокуот командатыттан аан маҥнай көрсүбүт киһим Петр Чернобровенко диэн ааттаах эр бэрдэ.

Теплоход иккис гудога. «Кыымга» уонна «Хотугу кыымга» ытар суруктарбын бүтэрдим. Семилетка иккис сылыгар Индигир үс оройуонугар 10 тыһыынча тонна таһаҕаһы Индигир ууһуттара болдьохтоох кэмигэр тиердиэхтээхтэр. Ити маҥнайгы рейсынан барар «Волга» Абыйдаата. Мин үлэ уонна долгун оргуйар үөһүгэр моряктардыын уонна Индигир ууһуттарыныын Муустаах муораҕа этэнгэ хааллым.

Атырдыах ыйынаабы түүн сырдыгын да иһин, наһаа улахан, төгүрүк ый муус толбонноох ньуура намыһахтык муораны өнгөйөн турар. Ити эмиэ миэхэ сонун.

4. Мин саҥа доборум

Морской борокуот капитана, үрдүк уңуохтаах, оттомноохтук туттар эдэр киһи, куруустааһыны салайа турара. Лебедканан 36 дьааһыгы өрө көтөхтөрөн эрэллэрэ. Ити курдук морской борокуот «Советская Гавань» палубатыгар аан маҥнай атырдыах ыйын 10 күнүгэр, күнүс 4 чааска үктэммитим.

Помполит, төгүрүк, этиргэн собус сирэйдээх, ыраастык хорунар, 50-чалаах киһи этэ. Сыстыһа үүммүт маҥан хаастарын аннынан наһыллык көрөр харахтара сымнаҕас майгылаабын өйдөтөрө.

— Мин эйигинниин билсирбиттэн олус үөрэбин. Эһигини туох интэриэһиргэтэрий? «Абакан» баржа шкипера билиһиннэрбитин-кэнниттэн, капитан миигин кытта кэпсэппитэ.

Хаһан баҕарар сүрүн наадабын туруору суругунан этэр үгэстээхпин.

— Негаево пордугар барсар буоллаххытына, хомону туоруургутугар көмөлөһүөм этэ,— диибин мин.

Ааспыт сайын суруйааччылар командировкаларынан. Өймөкөөн уонна Магадан уобалаһын оройуонугар сылдыбыттаах этим. Нуучча дьоно энкилэ суох үчүгэйдик сыһыаннаспытара, көмөлөспүттэрэ. Арай, ардах буолан.

угуттааһын соттугуттан Магаданга тийбэккэ, Сусуман оройуонуттан эрэ төннүбүтүм.

Эниилгитигэр хайаан да Магаданга, Негаевоҕа диэри сылдьарбар, көмөнү оноруох буолан, эрэннэрэн хаалтара.

Помполит мин этиибэр хас да сөкүүндэбэ бөппүрүөскэни тарда-тарда уруучукатын тутан олорбута: «Хомойуох иһин, Негаевоҕа сылдьыбаппыт», — диэн быһаарбыта.

Миигин муораҕа Индигрэдээби ууһуттар тустарынан хаһыаттарга суруйарбар Абыйдаабы ССКП райкома командировкалаабыта.

— Якутскайга эбэтэр Абыйга телеграмма биэрлэххэ сөп дуо? — диэн мин ыйытабын.

Кини аҕыйах сөкүүндэбэ эмиэ тохтообута.

— Кылгас служебнай телеграмманы Якутскайга ытыахха сөп, — диір кини.

Бизэс мүнүүтэбэ помполиттыын кэпсэтэн, баһыыбалаан баран, тахсан эрдэхпинэ тохтоппута.

— Мин билигин иллэгмин, миигинниин чэйдэлэргэр көрдөһөбүн. Өскөтүн морской борокуоту урут көрө илик буоллаххына билиһиннэриэм.

Мин баһыыбалаабытым. Онон тугу көрбүппүн сатаан кэпсиір кыаҕа суохпун — төбөбөр кыайан баппат, оннук кэрэ, сырдык, сана, сөбүмэр, модун!

Борокуот коллектива үлэбэ дыссипилинэлээбэ олус астынарбыта. Миэхэ ити ытыктабыллаахтык, доҕордуу сыһыаннаһыылара — ол этэ мин, балык ньомуой, таас дьүлэй инбэлиит үөрүүм. Иккис күнүгэр помполиттыын эмиэ кэпсэппиппит.

— Инники да өттүгэр Арктика таһаарынын тизэйэр борокуоттар Негаевоҕа официальной наадата суох сылдьыбаттара буолуо. Онон муоранан Негаевоҕа тийэйрин кыаллыбат. Өскөтө Находкаҕа, Владивостокка эбэтэр Мурманскайга, Ленинградка барар буоллаххына, көмө оҕоһуллуон сөп этэ, — диэбитэ кини уонна тохтуу түһэн баран: «Эйиэхэ табыгастаах усулуобуйаны тэрийэргэ ханнык баҕарар киһи бэйэтин иһинэн аабыныаҕа диэн эрэнэбин. Угуйар хоһугар киирэн, «Ленинград» диэн кыһыл көмүһүнэн суруллубут кыһыл тастаах открытка киижкатын таһаарбыта.

«Моему новому другу, инвалиду Николаю Васильевичу Слепцову (Абийчанину) от 1-го пом. капитана политчасти м/п. «Советская Гавань». 11/VIII—60 г.

Василий Евсеевич Зиновьев»,

— диэн илин баттаан бэлэхтээбитэ. Революция бинигэ буолбут Ленин аатынан улуу куорат открытката үйэм тухары саамай күндү докуменнарбышыын бииргэ сылдыа.

Василий Евсеевич Ленинградка олорор аадырыһын биэрбитэ. Тийдэхпинэ сылдыарбар көрдөспүтэ. Өрүүтүн сүрүйсүөх буолбуппунт.

— Бу көрсүһүүбүт сырдык өйдөбүлэ умнуллуо суоҕа, — диэн олустук үөрбүгэ. Мин «Индибиргэ» диэн кинигэбин бэлэхтээбитим.

Морской борокуоттан тахсыбар, Муустаах муора холкутук хотолдьуйар далааныгар күн сардагата көмүс күстүгү түһэрбит этэ.

5. Товус бааллаах штормаҕа

Морской борокуоттан «Абакан» баржаҕа куруустааһын бүтүтэ. Күнүс катер кэлэн «Баарга» илдьиэхтээҕэ.

Муораҕа улахан шторм түстэ. Долгун дьирбиитигэр моржа балык көстөрүн Иван Слепцов хаста да тозовканан ытыалаабыта да өлбөтөҕө.

Морской борокуот толугу көхсүнэн хаххалаан турар биниги баржабытыгар «Абаканга» долгун үрдүк күүгэннэрэ кэлитэллэр буоллулар. Долгун чөмөхтүүр балаһата борокуоту баржаҕа сыбайар, баржа, түү мээчиктин тэйээт, морской борокуот ойбоһугар охсулар. Привальной буруһа эмтэрийэр. Тимир эркиннээх үрдүк баржа хотоннуур, долгун түрдэстээт, баржа үрдүнэн өрө көтөр.

Тыал таһырдыа киһини тэмтэритэр, утары турдахха тыыны хаайар. Баржа каютатыттан олоппостору түгнэртир, иһити-хомуоһу остуолтан сууларар. Чыскырытан, иһирэн тыал да тыал! Муустаах муорам, дьикти көрүгүнэргин үтүм-сигим көрдөртөөн эрэбин! Балкылар бааллардаах баараҕай балаһан бар дьонум бараммат, баржа баайдаах, айымнылаах айар күүстэрин санатта. Оттон үүт туран ньуурун улуу Советскай Ийэ дойдум бэйэтин күүһүгэр бигэтик эрэнэр, хояку, киэҕ көрүгүн өйдөтөр.

— Муораҕа 9 бааллаах шторм түстэ. Өссө күүһүрүү. — диэн биллэрдилэр.

Мин долгун аарыма арҕастарын дуоһуйуохпар диэри биноклунан одуулаһан баран, каютаҕа киирэн истэхпинэ, амырыын тыас иһилиннэ, баржа титири дьигиһийдэ. Мин иннэл-таннал хачайданар лератыттан тутустум. Эбирийнэх түгэнэ уохтаах долгун уорҕатыгар олорсон, бар-

жабыт муораба мэнээк уста турда. Морской борокуот ыраах хаалла.

Борокуот помполита Василий Савельевич Зиновьев «Баарга» баар ИЗК начальствотыгар шторм буксиры быспытын, суһаллык муораба киирэн «Абаканы» өрү-һүйэргэ радионан биллэрэр.

Дмитрий Зыков капитаннаах «Прибой» теплоход. Муустаах муора уобурбут үрүн күүгэннээх үрдүк кэрдийин силэйэн. «Колыма» баржаны соспутунан инники дылуруйар.

Индигир муораба киирэр төрдө олус чычаас, онуоха эбии шторм муораттан бытархай кумабынан «Баары» өссө сыһаһалы тибэр. Муораба киирэх иннинэ «Колыма» баржа чаарга олорор. «Прибой» теплоход эмиэ кумахха олорор. «Абакан» баржа шкипера, военной-морской флокка сулууспалаабыт саха уола Иван Слепцов уолуйбатаба. Помшкипер Николай Чижик өрөкүйбүтэ биллэр этэ. Долгун арыттыыр тобоһун кэтэһэн суһаллык дыаакыры түһэрбиһпит, баржабыт уйусхал устара тохтоуллан, икки өттүнэн иннэнни турбута.

Шкипер кэргэнэ — матростуур Анна Аммосова — төбөтө эргийэн хотуолуура, оронно сытара. Сэттэ ыйдаах кырачаан Порфирийдиин сахалар бэһиэ этибит. Буксира быстыбыт баржа муораба соботох устара, сэрэхтээгин да иһин, Аннаттан ураты, ким да уолуйбатаба.

Мин бэйэбин сөбүөм иһин, төбөм эргийбэтэбэ, сүрэжим көппөтөбө. Айар үлэнэн дыарыктанар киһи айанга элбэх үлэлээх буолааччы. Көрбүттэргин-истибиттэргин блокноккар сиһилии сурунан истэххинэ сатанар. Оттон мин дыону кытта суругунан эрэ кэпсэтэр кыахтаахпын, онон айанга сылдырбар ордук илистээччибин. Ол эрэри, муораба сылдыр кэммэр илистииттэн иннир ситиһин таттарар эрэйдээх кэмэлдым киирбэтэбэ.

Муора туустаах уутунан суунан баран, сынньаланнык утуйан хаалбытым. Оботун бүүбэйдии, кэргэнин уоскута, шкипер эмиэ утуйбута. Бахтаба Николай Чижик хаалбыта. Түүн түөрт чааска уһуктубутум, муораба үөл-дьүөл этэ. Силлиэ күүһүрбүт.

Анна Аммосова, төбөтүн туттан баран, оһох аттыгар хотуолуу олороро. Каютаба киһи хаамтабына, сүһүбүн булуммакка бүдүрүйэрэ.

Иһин үөһөнүкка шторм тохтооботор да, туох да буолбаппыт биллэр: 12 бааллаах шторм атырдыах ыйыгар бэрт дэннэ эрэ түһээчи, оттон 11 бааллаах штормна

баржабыт тимирбэт. Катер хайаан да сотору кэлиэхтээх диэн, шкипер Перфильевич кэргэнин уоскутара. Миигин таһырдыа тахсан истэхпинэ, силлиэ түгнэри охсон түһэрэр. Тыл харахпын быһыта биэрэр. Ытыллар. Хаһыыраар. Баржа икки өттүнэн ыһахтыыр дохсун долгун! Үс арсыын үрдүктээх үрүн күүгэнинэн өрүкүйэр үлүскэннээх баалларгын үйэбэр умнуом суоҕа!

Сарсыарда 8 чаас 20 мүнүүтэбэ баржабыт магнай ньиргийбитэ, онтон титири мөхсүбүтэ, туох буолтун сабабалыам иннинэ «Прибой» теплоход капитана, уу чоккурас буола ибили сытыйбыт Дмитрий Зыков каютаҕа сүгүллэн кирибитэ.

6. Ороскуот тахсыбата

Дмитрий Васильевич Зыковы оҕо эрдэхпиттэн билэбин. Күөх от-мас мунутуу кизгэммит кэмигэр, аҕам тыыннааҕар, кини биһиги самнархай балаҕаммытыгар 1938 сыллаахха кирибитэ.

— Армияттан сулууспалаан бүтээт, Индигиргэ матроһунан үлэбэ кэлиим,— диэбитэ оччотооһута Зыков. Онтон ыла кини Абыйга букатын олохсуйбута. Собуруу уоппукатыгар баран, таптыыр кыһын Катюшаны сүгүннэрэн кэлбитэ. Үс оҕоломмуттара: Надя, онуһу бүтэрэн, билигин Якутскайга фельдшерскай-акушерскай оскуолаҕа үөрэнэ барда. Уола Витя сэттиһи бүтэрдэ. Кыһа Света — бэсиһи. Зыковы Индигир үс оройуоннарыгар билбэт, ытыктаабат киһи суох буолуо. Кини ханна үлэ кытаанаҕар сылдьар.

Дмитрий Владимирович, бэйэ квалификациятын үрдэтэр курска ситиһиилээхтик үөрэнэн, дипломнай комиссияттан теплоходнай судноҕа капитан уонна I-гы механик дипломун ылбыта. Кыһынын ыйдаағы сородаҕын 130 бырыһыан толорор, 5-с разрядтаах котельщик.

Дэ, ити «Абакан» баржа муораҕа кулан барбытын ким хайа иннинэ Зыков өрөһүйэ кэллэбэ. Эн манньк хорсун нуучча дьонноргуттан хайдах көннүөрбэт, үөрбэт буолуонуй?! Баржа отуттуу бууттаах томороон дьаакырдарын хачайдаан өрө таһаарбыт. Буксир баржа аннынан кириэн, долгунга түгнэри оҕустара сыстыбыт. Баржа буксирын «Прибой» теплоходка холбоору, Зыков ангар илиитинэн тростан, ангарынан теплоход лератыттан тутуһан, палубаҕа соҕотох эрэ мөхсүбүтэ. Долгун теплоходу

үрдүнэн сүүрэн ааһара, арыт Зыковы долгун үрүн күүгэ-
нинэн бүрүйэ көтөрө.

5 чаас устата буксир, баржа анныттан тахсыбакка,
штурмна хачайдана сылдыбыппыт. Тигэбэр буксир көн-
нөрүллэн, «Прибой» өрүһүйбүт «Абаканын» буордаах
күүгэнинэн ытылла турар «Баарга» чугаһатан испитэ.

Абыйга барыахтаах толору куруустанан турар «Вол-
га», «Клара Цеткин» баржалар, намыһахтык муора үр-
дүнэн дайар халын былыт көстүбүттэрэ.

— Мүччүргэн ааста. Ороскуот тахсыбата, — диэбитэ
күлбүт-үөрбүт, уу чоккурас буола ибили сытыйбыт Дмит-
рий Зыков. — Индигир уһуттара итинниккэ элбэхтик
түбэхэллэр, оттон бу түбэлтэ барыларыттан кыралара.
Ардыгар алта-сэттэ хонук муораба устааччыбыт.

7. Соһуочу көрсүһүү

Киэһэ каютаба үрдүк, толору көрүгнээх биэс уонча-
тыгар чугаһаан ээр нуучча киирэн, Анна Аммосовалыын
кэпсэппитэ.

— Үйэбэр көрбөтөх киһим, Абыйга олох сылдыбатах
быһыылаах, — диэбитэ Анна Аммосова.

Мин бу киһини болдойбутум: чахчы хаһан эрэ көрбүт
киһим этэ.

— Эн миигин билэбин дуо? — диэн ыйыппыппар, ки-
һим баһын быһа идгистибитэ. Мин хайдах өйдүүрбүн
Анна көмөтүнэн толору этиппитим. 1937 сыллаахха бу
киһи 24 саастааба. Борокуот саһаанын кэрдэрэ, «Даль-
строй» дьонугар биригэдьиирдиирэ, Сергей Меркулов
диэн ааттааба.

— Өйдөөтүм, добоччуок, өйдөөтүм! Манна эйигин
көрүөм диэн үйэбэр санаабатабым, сүүрбэ үс сыл көрбө-
төх аата билбиккиттэн бэркиһээтим, — диэн баран, ыга-
тык кууһан ылбыта. Кэпсэтиибит түмүгэр бу курдук
эппитэ: «Мин Арктика порт отстойун начальнигынан
үлэлиибин. Сыл аайы Индигир төрдүнээби «Баар»
чаардаан иһэр. Көрөрүн курдук «Баарга» уу суобуттан,
өрүс суднолара таһабаастаах баржаларыныын харгытаан
тураллар. Уу эбилиннэбинэ эрэ барыахтара. Сыл ахсын
Индигир төрдүнээби «Баары» диринэтиэххэ диэн, элбэх
тыл көтөбүллэр да, дынэр, олоххо киирбэт. Итинтэн
тэлгэрэн борокуоттар өрүс төрдүгэр, айаннаан иһэн
тонолор, элбэх ороскуот тахсар, сорох үлэхиттэр дыс-
сипилиинэни кэһэллэр, арыгылыыллар. Мин чопчу сэрэ-

йэбин... уонча хонукка хаайтара сыттаххына «Баары» диринэтэр төһөлөөх наадалаабын биллэнг. Оттон Индигир ууһуттара «Баарга» хаайтара сытар кэмнэригэр хайдахтарын илэ көрүөн».

Дээ, кырдык кини эппитин курдук буолбута...

8. Ороскуот тахсыытын төрдө

Мин Индигир ууһуттарыныын Индигиргэ борокуот сылдыар буолуобуттан ыла элбэхтик устубут киһибин. Кинилэри балачча сабаҕалыыбын, билэбин диэтэхпинэ снэрдээх буолуо.

Морской борокуоттартан куруустаммыт баржалар «Баарга» уу суобуттан олус өр муораба хаайтараллар. Ардыгар аһа, уута суох буолаллар. Тинийэхтээх сирдэригэр кэлбэккэ, өрүс ортотугар тоҕоллор. Баржа дьонугар ити бириэмэбэ үлэ сэдэх, онон сорох мөлтөх собуус сигилилээх өттө трюмга ону-маны «оноро, көрө» киирэр.

Баржа үлэһиттэрэ үгүстэрэ сүрдээх албастаах дьон буолааччылар: кууллаах бурдуктан кыратык сиигин көтүрэн, лэппиэскэ, алаады бурдугун ылыахтарын да сөп. ону бото тигэр боччум иннэнэн тигиэхтэрэ, элбэх бурдугу ыллахтарына, «производственной убыток» диэн, хас да куулу хайытан баран, хам тикпэккэ хаалларыахтара. Ол куруустааһын бириэмэтигэр тобунаабына, кинилэр «күөххэ көтүөхтэрэ».

Дьааһыктаах бордууктаттан бирикки баанканы биллибэтинэн ылыахтара да, сатабыллаахтык тоһоолоон кэбиһиэхтэрэ. Арыгы араас суордунаабы дьааһыктартан итинник албаһынан туһанан арыгылыылара дьэнкэ!

Курууһу тутуһуу кэмигэр хонтуруоллааһын, экспертиза суох. Шкипердэр, ыйааһыныгар буолбакка, устуукатыгар эппиэттииллэр. Итэбэс баар буолларына, производственной ночоокко анныаллар, элбэх эрэ түбэлтэтигэр төлөтүллэр.

Бу маньык быһыы Индигир эрэ ууһуттарыгар буолбакка, Саха сирийн пароходствотын атын да коллективтарыгар биірдиилээн эмит баара чахчы. Аркадий Гайдар «Оскуола» диэн сэнэнигэр итинник грузчиктар тустарынан ахтан аһарбыттааба эбээт. Оннук түбэлтэлэр билигин да ханна барыахтарай?

Тугу оноруохха? Аан маһнай Индигир муораба

киирэр «Баарын» диригэтэргэ Саха АССР правитель-
ствотыттан дыһал ыларыгар көрдөһүүххэ.

Морской борокуоттан арыгы араас суордун аналлаах
баржанан, райком бигэргэппит шкиперинэн уонна мили-
циянан харабыллатан тиэйтэриэххэ. Оччоҕо итириктээ-
һин, албаһаан ылан итириктээһин букатын уурайыаҕа.

Абыйга сорох түбэлтэлэргэ (1959 сыллаахха диэри)
бурдук, арыы, саахар быстан, нэһилиэнньэ күчүмэбэ"д ол
көрсөрө. Өскө үөһэ этиллибит итэбэстэри туораттаах.
Индибир үс оройуона кэмигэр таһаҕаһы ылан туһанар
кыахтаһахтара. Оттон быйыл күһүн уу эбиллибэтэбинэ,
эһыл эрдэ кэллэбинэ, «Баарга» уу чычааһыттан өрүс
суднолара айаннаан иһэн Дружинаҕа кыайан тийбэккэ
тохтуохтара. Чахчы оннук.

9 *Быраһаай „Муустаах муорам!“*

Атырдыах ыйын 21 күнэ. Сарсыарда 7 чааска «Шала-
уров» катер мингин 545 нүөмөрдээх самоходнай баржаҕа
тиэрдээри субу кэллэ. Абыйдыбын.

Муустаах муорам алгыһыгар холбоһон, ыраас хал-
лаанган күн сарсыардаангы саһарҕата айанныр суолбун
көмүлүнэн муосталаата. Муораттан сиккиэр тыал төбө-
бун имэрийэн атаарда. Быраһаай, Муустаах муорам!
Үйэм тухары умнуом суоҕа үлүскэннээх үрдүк күүрдүү-
лээх өрүкүөйэр баалларгын! Часкыйа иһиирэр сүүнэ күүс-
тээх сиилнэлэргин! Буксира быһыллан уйуһуйбут бар-
жанан усхал уста сылдыбыт кэмнэрбин! Баһыыба уол
таах дохсун долгунгунан дууһабын дуоһутан дьоллоо-
буккар!

Алгы-алгы аттанабын, уруйдүү-үрүйдүү устабын,
Улүү Муустаах муорам! Атын омук акыйаан унуорунаа-
бы адырбаларын апчырайар ааллара алдьара-арбаатын
аргыстаах арбаскар ааннаабатыннар! Харчы иһин хара-
нарбыт, хара чоҕой хаппыталыыстар харааптара хала-
бырдаах сэрини тэрийэн, халаары-галаары хаарыаннаах
таһаабын хайыта хаампатыннар!

Быраһаай, Муустаах муорам! Үчүгэйтэн атыны үөйбө-
гэхтин, үйэлэр тухары үөскүүр ыччаты үөрдэ түр! Кэрэт-
тэн кэрэбэ кэскиллээбитти, кэрдис баалларгынан
көккэлти, кинкинни кэпсэтэннин кэнэбэс даһаны киһи
аймаҕы кэрэхсэтэ түр!

ЫАЛЛЫЫ УОБАЛАСПЫТ ЫЛЛЫГЫНАН

Колыма, Индигир сис хайатын тардыытынан айылба, улахан уратылардаах. Сарсыарда, чэмэлкэй күн хайа үрдүнэн эрдэбинэ, үчүгэй ыраас күн буолууһу диэн сананыгын. Эмискэ хантан да кэлбитэ биллибэт, лоскуй, былыттар хайа оройунаан усталлар. Халлаан халын, ыаһырбыт былытынан бүрүллэн хаалар. Арыт күүстээхтик, соробор нэстик ардыр. Хайалартан үрүн күүгэни-нэн дэбиллийэн үрүйэлэр сүүрэллэр.

От ыһын былаһын тухары ардаабыта. Өрүстэр, үрэхтэр аһары мотуоктаабыттара. Үгүс сирдэргэ сылдыһар, суоллары уу алдыаппыта. От ыһын тинэх эрэ күнүгэр, хабыс халлаан халын былыттары халбарыппыта. Күн үөрбүтүк эмиэ чэмэллэйэ ойбута.

Аартык автобазатыттан күнүс 2 чааска турбуһуу. Сосуруулуу-илин сыыйылар шоссейнай суолунан автомашинаан айаннаабыппыт.

Сотору буолаат, Аартык автобазатын начальнига кырыктыһыт баттахтаах кырдыаҕас коммунист, уруккута Ленинградтаабы Кировской завод слесара Яков Маркович Шерман, уонтан таһса дьоннордуун, от охсотурар хочотугар тийбиһинит. Слесарь-механик идэлэрдээх, үлэбэ опыттаах кырдыаҕас коммуниһы партия Ленинградтаабы горкома санга аһыллыбыт, элбэх промышленнай баайдаах Магадан уобалаһыгар 1938 с. командировкалаабыта. Кини автобазалары тэрийиигэ, монтажтыр цехтэри тутууга күүһүн, сатабылын уурбута. Магаданнаабы хотугу геологическай управление начальнигын солбуйааччытынан, модуи күүстээх Бөрөлөөхтөөбү автобаза начальнигынан уонна Чукоткатаабы геологическай управлениега административнай отделга директорынан үлэлээбитэ. 1954 сылтан Индигиргэ:

сага тэриллибит Аартык автобазатыгар начаалынньыгынан үлэни өрө көтөбөргө ытыллыбыта.

Дьэ ити билигин Аартык автобазатын үлэтэ от хомуура ардахтан кыаллыбатабар, инженернэй-техническэй үлэһиттэрин кытта от охсон, кырыктыыйбыт баттабып сабатыттан сырдык таммахтары сүүрүгүрдэ, киэн-киэнник далайбахтыы Яков Маркович иһэр. Массыынабыт тохтообутугар, миигин көрөн, илинтинэн далбаатыыр.

Эн мантан хайдах үөрбэт-көппөт буолуогуй, нуучча дьонун айымньылаах үлэтинэн киэн туттарым ордук күүһүрбүтэ.

Шоссейнай суол өбүллэн, собуруулуу хайыспыта. Унуоргутун харах ылбат киэн хочонон айаннаабыппыт. Ыраах-ыраах күөх субурҕа хайалар омоонноро көстөллөрө. Ол хочо бастакы хайатын сытыары тэллэбинэн Делянкир үрэх түһэр. Үрэби туоруур муостанан Саха республиката Магадан уобалаһыныын территориялара бысаһар. Бу муоста бэтэрээ өттүгэр, биһиги республикабыт бөһүөлэгэ Делянкир баар. Нуучча дьонунуун саха уола, комсомолец Иван Ефимов Делянкир үрээбэр сага тимир муостаны тутуһар.

Делянкир үрэх муостатын туораан, ыаллыы уобаласпыт ыллыгынан айаннаабыппыт. Утаабакка, хайа үрдүк эмпэтигэр олорор эмиэ Делянкир диэн саха сириттэн бардахха, Магадан уобалаһыгар бастакы бөһүөлөккэ киирбиппит. Тохтооботохпут. Онтон Озерка диэн бөһүөлөккэ тийээн маҕаһынгга киирбиппит. Маҕаһыын олус дэлэгэй, элбэх табаардаах этэ.

Маҕаһыынтан тахсан, тулабын биноклунап көрбүтүм. Хара суһуобун салаалыы өрүммүт саха кыһа, хойуу куудара баттахтаах, тэтэркэй иэдэстээх нуучча кыһыныын сиэттинэн, хайа хотоолун диэки хаамсан эрэллэрип көрбүтүм. Ыраахтан тэлэһийэн сылдьан саханы көрөр күндү да буолар эбит этэ. Кинилэри утары, мичээрдээбитинэн, таала үрдүттэн эбээн кыһа түһэн иһэрэ. Кинилэрдиин кэпсэтэр тобоостоох түгэн көстүбэтэбэ.

— Бу,— диэбитэ аргыһым Николай Павлович Киселев,— Челбаня уонна Андыгычан совхозтарын холбообут, 24 тыһыынча табалаах Магадан совнархоһун (табалаах Магадан совнархоһун) табаһытгара олорор Озерка диэн бөһүөлөктэрэ. Табаҕа сахалар, эбээннэр уонна нууччалар үлэлиллэр.

Озеркаттан хас да промышленнай бөһүөлэги ааһан, Халыма, Индигир сис-хайатын арахсыһар гардыгыгар

кэлэн тохтообуппут. Мантан Магадан 768 км Хотугу улуу өрүстэр тардыһар хайаларын сиһигэр туран, саха киһитэ тугу санаабатаҕа буолуой?! Манна, нуучча дьоно арийыахтарын иннинэ, биэр эмэ булчут дэнгэ сылдыра эбитэ дуу, суоҕа дуу? Индигир диэки өтгүнээҕи сис күөх оттоох-мастаах, оттон Халыма диэкигэ уот сизбит намыһах очуостаах, онон синньигэс үрүйэ сыккыстаан түһэр эбит этэ.

— Дьингинэн, бу Халыма, Индигир арбаа хайаларын арахсыһар тардыыта манна буолбатах. Шоссейнай суол быһа охсон аһарынан эрэ «Перевал» диэн аатырар.— диэбитэ Виктор Чудинов.

Халыма сис хайатын арбаһынан айаннаан испиппит. Күн ыраастык, сырдыктык тыгара. Ол да буоллар, харана күдэрик өрө көппүтэ, самыр ыаҕастаах уунан күпүтэ. Шоссейнай суол чалбахтаммыта.

Утаабакка, сэрии кэмгэр 1942 сыллаахха аһыллыбыт «Октябрь 25 сыла» диэн көмүс бириискэтигэр тохтообокко ааспыппыт. Онтон аатырар таас чох промышленноһун киинэ, Аркагала бөһүөлөгэр кэлэн, бензин ылынаары таарыйбыппыт.

Аркагала! Сусуман уонна Өймөкөөн көмүһүн бириискэлэрин промышленнай тогун киинэ! Саха АССР уонна Магадан совнархозтарын электроэнергияларын холбуурга аналлаах линия тутуута 1958 с. сэттиньи 4 күнүгэр бүтэриллибитэ. Электролиния былаһын тухары үлэлэтэн бэрэбиэркэлэниллибитэ. Аркагала электростанциятын прометра үлэлиир күүһүн уҕарыппатаҕа. Итинэн, Магадан уобалаһынааҕы Аркагала промышленнай тоҕа сэттиньи уон күнүгэр 1958 с. Индигир көмүһүн бириискэлэригэр кэлбитэ. Хайдахтаах курдук модун ситиһиний бу!

Мин, массына бензин куттаары аҕыйах кэмгэ тохтообутугар, 1944 сылтан механигынан Аркагалаҕа үлэлиир Иван Курбатов диэн киһини биссэн, кэпсэтэ охсубутум. Наада буолар түбэлтэҕэ, таас дүүлэйим, тылбынан кыайан саҕарбатым соччо мэхэйдээбэт. Мин Советскай Союз гражданинабын! Бу туохтааҕар да үрдүк, сөбүмэр, мунурдаммат улуу чиэс! Маитан ордук дьол аан дойдуга суох!

«Аркагала сыл агардаах былаһын быдан аһарда. Чох хостоонунугар Магадан уобалаһын үрдүнэн иккис миэстэни, оттон электричество күүһүн туһаныыга ытыллыбыт куоталаһыыга управление үрдүнэн маннайгы

миэстэни ылаң, көһөрүллэ сылдыар Кыһыл Знамя бэриллинэ», — диэн суругунан кэпсээбитэ уонна «Магаданская правда» хаһыат саҥа нүөмэригэр бэриллибит ыстатыйаны көрдөрбүтэ.

Аҕааччы, өйдөөн кэбис. Саха АССР Магадан уобалаһыныын бысаһар территорияларыттан, Сусуманга автомашинанан айаннаатаххына, сүүрбэттэн тахса промышленнай бөһүөлөктэри таарыйан тийээбин. Бу сүүрбэттэн эрэ тахса сыл устатыгар аһыллан, сайда-үүнэ охсубуга. Урут киһитэ-сүөһүтэ суох түг бүтэй дойду этэ.

Мин Сусуманга баарбын. Аргыһым Бөрөлөөх автобазатыгар барбыта. Мин остолобуойга сылдыбытым. Дүлэй киһи истэр дьоннооһор болҕомтолоох. Одуулаан, кэтээн көрөн, сөптөөх өйдөбүлү ыла сатааччы. Общество ортотугар дьон хайдах бэрээдэктээбин көрөн салайтарабын. Дьоннор киирэ-киирэ остуолларга олорон кэбиспиттэрэ. Туналыйар манан халааттаах официанкалар бүлүүдэбэ аһы аҕалан биэрэллэрэ. Дьон аһаан бүппүттэрин кэннэ харчыны ылалара. Мин сылдыааччылары манһык аһатар остолобуойга урут хаһан да сылдыбатабым.

Иллээн остуолга киирэн олорунан кэбиспитим. Остуолга меню массыһаҕа бэчээттэммит илиһиһэ баара. Мин саха аһын ордук хото сакаастаабытым. Официанка кэлбитигэр сакаастаабыт аспын аҕаларыгар көрдөспүтүм. Үүтү, сүөгэйи, балыгы аһы олорон, саха суруйааччыта Анастасия Сыромятникова «Кыһыл балык» диэн кэпсээнин санаабытым. Мин үйэбэр сиэбэтэх, кыһыл балыгым ыһаарыламмыт өлүүтүн аҕалбыттара. Манан халпаактаах, хойуу кылбалдыгас, көмүстүү толбонноох баттабын икки кырыбайканын анһыммыт эдэр, кыраһыабай нуучча кыһа: «Бу остолобуой киһиһэ өттүгэр ресторан буолар. Эн сарсын кэллэххинэ официанкалар күнүһүн даһаны аһы аҕалан биэриэхтэрэ суоҕа. Бэйэн ыскаапка турар астан талбыккын Бүлүүдэбэр ылан, кассирга тийэн харчыгын төлүбүң. Өйдөөтүң ини? Мин сарсын сынһанабын», — диэн миигин кытта суругунан кэпсэппитэ. Мин истиг сыһаннаах нуучча кыһыгар махтамытым.

Айантан илистэммин, бөөлүүн күүстээхтик тиһигим киирэн мөлтөх этим. Эмиэ уһа өттүм хамсаабат буолан хаалыа диэн дыксинэрим. Онон гостиницаҕа төһүбүтүм.

Ааспытын кэннэ аһыннахха, Аартык автобазатын начаалынньыга Яков Маркович Шерман, Сусуманга диэри

баран кэлэрбэр, табыгастаах көмөнү онгорорго эрэннэр-
битин үрдүнэн, түүнүгэр уга өттүм хамсаабат буолан
хаалбыта... Миигин гостиница үлэһиттэрэ Виктор Нико-
лаевич уонна Валентина Чудинова ыарыылаабыттара.
Итинник күүскэ ыалдьыым балтараа чаас курдук буол-
бута. Онтон ааспыта.

— Эн, хайаатар да Ньараба төнүн, дойдугар самоле-
тунан көттөххүнэ сатаныһыккын! Быйыл аһара угут
буолан, Магадагга тийэр баҕаг туолбатын чопчу
быһаарытын ылбытыг кэһиэ, тоҕо Сусуманнааххынай?
Төннөрүң ордук,— диэн Виктор Николаевич сүбэлээбитэ.
— Манна күүстээхтик ыарыттыдаххына, больницаба уһун-
нук сытаргар тийэбин. Дьингэ да, ити иһиир ситиитин
таттарар киһи суһаллык өлөрүн билэбин. Тоҕо доруо-
буһабын харыстаабаккын?

Мин тиһигим ааста, ол кэһииттэн уһуннук ыалдьаач-
чым суох. Сарсын чэбдиктик туруоҕум уонна айаннаан
истэххэ барыта этэнгэ аһыаба, Сусумантан хонон төн-
нөрбөр туох да буолбатым чахчытын эрэннэххэр сөп
диэбитим. Мин моһуоктаммытым туһунан сарсын кимиэхэ
да эппэтигэр көрдөспүтүм.

— О, дьэ, сөп, сөп. Дьулуурдаах да дьоннорут, бу
сахалар,— диэбитэ Виктор Николаевич.— Мин сахалары
сэрни кэмигэр фронга сылдьан билбитим. Дьулуурдаах
дьон.

Дьэ, бу билигин, Сусуманга гостиницаба баарбын.
Иккис мэндиемэн төрдүс нүөмэрдээх хоһугар миэстэ-
лээпин. Магадан совнархоһун техническэй информация-
тын үлэһитэ Ким Ен Хо диэн кореецтыын билестим.

«Мин төрөөбүт дойдум Корея. Онтон 1958 сыллаахха
кэлбитим. Хас да сылларга американскай агрессордары
утары саа тутан охсуспутум. Билигин Магадан совнар-
хоһугар үлэлибин. Бэрт дойду. Сахалары да сэдэхтик
көрсүтэлибин. Истиг дьон өскө эн Корея Народнай рес-
публикатын туһунан билиэххин баҕарар буоллаххына,
наадалаах ыйтыыларгып суруйдааххына быһаарыабым.
Дойдугуттан миэхэ аадырыспын үлэлиир сирбинэ
ыйдааххына тиксиэбэ»,— диэн суруйбута Ким Ен Хо. Кини
нууччалыы ыраастык, албаһа суох суруйар, үрдүк үөрэх-
тээх, инженер.

Ханна да миэхэ убай, быраат курдук эйэбэстик
сыһаннаһаллар. Үтүнү эрэ оноро, кэрэни эрэ баҕара
сатыллар. О, советскай олох үчүгэй даҕаны! Уһуннук,

уһуннук олорорго үгүһү, саганы, умнуллубат эриэккэһи айан кэриэһи хаалларарга санаам кынаттанар.

Сусуман 1938 сыллаахха төрүтгэммитэ. Оччотообуга комендура ситэ бүппэтэх дьиэтэ (билигин милиция отделенията үлэлиир), саҥа тутуллаан эрэр икки этээстээх таас дьиэ итинэнэ фанеранан тутуулар кордоннар, аҕыһах туруорбат саха балаҕаннара бааллара. Онтон ураты Сусуман тула өттө иһирик ойуурдаах тайҕанан, үрдүк төбөлөөх хайаларынан хайыннанан турара.

1939 сыллаахха: «Стахановец», «Ударник», «Дьаба-рааскылаах» «Мальдяк» уонна «Кураанах» диэн учаастактарга, кыһыл көмүс көстөн, бириискэлэр аһыллыбытара. Ити сыл, балаҕан ыйыгар Сусуманга уонтан эрэ тахса үөрэнээччилээх оскуола аһыллыбыта. Ону кытта тэҥнэ, үлэһит дьиэлэригэр 50 репродуктордаах радио улуу Москва солунун аҕалбыта.

— Сусуманы төрүтгээбит нуучча дьонунуун сахалар, эбээннэр дьүккүөрдээхтик үлэлээбиттэрэ,— диэн «Сусуманский рабочий» хаһыат редактора Михаил Иванович Иванов сэнэргиир,— ордук сыралаахтык Николай Егорович Кудрин, Первомайскай уулусса 8 нүөмөрдээх дьиэтигэр олорор саха учуутал бастакы дьиэ акылаатын түһэрсибитэ. Улахан үтүөлээх-өҥөлөөх киһи. Кини өр сылларга Сусуман оройуонугар райсовекаа председателлээбитэ. Билигин ремонтнуур-монтажтыыр заводка баҕа өттүнэн баран, ордук айымньылаахтык үлэлиир.

Сусуман тутуулар бириэмэтигэр айылҕа амырыын мэхэйдэри, алдьатыылары онорбутун туһунан үгүстэр номох огостоллоро. Олортон ордук кэрэхсэбиллээбэ: 1940 сыллаахха, атырдыах ыйын 21 күнүгэр, соһуччу угут буолтун туһунан Сусуманнааҕы радионан бизири редактора Петр Васильевич Кольдебеков бу курдук кэпсээбитэ:

«Доботтоор, нуучча дьонно, эһигини сэрэтэ кэллим,— диэбит Федор Дягилев диэн саха.— Быйыл сааскыттан ыла тиингэр, дьырикилэр хайа үрдүк чыпчаалыгар дугуйданалларын көрөн дыктиргинир этим. Оттон билигин тиингэр, хайа саамай чочумааһыгар тахсан, бөлүөхсөн олороллорун, элбэх тэллэйи, былырынҥы эриэхэни хаһааммыттарын көрдүм. Дьырикилэр эмиэ, тиингэри батыһан, хайа үрдүгэр тахсан эрэллэр. Чопчу билэбин: субу бүгүн, эбэтэр сарсын соһуччу сөбүмэр улахан угут буолуоҕа. Кытаатан сэрэниҥ». Сүөдэр этитин ким да итэрэйбэтэх. Халлаанга кыырпах да саҕа хара былыт

суоѳа. Бөрөлөөх үрэгэ, чалым эрэ уулаах, чаардаан турара. Ол эрээри айылѳа оѳото — олохтоох саха сыыспатах этэ. Сол күн, атырдыа ыйын 21-гэр, халлаан эмискэ халын былытынан бүрүллүбүт. Самыыр ыаѳастаах уунан суккуйбүт. Хайалартан үрүйэлэр сүүрүгүрбүттэр. Чаардаан турар, Бөрөлөөх үрэгэ утайбакка уорааннаах, дэбилгэннээх угуттаммыт. Сусуманнаабы геологической управление дьэиэтэ ортотугар дылы ууга тимирбит. Чай Урьяннаах бириискэтин олоччу ылбыт. Бөрөлөөхтөөбү электростанция дьэиэтэ эмиэ тимирбит. Сага аһыллыбыт бириискэлэриттэн алдьархайдаах мотуок туһунаа биллэриилэр кэлитэлээбиттэр. Үрэхтэри туоруур муосталар сууллубуттар. Улахан наадалаах бородуукталары уонна дьоннору болуот онорон өрүһүйбүттэр. Итинник алдьархайдаах мотуок биэс хонук устата барбыт. Онтон эмиэ эмискэ Бөрөлөөх үрэх уута түһэн, чаардаан хаалбыт.

«Геологической управление органа «Стахановец» угуту утары охсуһарга үлэһиттэри түмэр, тэрийэр бойобуой орудия быһыытынан үлэлээбитэ. Редакция үлэһиттэрэ орто курдууларыгар диэри ууга тураннар хаһыаты, бюллетены, ыңырыны бэчээттээн таһаараллара», — диэн Петр Васильевич кэпсээбитэ. Хаһыат оччотообу саһарбыт нүөмэрдэрин көрдөрбүтэ. Олору ааѳан, олус да астыммытым.

Угут кэмигэр геологической управление былаанын 125 бырыһыан толорбүт. Бастың производственниктар, уһулуччу актыыбынайдык рабкордаабыттарын иһин Николай Сурмановка, Иван Чаловскайга, Елена Ореховаѳа, Василий Курилозаѳа, Федор Завьяловка, Ирина Шуринюкаѳа, Николай Ивановка, Александр Шульженкоѳа онтон да атыттарга премиялар тэриллибиттэрин, хаһыаттан ааѳан билбитим уонна кинилэр билигин ханналарын туһуластытым.

«Ити Сусуманы төрүттээбит дьон. Билигин да бааллар, үлэһиттэр. Олус актыыбынайдык рабкордуулар. Билигин бу хаһыат 3500 экземплярнаа тахсар тиражтаах. Оройуон үрдүнэн 70 тахса эркин хаһыаттара таһаарыллаллар», — диэбитэ.

Райком пропагандаѳа уонна агитацияѳа отделыгар сылдыбытым, иккис секретардыын кэпсэппитим. Манна мин бири бэлиэтиэхтээхпин: партийнай уонна советскай аппаратаа эппиттээх дуоһунастарыгар дьахталлар ордук хото үлэһиттэр эбит этэ. Миигин пропаганда отделын сэбиэдиссэйэ Мария Васильевна Пашина арыаллаан

сырытыннарбыта. Үлэ ситиһинилэрин, Халыма көмүһүн аһыы матырыһааллары кытары билсһиннэрбитэ. Райкомтан уонна редакцияттан көтөх мунгунан матырыһааллары бэлэхтэппитим. Туһанан бүттэхпинэ дойдубуттан ытарга үгүс официальной матырыһааллары ылбытым. Субу бүгүи эбиэт кэнниттэн төннүөхтээх этим. Магадан уобалаһын Совнархоһун көһөрүллэ сылдыар Кыһыл Знамятын ылбыт Сусуманнаабы механической-ремонтнай заводка кэлбитим. Завод директора саар тэбил орто угуохтаах, бириһиэн сонноох, иһиир сула илиитин оһунуохха умһаабыт киһи, үлэһиттэри кытта бииргэ сылдьан, араас механизмнары бэйэтинэн ыйаан биэрэн, үлэлэһэр эбит. Оһунуохтаах илиитин тирээпкэнэн соттоһ баран, икки илиитинэн бобо тутан дорооболоспута. «Сусуманнаабы ремонтнуур завод директора Сергей Тихонович Авдеев диэммин. Биһиги заводпут 1940 сыллаахха тэриллибитэ. Оччотооһуга кырачаан мастерской этэ. Билигин завод үрдүк квалификациялаах кадрдара элбээн, ангардас бульдозердары, трактордары уонна экскаватордары ремонтнуур. Чугастаабы чахчыттан эттэххэ, билигин ыйга 40 бульдозеры ремонтнуур кыахха тийиһэхпит. Ону ситиһэргэ отут тонна ыйааһыһаах монтажтыыр краннаах котельнай отделение цеһин кэнэтэбит. Балаһан ыйыгар диэри цех ремонтнуур бары үлэтин автоматической производстоһа кубулутуохпут»,— завод директора Сергей Тихонович кэпсиирин «Сусуманский рабочий» хаһыат партийнай отделын сэбиэдиссэйэ Анна Михайловна Добрушина суруйара. Буочара ырааһын, чуолкайын, суруйара түргэнин сөһөн кэбиспитим.

Миһин завод тэриллиэбиттэн ыла үлэлиир рабочайдары: Николай Ивашенконы, Василий Колмогоровы, Михаил Черепаханы кытта билиһиннэрбиттэрэ. Бириэмэ киччимиттэн үгүһү кэпсэппэккэ, кэлин суруйсуох буолан, аадырыстарбытын эрэ бэрсиспинит.

Сусуманнаабы геологической управление горняктарын, геологтарын кытта көрсүһүн кэпсэтэр түгэн көстүбэтэбэ. Арғыһым субу кэлэн, айаннаары, массыына гудоктаан чускуутуура. Эбиллибит чопчу бириэмэни хойутатар биир да мүнүүтэбэ саһаммата биллэр.

Сусуман геологической управлениетын горняктарын делегацията Индигир приискаларыгар сылдыбыт этилэр. Индигирдээһи Маршалской приискэбэ кумабы туруору умнастаах стволунан ылаллары дьиктиргээбиттэр. Үлэ

сырдык батгазыны эрлэлэр-буруллар. Күнтэй ирэн-ниир-дыримниир.

Лажааччыа, өскө эн Индигир эрнэккэс көрүгүн Черскэй арбаһын бүтэник тэллэбиттэн өрө, дохсун сүүрүгүн көрдөхүнэ: «Гидрологической станция тутуллуон сөптөөх сөбүмөр сүүрүктээх өрүс эбит»,— диэн хайаан да санаан этэ!

Онук олус уохтаах, мин тапталлаах өрүһүм Индигир!

Быйыл Индигир баһыгар муораттан балык дэлэччи кыайан тахсыбата. Былыргыттан аныаха диэри, Майорга от ийин ортотугар балык тийээччи. Майорга балык уһундук тохтообот. Зашиверскайга диэри өксөйөр. Балаһан ийин бүтэнигэр бытархай таастаах, дохсун сүүрүктээх чычаас миэстэлэргэ тууччах, уомул ыамныыллар. Онон суһаллык муораһа төннөллөр. Оттон чыыр уонна суокур, муус тогмутун кэннэ ыамнаан бүтээт, алтынны ый бүтэнигэр муораһа төннөр.

Быйылгы халаан бириэмэтигэр өрүс эйгэтэ кубулуйан. мунгалыыр уһун туоналар, дьэкилиир дэхси чэмээхтэр алдыаммыттар. «Доско» диэн дьэкилиир чэмээккэ игнигэс үөскээн мунха түһэриллибэтэ.

Оттон үтүрүттэрэн «Коммунизм» колхоз сүүрбэччэ балыксытыттан уон биирэ «Быһыта Чэйэ» диэн эргэ, кылгас чэмээктэн арахпатылар. Колхоз үрдүнэн балык кыайан бултаммата.

Балыктааһын намыһах көрдөрүүтүн, сүрүн биричинэтин булан, хаһыакка суруйаары, комсомольскай тэрилтэ секретара Петр Никулинынын мин «Быһыта Чэйигэр» кэлбитим үс хонно.

Бэһэнэни курулас самыыр кэнниттэн ыһырбыт былыттары тарҕатаары илинтэн түспүт тыал күннэри-түүннэри сэллээбэтэ. Балыксыттар табыллыбатылар, центнергэ тийибэт балыгы туттулар.

«Доско» чэмээгэр үөскээбит игнигэһи Петр Никулин моторкатынан араара сатаата да, игнигэс кыайан ылыллыбата.

— Балыксыттар бултарынан сүүһүнэн колхозтаахтар аһыыллар. Декадаһа Кэбэргэнэттэн Майорга балыгы ыла кэллэлэр. Балык тиэрдиллибэтэһинэ, бородуукталара быстар. Үгүс үлэ күнэ атахтанар. Төһө да дохсун долгуннааһын иһин, барарга тийэбит,— диэн балык биригэһиэрэ коммунист Николай Николаевич Хабаров Никулинга эттэ.

Уол балачча балыгынан голору таһаҕастаммыт мотор-

катын уонна үрүгүнэн үөмэхтэнэр долгуннаах үөлү көрөн турбахтаата.

— Олус долгуннаах. Эн хааларгар тийэбин?!— диэтэ киини миэхэ:— Сөбүлэспэккин? Чэ, оччоҕо иккиэн да барыах, туох да буоллун, доҕордуулар тутуспутунан сылдьарбыг үчүгэй,— диэтим мин.

Үлүскэннээх долгун быһынан өрүһү умнасты уһун-нубут. Моторкабыт икки өттүнэн долгун уута ыһахтыыр.

Даргылга, Дьөгүөссэ оҕонньор балыктыыр сиригэр, биир көһү сүүрбэччэттэн эрэ тахса мүнүүтэҕэ элэгэлдьитэн аастыбыт. Түргэн айан дьэ! Долгун саба охсон тимирдиэҕэ днэн куттал суоһаабата буоллар кырдыга, кэрэ хартыына!

Тууччах сарабар лапчааннаах кутуруга түрдэстибит долгун арбаһынан сэмсээбитэ көһүннэ. Арбаа саҕахха былыкка саспыт күн саһарбата, күөстүү оргуйар күөх далай күөнүгэр тыкта. Ыһырбыт саантас былыт самырдаан ааста. Тыал сирилирэ ордук бэргээтэ.

Бөлкөй арыылар иирэлэрэ, тэтингнэрэ тыалтан нусхалдыһа хамсыыллар.

Биһиги дьылбабытын сэбирдэхтэр сипсигэн сэнэргэ-һэргэ дылылар.

Элбэхтэ этэн ааһарым курдук, Индигир өрүс эрчимнээх сүүрүгэ Майортан көс аһарыттан чугас ийэ үөскэ эмискэ бытаарар. Дьэ бу миэстэҕэ, долгун ордук сүрдэммит. Сүүрүк мэдун күүһэ манна кэлэн бытаарарыттан абарбытты, тигэх күүһүн түмүнэн, дохсун долгуну утарсар.

Сүүрүк уонна долгун өлгөм күүгэнинэн үллэ-салла, өрө уһуутаһа үрүн сылгылар охсуһан дьохсооттоһо туралларын курдук сүүрүктээх долгун күрэхтэнэр сирдэригэр кэллибит. Мүнүүтэҕэ тийбэт түгэннэ дьылбабыг быһаарыллыба.

Уон биэстээхпэр, сайын колхозка балыктыырым саҕана, быраатым Алеша, кыра тыыбар олорсон, балыктыырбытын көрөрө. Ол киһибит биридэ эбэтин ахтан ытаан, соккураабытыгар тиэрдээри, субу ийэ үөскэ долгунна түбэһэн, мүччүргэннээх мүнүүтэлэри ааспыттаахпын. Ону саныы-саныы ордук холкутуйабын. Моторка тимирбэт ини!

Үөмөлэс долгун моторкабытын илги-талгы бырабаттаата. Долгун сүүмэхтэрэ биһиги төбөбүт оройунан көтүөккэлээтэ. Эзирийиэх түгэнэ моторкабыт уунан туолла. Петя моторуттан илиитин араарбата. Кытаана-

бы көрүстэбинэ дьиппиэрэр, холкутугар түһэр үгэстээх уол. Дьэбир көрүнгүэх долгун түөспүтүгэр ыһахтыырын утары хамсаабакка моторкабыт икки бүүрүгүттэн тутустубут. Долгун арыт уунан ыһахтаан тыыммытын хаайда.

Биһиги дьолбутугар ийэ үөс улахан арыылаах, ырааха диэри үөскэ үтэн киирбит кытаанах кумах тумустаах.

Тимирэн ээр моторкабытын долгун баарабай кэрдийһэ онно ылан бырахта.

— Көрүдүөс долгун добор, дьэ. Тимирдибэтэ ээ, көр! Дохсун долгуну талтыыр киһи этиң, дуоһутта ини. Үөр!— Петр өһөстүк сиэлийэ көрүтэлээбит оттомноох харахтара мичилийбит. Томороон дуулаба үрдүк көрүнгэ ордук киипэ күлүктэммит этэ.— Колхозпут балыгын тиэрдэрибитигэр, хата, көмөлөстө.

О, Индигир өрүһүөм, чуумпу урсуннаах ийэ үөһүн, сымнаҕас киһи кыһырдар эрэ наһаа ахсымын, хабараанын, өтөрүнэн үөскүйбатын кэриэтэ, тыаллаахха ынырык да долгуннаах буоллабын...

*1958 сыл, атырдьах ыйа,
Крест-Майор.*

ДРУЖИНА БИЭРЭГЭР

I

Көтөрү-сүүрэри күрэтэр күпсүйэр тыаллаах күһүгнү кэм. Күөх солко мутукчалар, тэлибирэс чараас сэбирдэхтэр саһарбыттар. Нэс былыттан сатыылаабыт самыыр кэнниттэн күн тыктабына, сир-дойду ордук кэрэтийэн, толбонноох өгнөнөн көстөр.

Кыһыл көмүс күһүн!

Дружина үрэжин «Абакан» баржа тиирэ киэптээн турар. Бириистэнгигэ бииртэн-биир эйэбэс көрүгүнээх, хара үлэбэ кэтэр таагастаах дьонноор кэлитэлииллэр.

Трабы уураарга аналлаах атах онгорбуттарын, кэлбит үлэһиттэр атын сиргэ көһөрөн аҕалан туруордулар. Хас да киһи, ыйааһыны ыскылааттан көтөбөн таһааран, баржаба киллэрдилэр. Сорохтор эрбии көөбүлүн хаһылыбыт, халтархай суолга ыстылар.

— Чэ эрэ, куруустаабытынан барыабын, — диэн силбэһэ үүммүт кэтит, хойуу хаастаах Алексей Ефимов биригэдьиэр киһи быһыытынан дьаһал биэрдэ.

Арылхайдык көрбүт саһарбай харахтаах, орто уңуохтаах, ыраас хааннаах эдэр киһи — партия райкомун секретара Петр Григорьевич Корякин икки куулу сүкпүтүн ыарырҕаппакка туруору сыыры өрө дабайда. Райком пропагандиһа Роман Алексеевич Иванов, нүксүччү туттан, ыарахан сүгэһэрдээх трюмтан табыста. Тугу эрэ харбаан ылаары гыммыттыы илиитин сарбатан, даллаччы туттан, дьиибэлэнэн хаамара. Аччыгый Василий Хабаров халын сарыннарыгар саахар уурунан баран, аа-дьуо хааман лэппэрдэтэлиир.

— Эр бэрдэ Ефремов «эрэсэрээттээх этэрээтэ» үлэбэ кирирдэ, — диэт, дэгиэ тыллаах Николай Афанасьевич Слепцов, синныгэс уһун фигурата хатылланнаан ааста.

— Көр эрэ, бу киһинг тыла ууһун, — диэн кыра уңуохтаах райкомол секретара Егор Степанович Кутуруктуурап, сүгэһэрин быатын онгосто туран, тыл ыһыктар.

— Хата, добоор, эн кыран, дьарамайын да сүрдээх, куулга сохсолотон кутуругун унгобун тоһутуон,— куруусчуттартан ким эрэ Егор Степановиһы хааддьылаата. Көрдөөх күлүү күөдьүйэ түһэр.

— Мыыммыккыттан тотуонг ээ. Томороон да унгохтаах буолларгын, наһаа этинимэ,— кыра, бэрт иннэбэс унгохтаах уол сөбүлээбэтэхтэни көхсүн этиттэ.

Үс километргэ тайыыр Дружина бөһүөлөгэр радио проводтара тардыллан тураллар. Уулусса түмүктэрин ахсын остоолбозо репродуктордар, улаҕата биллибэт улуу Москва санатын дуораһытан аҕаалла.

— Биһигини райсовет уонна орто оскуола үөрэнээччилэрин биригээдэтэ солбуйа кэлиэхтэрэ. Түһэн биэриэбин! — диэн пропаганда отделын сэбиэдиссэйэ Дмитрий Пономарев, үлэ сабаланаан эрдэбинэ, эрчимирдэр.

— Көрдөрүүлээх дуоската. Бойобуой листокта таһаарыахха наада,— диэн Петр Григорьевич сүбэ биэрэр.

— Куоталаһы тэтимиң сырдатар, бастыңнары хайгыыр, хаалааччылары тарбыыр ох тыллаах буолуохтаах,— диэн уолаттар күөдьыа буолаллар. Көрсөспөндөүт диэн, миһигин редактордыырга эттилэр.

Биринстэнгэ үлэ күөстүү оргуйда. Күлсүү-салсы күөдьүйдэ. Ырыа-тойук дуораһыйда.

II

Куруустааһын үһүс күнэ.

Тымпы, сиктээх тыал хотуттан үрэр. Саһарбыт, кытархай өңнөммүт сэбирдэхтэри сиргэ тэлибирэтэн түһэрэр. Дружина үрэх түрдэстибит долгунун арбаһа үрүүг көмүс өңүнэн кылбачыйар.

Хотугу сир күүрээһнээх күһүнүн хабыс көстүүтэ даҕаны үлэ үөһүгэр сырыттаһа, үчүгэй да буоллаҕа. Сүрэҕи сылаанньытар, дууһаны долгутар!

Бүгүн орто оскуола үөрэнээччилэрэ үлэбэ кэлбиттэрэ.

— Биһиги, биһиги! Бэдиктэр биригээдэлэрэ кэллибит,— диэн оһус кылаас үөрэнээччитэ Митякээн Садовников түүһүн тоһсунар. Тэбэнэттээх уолчаан.

— Ээй, Митякээн, тоһобул буола илик, турума.

— Көр эрэ, бу сүбэһит киһини, бэйэм да билэбин ээ, итинни. — Митякээн хойуу кыламаннаах кыараҕас харабын, тэрбэччи көрүүх курдук, халтаһатын хааһыгар сыҕайда. Улахан буочуканы таһааран иһээччилэргэ көмөлөһө ыстанна.

Уон биэстээх-аиталаах уолаттар куулу сүгэннэр эмнэрэ үрдүк сыры дабайаллар. Аба дойдуну көмүскүүр Улуу сэрингэ барбыт ажаларын, убайдарын солбуйан тыылга мөдүйүүнүнэн оҕолор үлэлээбиттэрин сапатар. Көрүү эрэ, бөтөстөрү, ити иһэинэр, улахан дьонго тоҥхох гынааллар. Сорохтор миигин кытта илин тутуһан, дорооболоһон аастылар. Хас да кырачаан уолаттар эмнэ дорооболоһо илиилэрин ууналар. Биригтэн бири, араас таһаҕас сүгэхэрдээхтэр баржаттан субус да субус буолааллар.

— Ханна,— диэн дьаарыстааччыттан ыйытаат, ыйылыбыт миэстэҕэ иҥнэх гынан түһэрэллэр.

— Тохтобул!— диэн команда иһилиннэ. Үрдүк үөрэхтээх историк учуутал, райсовет депутата Иосиф Семенович Портнягин баржаттан тахсар,— ситиһибитин учуоттаныабын эрэ.

Ким кимтэн төһөнөн орпутуй?

Үөрэнээччилэр куруустаабыт үлэлэрин туоһулуур билиэттэрин учаратынан аахтараллар.

«Орто оскуола үөрэнээччилэрин биригээдэтэ үрдүк дыссипилиинэлээбин, тэриллиилээбин көрдөрдө. Абыл чаас иһигэр 804 штука бурдук уонна саахар куулларын баржаттан ыскылаакка таһааран дьаарыстаата»,— диэн үөрэнээччилэр үлэлэрин көрдөрүүлээх дуоска кэпсиирэ. Оттон Бойбуой листокка бастаабыттары: Митякээн Садовниковы, Митя Рязанскийы, Валя Романованы, Владик Кримовы, быраатты Кагасовтары хайҕаабыта.

III

Тымны тыаллаах күһүнү күн ортото, куула өттүнээби сиргэ түүннү хаһыг өссө да ирбэккэ сытар.

Куруусчуттар нэһилэ сыбарытан иһэр балтараа сүүс киилэлээх үүнэһи арыылаах буочукалара төттөрү үгкүрүйэр. Ырычахтаһы...

Биригтэннэ ачыкылаах, быыл сыстыбыт бачынкылаах, тири сонноох киһи, кыһалҕата суох сизибигэр уктан, чиккэллэн турар. Киһи түүппэбирбит сирэйи субу уһуктубутун, бэбэһэнни «көрүлээбит» киэһэтин туоһулуурдуу суумматах-тараамматах анаарыйбыт дьүһүннээх.

— Көмөлөс!— диэн охтон баран, туран ээр куруусчут киниттэн көрдөһөр.

— Мин хара үлэһит буолбатахпын. Колымторг оройуоннаабы отделениетын хаһаайыстыбаннай чаһын

сэбиэдиссэйэбин. Иван Одноков диэни билбэт, эн бу кимниий?! Өйдөөн көбис! Мин өйбүнэн тобулабын, тылбынан салайабын. Илиинэн үлэлээһин эһиги ирээккит,— диэт туруохсуг тойооску төттөрү эргилиннэ.

Баржаба податчиктыы турар партия райкомун секретара Петр Григорьевич Корякин, райсовет солбуйар председателэ Иван Николаевич Слепцов, историк-учуутал Иосиф Семенович Портнягини суһаллык ырычаахтаһар табаарыстарга кэлэллэр. Өһөспүт үөскүлэнг буочуканы үөс-батааска биэрбэккэ биригистэнгэ таһаарыстылар. Үлэһиттэр, дуоһуйбуттуу үөһэ тынан, көлөһүннэрин соттон кэбистилэр.

Били тойооску, суол ойбоһунан хантарааннаан иһэн, халты тэбинэн тарайар таас иһинэн түстэ. Өрүһүспүттүү ойон турда. Өстүөкүлэ үлтүрүүбүт кыырапхтарын өттүгүттэн ылбанна. Тыал Одноков охтубут сириттэн уохтаах уу сытын саба охсон ааста.

— Оок, Одинсков ошоньору очур атахтаан охтортоотоо, арыгытын тохтордоо-оо-о,— диэн уолаттар оохойдоотулар,— сир эмиэ киниттэн кэлэйдэбэ...

Ити кэмгэ үөскүлэн көрүгнээх, сүүрбэччэлээх, балларыттабас халыг уостаах эдэр киһи, буфет баар балааккатын ааныгар туран, ким эмэ бэссээрэй диэбиттии, уолаттаран буулка көрдөөн, ытыһын уунарын көрдүм.

— Тоҕо үлэлээбэккин, тугу кэтэһэбин? — диэтим мин.

— Үлэлээн да диэхтээн... Остуйута суох... Харчыта кырата бэрт. Киһи эрэйин боруостаабат, таах эрэй! — диэн салбанахсыт, сатабыллаахтык этээт, томороон илиилэринэн муннун ньууһанна.

— Кыбыстыбаккын ээ, күөх сүрэх! Маннык көлөдүйбүт көрүгнээх эээригин,— диэт табельщик Уля Егорова кыыс өтөрү-батыры көрдө.

— Кыһыл ырбаахым быһынан кыбытык этим көстөр дуо?! Сэрэн эрэ, хотуой?

— Үлэлээбэт буоллаххына, манна дьону мэхэйдээмэ, кизр бар. Бу баһаар буолбатах,— диэн Митякээн Садовников салбанахсыты холдьохто.

Көхтөөх үлэ күөдүйэр кэмигэр күлүк өттүгэр күрэммит, көлөдүйбүт көрүгнээх эээри күөх сүрэх Николай Рабошевтан кэлэйбиппит. Күнү көтүппэт иһээччи, ордуос майгылаах Иван Одноков «уохтаах уунан» утахтанарын уураппатабар уорастыйбыппыт. Итинниктэри сыаны сым-

сатар быччархайдар, хатыг мас хаарьяаннаах маган хабар хатаммыт хара үөнээр курдук сыаналыбыт.

Кизэ ох тыллаах боевой листокнут бириестэигэ оргуйар үлэбитин сырчаныта.

Иван Одноковы, сүрээлдээин үлэлээбэт Николай Рабошевы сатира кымньытынан быһа кымньылаабыта.

«Турун, айыг, үлэлээг, коммунизм диэки! Күөх сүрэхтэргэ мизтэ суох!» — диэн боевой листок ыгырбыта.

IV

Күһүнгү яс харанга түүнү Ильич лаампата күлүмүрдэс күнүнэн солбуйда, халлаанга чыпчылыгнаһар сулустар, сирдээби сулустары эбэрдэлээбиттин мичиннэхэллэр. Куруусчуттар биригээдэлэрэ бириестэигэ электричество уотунан сырдыктанан үлэлиллэр.

«Мыыммыккыттан тотуон ээ» диэчи Моот Новиков уол кыра дьарамай санныгар сүүс киилэлээх саахар куулун туора уурунан, ыарырбаппакка сыыры өрө дабайар.

— Иван Николаевич, наар бурдук кэлбит дуу, тугуй? Хаһыс да баржабытын куруустуубут да, бурдук да саахар, — Моот Новиков уол райсовет солбуйар председателитэн ыйытар.

— Үкэ оннук, ары уонна халбаһы эмиз элбэх, — диэн Иван Николаевич тириппит сүүһүн ноһумуой былаатынан соттор. Бурдук куоппаһа сыстыбыт хойуу хара баттаһын үһэ анһынар, — промышленнай табаардары, техническэй массыналары уонна кондитерскай аһылыктары аны кэлэр борокуоттар аҕалыахтара.

— Хромовой саппыкы, күндү көстүүм дэлэй буолуо дуу?! — Моот уол ыйытар.

— Баар буолуо, хамнаскыттан мунһуна сырыт, эр бэрдэ, — диэн тыа хаһаайыстыбатын управлениетын начальнига Николай Федорович Борисов, сүгэхэрдээх иһэн, эйэргээн ааһар.

— Иккилии куулу биридэ таһаарар нуучча уола Виталий Партеньев бастыгнартан биридэстэрэ, — диэн табельщик Уля Егорова кыыс кэпсиир. — Ити Егор Ефимов, Василий Слепцов киниттэн эмиз хаалсыбаттар.

— «Хаалсыбаттар» диэмэ, ордуктара «кини» диэн миигин ый, — Ньыыкаан уола Василий Слепцов, чэрдийбит илиилээх модьу киһи, икки куулу сүгэн иһэн, сага аллайар. Госбанк үлэһитэ, Буруус эмээхсин уола Петр Корякин оҕоһуллубатах туруору сырынан быһа тахсар.

Хаһыллыбыт суолунан куруусчуттар бириднитэ сылдыяхтарыгар диэри, кини иккидинтэ кырынар.

Петр быһалыыр сиринэн атыттар эмнэ батыстылар. Сотору хаһыллыбыт суолунан тахсааччы абыһаата. Үлэ ордук түргэтээтэ.

Тохтобул бириэмэтигэр, сага тахсыбыт листогу ааҕан, бастыггары хайгыыллар, хаалааччылары тарбыыллар.

— Билигин, үксэ иккилин, үстүү сүүс киһилээх таһаҕастар хааллылар. Уйгу-быйан кэһинилэрин убайдарбыт нууччалар бэйэлэрэ кэлэн куруустуохтара. Индигирдээһи эксплуатационнай хонтуора үлэһиттэрин биригээдэтэ кэлиэбэ,— сылайбат сындааһыннаах, тыйыс интирдээх киһи, партия райкомун секретара Петр Григорьевич куруусчуттарга кэпсиир.

— Ноо,— диэн дьон сэһээрэллэр.— Көрүң, иһэллэр...

Сүүнэ улахан «Нора» баржаны муора катера «Индигирец» соһон иһэрэ көһүннэ. Баржа палубатын ортотугар, мэхэмээн күрдүк, туорай тимирдээх, иһлэбэс кылыгырас сыаптаах, халлааны хайа суруйар үрдүк умнастаах, биһиги көрбөтөх техникабыт турара. «Нора» баржаны бүтүн муораттан аҕалбыттара.

— Доботтоор, билигин мин көтөбөр кыраанынан көмөлөһүөм диэн мичээрдии сылдыар харахтаах шкипер Павел Мажура куруусчуттарга биллэрдэ. Били туорай тимиртэн кылыгырас сыаптаах тимир олбоһу трюмга түһэрдэ.

Маннайгы кылаастаах матрос, саха уола Вася Старков, экскаватор көтөбөр кыраан моторун үлэлэтэн, тимир олбоһо хас эмэ сүүһүнэн киһилэ ыйааһыннаах буочукалары өрө көтөхтөрөн таһаарда куруусчуттар адыас ыксаларыгар, табыгастаах миэстэбэ таһаҕаһын олорто.

Биһиги көрө бэркиһэтибит. Урут алта күннээх түүн тохтоло суох сүгэхэринэн, саһыларынан куруустааһын барбыта. Оттон көтөбөр кыраан көрүөх түгэнэ уонунан тоннаны трюмтан таһаарбыта. Ону куруусчуттар ыскылаакка дьаарыстаан уурарга эрэ тийибиттэрэ. Оскуола үөрэнээччилэрэ, үгүс куруусчуттар дьыһэлэрингэр сыһыана барар буолбуттара.

— Дьэ бу буолар илии үлэтин эрчимнээх күүстээх техника солбуйуута,— диэн үлэни көрө кэлбит оҕолор, дьахтаалар күө-дьаа буолан сөбө, махтаһа турбуттара.

ӨРҮҮҮЙСҮҮ

1936 сыллаах сайын күнүгүгүтүгэр Индигир өрүс устун «Шмидт» борокуот кэлбитэ. Онтон ыла Индигиргэ билинги уу суола аһыллыбыта. Сүүрбэ үс сыл устатыгар Индигир ууһуттара — Колыма-Индигир пароходствотын дьонноро Аллайыаха, Абый, Муома оройуоннарын экономикаларын, культураларын сайыннарыыга үтүөлэрэ-өнөлөрө улахан.

«Днепр» борокуот Муома оройуонугар барар таһаҕаһы ильдэ быйыл үсүһүн айаннаан иһэр. Дружинаттан турбуппут бэһис суукката буолла.

Абый оройуонун кииниттэн — Дружинаттан Крест-Майорга диэри балтараа суукканан кэлэбин. Майортан аҕыс көс үөһэ нарын тарбахтаах садовод кыһанан-мүһэнэн үүннэрбитин курдук дэхси тииттэрдээх, тирэх мастардаах Черскэй арбаһын бүтэр уһугар тийэбин.

Иннэбэс оттоох-мастаах хоту диэкиттэн иһэннин, маннык кэрэ үүнээйилээх сири көрөнгүгүн сүргэн көтөбүллэр. Өссө аҕыс көһү өрө дабайдахха, били 1897 сыллаахха Екатерина II ыраахтааҕы уезднай куорат аатын игэрбит, былыргы Зашиверская куоракка кэлэбин. Былыргы Спасскай танара дьиэтэ борокуотунан истэххэ лаппа ыраахтан көстөр. Башня кырыһатын тобулу үүнэн тахсыбыт эдэр хатын сэбирдэбэ тыалга тэлибирин хамсыыр. Субу манна Колядин үрээнинэи Абый уонна Муома оройуоннара бысаһаллар. Биһиги, Абый дьоно, куоталаһыылаах Муомабыт сиринэн устабыт. Үрдүк очуостардаах үрүг буорунан ыһахтанар, томороон тойуу тааһынан тамнааттанар суорба хайалар ыксаларынан өрө айанныыбыт. Күүстээх тыал сирилиир. Быстах былыттан муус толон тибиирэр. 400 тонна таһаҕаһы укгубут «Муома» баржаны сүүрүк хачайдыр. Сүүрүк уонна тыал

утары буолан, борокуот арыт биир сиргэ турардыы
Сытаанньык сыныахтыыр.

Николай Иванович Каблуков — уоппуттаах капитан. Кини Индигиргэ 23-с сылын устар. «Днепр» борокуот экипаһын хамаандалыыр. Борокуот экипаһыгар элбэх араас омук үлэлиир. Белорус Михаил Пяпин бэртээхэй маннайгы механик быһыытынан киэнник ытыктанар. Киниэхэ иккис механигынан саха уола Егор Жирков үлэлиир. Румын Михаил Кабзак, казак Джик Умаров, осетин Пантелеймон Кисляк уонна да атын омуктар, үчүгэй чаһы механизмын курдук, эйэ дэмнээхтик үлэлиилэр. Ордук-хоһу туттунар, олуонатык быһыыланар кинини көрбөккүн.

Өрүкүйэр үрүүг туой буордаах, көөрөттөн түһэр очуостардаах, торбо күөх хайаларынан хайыгнаммыт Индигир өксөйдөр өксөйөн иһэбит.

Иннибитигэр борокуот көстөр. Барара дуу, кэлэрэ дуу биллибэт. Чугаһаан кэлбиппит «Колхозник» борокуот чгарга ылларан турар эбит. Бу борокуот комсомольскай ыччат экипаһын коммунист капитан Александр Иванович Обухов салайар. Үс хонугу быһа эрийсибиттэр да, чаартан кыайан хоннубатахтар.

«Колхозник» боцмана Иван Колябин Андрей Барановтыын, борокуоту баайаары, буксууру сосуһа сылдыан, ууга түспүттэр. Борокуот оночотуттан тутуспуттар да, бирээдьинэ быа быстан, оночо түгнэстибит. Баранов чугас собус таас биэрэккэ харбаан тахсыбыт. Оттон Колябинны үлүскэн сүүрүк үөс диэки охсубут. Кини түгнэстибит оночоттон тутуһа сатаабыт да, онтуката халты харбатан сүүрүккэ олорсон сүһүмнүү устубут. Оночо онтон тимирэн хаалбыт.

Борокуот экипаһа ити түгэни көрбөтөх. Бары чаардаабыт борокуоту хоннороору биир сиргэ бөлүөхсөн истээгинэн аһыар кэмнэрэ эбит. Колябинига дьэ өллөбүм диэн ей охсуллубут. Итиэннэ маһык күүстээх сүүрүккэ, кини харбаан да киирэн, өрүһүйбэтин өйдөөбүт. Ыарахан эрэһиннэ саппыкылаах, халын рабочай танаастаах Колябин кытылга тахсаары дьулуһар да, кинини сүүрүк бокуой биэрбэеккэ аллара уһуннарар. Чаас агарыгар тнийбэт кэмнэ сүүрүк аҕыс километрдаах сиргэ тиэрдэр. Колябин, күүһэ быстан, тимирэн эрдэбинэ, бултуу сылдыар икки саха кинитэ — Муома оройуонун «Кыайы» колхоз чилиэннэрэ: Дмитрий Яковлевич Уваровскай.

Егор Алексеевич Тарабукин, тынан кириэнэр, Иван Колябины өлөр өлүүттэн өрүһүйбүттэр.

— Мин Москвага төрөөбүтүм, онно улааппытым, олоубутум, — диір боцман Иван Александрович Колябин. — Онтон былырын бэйэм көрдөһүүбүнэн манна, Индигиргэ кэлбитим. Сахалар хорсун дьон эбит. Бу үлүгэрдээх сүүрүккэ, бэйэлэрэ сатаан харбыр үөрүйэхтэрэ суох да буоллар, хорууда сага кыра тынан, өлөллөрүн да кэрэйбэккэ кириэнэр, миигин мүччүрүйбэт өлүүттэн өрүһүйдүлэр. Хайдах махтаныхпын кыайан эппэппин.

«Днестр», баржатын табыгастаах сиргэ тохотоот, эргиллэн кэлэн «Колхозник» чаардаан олоор сиригэр көмөлөһө барда. Модун, суон буксуурдарынан «Колхознигы» холбонон баран, «Днестр» быппаста-быппаста дьулуруйда, үрүн күүгэннээх сүүнэ долгуннар үлүннүлэр. Ол эрэри «Колхозник» хонубата.

«Днестр» өссө төгүл сымарынна. Икки ойбоһунан үрүн паардары өрө уһуурда. Хас да төгүл хабарааннык хаһыырда, кытыастар кымынан тыбыырда. Дьүккүйдэ! Дьулуруйда! Устурууна курдук чиркэйбит буксуурдар боробулуоха утахтара быстыталаата... «Колхозник» хамнаабата. «Колхозник» паровой массынатын үлэлэтэн лачыгыраттылар. Онон көмөлөһүннэрэн, сүүнэ улахан бэрэбинэлэринэн чиэстэнэн анһыннылар. Икки бэрэбинэ, иэн иһириин сыыйталаабыт курдук, илдьирийдэ. Дэриэспэ таастаах өрүс түгэһэр батылынна. «Днестр» өссө эбии дьүккүйдэ, хаста да кылгас-кылгастык кыланна. Хара турбата кыһыл кымынан кытыаһынна.

Дэ эбээт! Алта чаас тухары дьүккүөрдээх охсуһу түмүгэр Индигир эбэ хотун дэриэспэ таастаах түгэһыһыктыбаттык хам ылан турбут тутуура мүччү барда. «Колхозник» төрдүс күнүгэр харгыттан оронно, көгүлгэ көттө.

Кэлин билбиппит бу икки судно экипаһа социалистическойды куоталаһаллар эбит. Чаарга олоуор диэри «Колхозник» борокуот дьоно куоталаһыга «Днестр» уһуттарын балачча куотан испиттэр. Хардарыта куоталаһы, бэйэ-бэйэһэ көмөлөһүү — биһиги советскай олохпут сокуона. Ол сиэринэн харгыта олоубут, адьас курааннаха хаалар алдьархайга түбэспит судноны куоталаһыга хотторуулаах борокуот кэлэн, ити соһон таһаарда. Өскө Америкага эбитэ буоллун: «Олоро сатыан эбээт, мин бэйэбин бэйэм билинэбин. Хата, эн уһундук чаардаа-

таххына, миэхэ барыс, эйиэхэ ночноот!» — диэн үөрэллэрэ эрэбил.

— Быйыл хайа да сыллааҕар Индигир ууһуттара дыссипилиинэлээхтэр. Арыгыны испэттэр. Өрүһүнэн устуу быраабылатын тутуһаллар. Быйыл Муомаҕа уон сэттэ тыһыынча тонна таһаҕаһы тиэрдихтээхпит. Уон икки тыһыынчата түһэрилиннэ. Аны уу түһүөр диэри биир төгүл таһаҕаһы тиэртэхпитинэ, ыаллы оройуоммут аналлаах таһаҕаһын барытын ылыаҕа, — модьу көрүһүнээх, чинг сирэйдээх-харахтаах «Днепр» капитана Николай Иванович Каблуков уоһуттан хаһан да араарбат, эриэхэбэй хамсатын ылан табах уурунар.

Крест-Майортан айаннааһыммыт үһүс сууккатыгар хайа анныгар торҕо күөх ыраас ньуурдаах хонуу сэлиэнньэтэ (Муома оройуонун киинэ олорор миэстэтэ) борокуоттан чуолкайдук биноклунан көстөрө.

— Дьэ, сотору тийиэхпит. Аны биир чааһынан бириистэнгэ тиксиэхпит, — диэн мин почта хонтуоратын фельдъегерэ Николай Гаврильевич Старостин офонньорго үөрүүбүн биллэрэбин.

Офонньор туус-манган баттабын кырытарбыт төгүрүк төбөтүн имэринэр. Миигин эдэр киһилии сытыы характарынан дьибэлээхтик көрөн баран мичээрдиир.

— Аны түүн тийдэхпитинэ баһыыба, — диир Николай Гаврильевич уонна аа-дьуо, холкутук сис туттан баран, каютаҕа киирэр.

Хонуу сэлиэнньэтэ бачча чугаһаабытын кэннэ каютаҕа киирэн бүгүөм баара дуо?! Палубаҕа биноклбун тутан Саран, торҕо күөх биэрэктэри одуулаһа иһэбин.

Борокуот ыраас ууну, мөһүүрэ кыыраабыны, ыһыахтыыр. 400 тонналаах «Муома» баржаны сүүрүк, кыраты курдук, онно-манна мээчиктиир. Кэпсээгнэ киирбит Уйуһардаах хомотугар кэлэн эрэбит. Бу харгы модун сүүрүгэ техника күүһүн кытта эрийсэр. Күүстээх силлиэ тыал иһиэрэн сирилэтэр, быстах былыттан муус толон тибиирэн аһар. Борокуоту Уйуһардаах хомотун үгүскэннээх сүүрүгэ үс чаас кэринэ биир сиргэ туруорда. Ардыгар төттөрү үтэйээри куттуур. Биллиилээх айанньыт, академик Сергей Владимирович Обручев: «Индигир өрүс курдук үлүскэн сүүрүктээх өрүскэ сылдыбатабым», — диэбитин, мин сүүрүгү кытта эрийсэр түгэнгэ санаан аһарбытым. Ол эрэри, айылҕа күүһүн киһи өйө, саҕа техника кыайда. Опытаах капитан Николай Иванович сүүрүк күрүс-күрүс күүһүрэр быһыын арыттаан, хары-

лыыр-курулуур харгы таастары бэрт эрийсиинэн сата-быллаахтык тумнан, чаардаабакка, Уйуһардаах хомотун алта чааһынан астаһан туораатыбыт.

«Днестр» борокуот, улахан сыранан Хонуу сэлиэн-ньэтин бириистэнигэр чугаһаан иһэн, дорооболоһон уһун-нук хаһытаан чуумпу салгыны дуораһыппытыгар бэрки-һээтим.

Николай Иванович Каблуков судовой сурунаалыттан көрдөххө, Индигир устун борокуот сылдыар буолуобуттан ыла, Дружина — Хонуу икки ардыларыгар бачча түргэн-ник борокуот айаннаабыт түбэлтэтэ суох эбит. Крест-Майортан тохтобулу, «Колхозник» көмөлөһөргө ороскуот-таммыт бириэмэни аахсыбатахха, аһардас айаннааһын-на 76 чааһынан, ол аата ааспыт сыллааһар 27 чааһынан биһиги түргэнник Хонууга кэлбиппит.

— Хайа, көстө турар сиргэ биир чааһынан тийиэх буолбут киһини, Индигир ийэн эрэлийэр сүүрүгэр ингин-нэрдэ дуу, — Николай Гаврильевич обонһор, уус тыл-лаах мунгутаан, оонһуу-күлэ омумнаах санаабын хаады-лаата.

Муомалар борокуот бириистэнгэ тиксиитигэр кэмэ суох элбэх үөрбүт-көппүт олохтоохтор эбүрдэли тоһуй-дулар. Борокуот кэлиитэ кинилэргэ бырааһынньыкка тэннээх.

Хас кэллэһим ахсын муомалар ордук эдэргэ, эйбүскэ дылы буолан иһэллэр. Тирэх, хатын мастарынан хаймы-ламмыт биэрэккэ күлэ-үөрэ турааччыларга тийэбин.

— Дорооболорун...

1959 с., от ыйа, Хонуу

синилин көрдө. Офонньор чанчыктара манхайбыт тарабай төбөлөөх, чарчыстыбыт сирэйдээх. Дьэ тэрилэ бэрт дьобус: офонньортон ураты өссө биир киһи олорорун бүк сууламмыт утуйар танас оронго сытара туоһулуур. Кумуччу туттан өлбүт, тон куобах тылбыыга ыйанан турар. Атах оронго илим муус кыаһаана ириэриллэ сытар.

— Хантан кэлбит оѳобунуй? — диэн оѳонньор чарапчыланан, остуолга турар чүмэчи төрдүгэһин уматан баран ыйытта.

— Дружинаттан, — ыалдыта судургу хардараат, оронго олорон, бэргэһэтин устан, баттабын саҕатыгар бычыгыраабыт көлөһүнүн былаатынан соттор. Бачча үлүгэр хабараан тымныыга, агардас тэлэгириэйкэлээх айанныыты оѳонньор үйэтигэр бу эрэ көрүстэ. Тас сонун таһырдыа устубут диэби тымныыттай түөһэ кырыарбыт. Бу эдэр хоноһо оѳонньору бэркэ кэрэхсэттэ.

— Кырдыаҕас, олус аһахпын баҕардым. Твох эмит буспут ас баар буолаарай? — диэн ыалдыт оѳо хотугу дойду үгэһинэн, быһаччы этэр.

— Сылытан биэрээ иинбин? — оѳонньор бэлэмнээх киһи быһыытынан, аа-дьуо ууну саамылаан, чэй өрөөрү туран ыйытар. Бүөтүр кырдыаҕас дьаам остуораһа. Ону таһынан чугас дьэ таһынан сылдьан булуулур. Кини утуйуон иннинэ, балыгы күөстүүр үгэстээх. Ол тонгон кэлбит айанныыт амсайа түһэригэр тоһуур бэлэм. Өскө түүн хоноһо кэлбэтэбинэ, оѳонньор бэйэтэ сарсыарда хсһуоктанар.

— Сылыптатаххына да син, — хоноһо уол остуол аттыгар оһохтон чугас олордо.

Оѳонньор, балыгын тэриэлкэбэ хоторон, тымныыга хоргуна тонмот сыалаах миини миискэбэ аҕалла.

— Итиилээ, — күндүлүүр аһа төһө да тымныытын иһин, айанныыкка тутта үөрэммит тылын эттэ.

Эдэр ыалдыт көрүөх түгэнэ иһэн-аһаан бүттэ.

— Бөтөсчөөн, эн бадаҕа сатыы кэлбиккин ээ. Омолуй?

— Оннук. Кырдыаҕас, олус сылайдым. Сытан утуйдарбын абыраныам этэ, — уол оѳонньордуун кэпсэтэ түһүбүнээбэр утуйарын ордордо.

Бүөтүр, бултуу сылдьан, будулбаннаах буурҕаларга түбэһэн, сири тэллэхтэнэн, халлааны суорбаннанан хоноро. Сылайар-элэйэр диэни кини билээхтиирэ. Бытыгын имэрийэт, бакаалаан туран, таба тириитэ тэллэби, саптарыгар сабынныабы оһох ыксатынаабы оронго бэлэмнээтэ.

— Нухарыйа түс, тукаам,— диэтэ.

Үргэл халлаан арбаа өттүгэр санныйбыт. Офонньор утуйбата. Уолга анаан, өрүллүбүт чэйи истэ. Бу офону маннык чысхаан тымныга туох күһэйэн ажалбыта офонньору дыктиргэттэ. Үгэххэ ириэриллибит таба этиттэн хас да кырбаһы солуурчахха уган, көмүлүөк оһох холумтаныгар чох тардан уурда. Уот иннигэр олорон, илим абыраханна. Офонньор өр үлэлээтэ. Көхсө көһүйдэ. Эт буһан, минньигэс сыта муннугар дырылаата. Халлаан лаппа сырдаата. Ыалдыта түспүт өттүгүнэн хамсаабакка утуйа сытар. Офонньор аргый өндөйөн тыылланнаата. Куобах бэргэһэтин, күскэс сабынһабын кэтэн, таһырдыа табыста.

Дьэ эркинигэр өйөннөрүллүбүт, эрһиннэ үктэллээх, сыарба сыгааба диэхтэн атын, синньигэс, Бүөтүр кырдыаҕас үйэтигэр көрбөтөх оһоһуга турар. Кини кэтит мастаах бэйэтин хайыһарыгар ханыылы көрөн, олус сөхтө.

Дьэбэ кириэн: «Сөп буолла, тур»,— диэбитти, көхсү күүскэ этиппэхтээтэ.

— О, өр да утуйбуппун,— уол ойон турда. Тыылланнаата. Атахтарын өрүтэ тэбиэлэннэ. Бу дьарык Бүөтүр кырдыаҕаска сүөргүтүк көһүннэ да, биллэрбэтэ. Хоһоһотун эмис таба этиэн, үүттээх чэйинэн күндүлээтэ.

— Хаамар киһи үчүгэйдик өллөн. Аһар инигин?

— Төннөбүн ээ. Сарсын үөрэх. Бу киһэ хайаан да тийдэххэ сатанар. Табаарыстарым айманнахтара буолуо, — уол бэргэһэлээх үтүлүгүн кэттэ. — Кырдыаҕас, күндүгэр-мааныгар баһыба. Бардым.

Бүөтүр офонньор ыалдытын атаара (ордук хайыһарынан хаамарын көрөөрү), куобах бэргэһэлээх эрэ, таһырдыа тахсан наһналлан турда.

— Сылайдаххына, айаххын минньитээр, мэ, тоойуом, сыанаан быара,— диэн офонньор, уол хайыһарын кэтэ турдабына, өрбөх суулаабы куду аста.

— Баһыба. Этэнгэ оло, кырдыаҕас. быраһаай!— уол, хайыһарынан сыһа тэбэн, арыт, холбуу туттаат, хаалыгынан анһынан, тэйдэр-тэйэн, бара турда.

— Хоротуулаахтык сири ылар хоннохтоох хайыһар эбит,— диэн офонньор биһири хаалла,— ыраатан эрэр сыыдам күлүгү чарапчыланан көрдө.

Ити Коля Ефимов этэ. Табаарыстара бу хайыһарды сылдыарын таайбаттарын чопчу билэрэ. Урут сэтинньи, ахсынньы ыйдарга хайыһарынан дьарыктанааччы, оройуон үрдүнэн ким да суоҕа. Олунһу ый ортотуттан

хайыһар туһунан сана-инэ хойдооччу. Коля ааспыт саас кутаа төлөнүгэр сырайыллыбыттааба. Ол хаһан да умнул-луо суоҕа. Билигин ону саныы-саныы, халлааигга тырым-ныыр сулустарынан сирдьиттэнэн, хайыһарынан тэбэн иһэр. Кини сайын чөлчөки атлетиканан дьарыктаммыта. Муус үрдүнэн ханкылаабыта. Онтон күннэтэ хайыһары-нан эрчиллибитэ. Үөрэбин ситиһэрэ. Бэл, ыгым кыыһы-рымтабай майгыта уларыһан, туттунугас буолбута. Кы-һынны бытарҕан тымныы үгэнигэр хайыһарынан дьарык-таныы туох көдүүстээбин дакаастыы илигинэ табаарыс-тарыгар кэпсээбэт санаалаба. Ол манныктан этэ.

Сааскы уһун сынһалан бириэмэтигэр нэһилиэктэн Дружинаҕа күрэхтэһэ кэлэлэрэ. Дружина орто оскуолатын үөрэнээччилэрэ сылын ахсын куоталаһыыга кыайыылаабынан тахсаллара. Хонтуруолунай күрэхтэ-һингэ бастаабыт хамаанда эрэ эстафетаҕа кытыахтаах этэ. Ону баара... Сэттистэр хайыһардытгара ортолуу сүүрэн истэбинэ, Коля Ефимов тэлиэскэйдээн иһэн, бүдү-рүйбүтэ. Кыһан өрүһүммэккэ, охтубута да турбатаба. Кини кэнниттэн иһэр Костя Новиков Коляны атаҕын эчэттэбэ дии санаабыта. Тонгуу хаарынан сүүрүүнэн кэл-битэ.

— Хайа, хайаагың?

— Халтарыһан оҕуттум. Хайыһарбын тоһуттум. Ту-руор,— диэбитэ Коля.

Кинилэр кэннилэриттэн иһээчилэр, Коляҕа көмөлөһө ыстаммыт Костяны көрөннөр, бытаарбыттара. Сорохтор тохтообуттара.

— Атаҕын дэннээбит дуо?

— Суох. Кытаатың. Түһэн биэринг,— Костя, Коляны туруораат, мунг баарынан уруускайдаан, финнээн түспүтэ да, ааспыт сыллаагы көрдөрүүтүн уон алта мүнүүтэнэн тиэрпэтэбэ. Атыттар күрэхтэһингэ кыттар, сүүмэрдэммит хамаандаҕа киирэр нуорманы букатын туттарбатахтара.

Тосту түспүт хайыһарын сүгэн, тонгуу хаары кэһэн, Коля Ефимов соһуллан кэлбитэ. Күрэхтэһингэ кыттар кыахтарыттан маппыт табаарыстара абаккаран, тарбаа-һыннаах тылларынан тамнааттаммыттара.

— Тирэбин булумматах титирбэс, быычыкаа бэйэтэ баарса эбит.

— Эрчиллибэт идэн идэттэ. Кэтэххин үөрэттэ.

— Аны манна араабылаһыма. Адаҕабын аҕал,— диэн Кеша кыыһыран, Коля хайыһарын тардыаласпытыгар, дыһала дайбаһыыга чугаһаабыта.

От түгээнэ директор иһэрэ көстүбүтэ.

— Буруйдаах, кини... кини...— оҕолор бары Коляны ыйбыттара. Коля буруйа суоҕун, итийэн-кутууйан, «сырда-тан» эрдэҕинэ директор Павел Кузьмич:

— Дирекцияҕа баран быһаарсыах,— диэн тохтотон кэбиспитэ. Тостубут хайыһарын кыбынан, Коля директор кэнниттэн батыспыта.

Коля, интернакка кэлээт, оронугар умса түспүтэ. Хараҕын уута халыйбытын өрүһүммэтэҕэ. Бүдүрүйэн охтубутугар кини туох буруйдааһый? Эрдэ, элбэхтик эрчиллибэтэх содула эрэй да буолар эбит!

Киһэ кылаастар хайыһардьыттарын уопсай түмсүү-түн мунньагар, судейскай комиссия председателэ Петр Корякин хонтуруолунай тренировканы ырыппыта.

Оҕолор мөккүһэн, ньиргиһэ олордохторуна, кылаас аана аһыллыбыта. Райкомол секретара Иннокентий Николаевич, орто оскуола директора Павел Кузьмичтыын киирэн кэлбитэрэ.

— Павел Кузьмич, биһигини күрэхтэһиңгэ командаҕа кытарбаттар.— диэн сэттистэр үгсүбүттэрэ.

Судейскай комиссия председателэ Петр Корякин икки-нин тыл эппитэ.

— Коля Ефимовы эһиги бэрэбиэркэлээбэккэ эрэ хамаандаҕыт састаабыгар киллэрбиккит. Киниттэн тэптэрэн, күрэхтэһиңгэ кыттар нуорманы ыраабынан туттарбатыгыт. Онон сарсынғы оройуоннай эстафетаҕа кыттыбаккыт. Точка!

Мөккүөр күүркэйбитэ. Директор тугу да сагарбакка олорсро. Блокнотугар бэлнэтэнэрэ. Райкомол секретара Иннокентий Николаевич:

— Хайыһар оройуонҕа ааспыт сыллааҕы остуоруйатын кэпсиэхпин баҕарабын,— диэбитигэр оҕолор чуумпурбуттара.— Абыйга гражданской сэрини кэнниттэн байыаннай гарнизон 1928 сыллаахха олохсуйбута. Очотооҕуга биһиги кыһыл армеецтартан спорт араас көрүңэр аан маҕнай билсибиппит. Абый таллатын оройуттан хайыһарынан охтубакка түһэллэрин сөбөрбүт. 1937 сыллаахха 10 км дистанцияҕа оройуонҕа бастагы күрэхтэһии ытыллыбыта. Уон алта ыччат кыттыыны ылбыта. Комсомолец Михаил Петрович Бережнев 39 мүнүүтэ 45 сөкүүндэнэн кэлэн, маҕнайгы рекорду олохтообута.

1944 сыллаахха Аҕа дойду Улуу сэриитин кэмигэр Усуяана патриот комсомолецтара Окоемов, Петухов, Уваровскай уонна Слепцов кэлэ-бара 2260 км хайыһары-

нан поход онорон, Дружинаба кэлэн төннүбүттэрэ. Хахсаат буурбалар, тибнилэр туундара тыйыс уолаттарын дьулуурдарын хоппотобо, тохтоппотобо. Кинилэр, Дружинаба кэлэн өрөөн баран, Абый комсомолец хайыһардыттарыныын 2 км дистанцияба күрэхтэспиттэрэ. Михаил Романович Петухов — Усуйаана представителэ 5 мүнүүтэ 45 сөкүүндэнэн кэлэн, Абыйдары ыраабынан куоппута. Оттон 10 км дистанцияба, эниги табаарыскыт бу олорооччу Петр Григорьевич Корякин 39 мүнүүтэнэн кэлэн, барыларын хоппута. Уопсай команданан 10 км күрэхтэһиигэ 4 мүн. 17 сөк. Абыйдар кыайылаабынан тахсыбытара. Ити ааспыт ситиһиилэрбитин чингэтэрбит наадалаах,— диэн Иннокентий Николаевич кэлсээнин түмүктээбитэ. Оболор абарбытты Коля диэки көрөллөр. Кинилэрэ төбөтүн санныытан муостаны одуулаһар.

— Көр эрэ, Ефимов Коля, бу хаһыаты,— диэн директор сагатын истэн, бабарбатар да уол төбөтүн өндөтөргө тийибитэ.

Павел Кузьмич «Кыым» хаһыаты тэничи туппут этэ

— Маарыын ыйытыбар куруубайдаспытын, билигин иһит: Исай Никифоров «Өлүөнэттэн саллаат» (оччотообуга «Саллааттар» диэн кинигэ тахса илигэ) диэн фронтовой олохтон суруйбут сэнэнэ хаһыакка бэчээттэммитин аабабын.

«...Эдэркээн сержант, көлөһүн-балаһын аллан, хайыһарынан кыайан хаампатах саллааты баарса оностон, соһон иһэрэ... Эйэлээх бириэмэбэ олорон хайыһарынан дьарыктаммат соттуга, күчүмэбэй кэмнэ туохха тиэрдэрин ыччаттар диригиник өйдүөх тустаахтар». Иһиттиг дуо?

Хаһыат илииттэн илиигэ көһөрүллэн Коляба тийбитэ Кыракый шрифтеринэн бэчээттэммит строкалар Коля сирэйин уотунан салаабыта. Коляны табаарыстара бу буурба түүннэ хайыһарды сылдыра буолуо диэбиттэрэ чахчы. Кини ити иһэн, тымныыга сыарба кыкырдырын, таба туйабын-тыаһын иһиттэ. Оттон утаа буолбакка, табалаах сыарбалаах дьону утары көрүстэ.

— Кинибит бу сылдыар. Дьэ, айдаана суох дьарыктанары сатаабат оробун. Доботторгун куттаатын. Чэ, сыарбаба олор,— диэн тууна бааммыт сирэйэ көстүбэтэр да, директорун чинг сагатын уол биллэ.

Коля Ефимов ахсынныыга, биир сууккаба, 120 км эрчиллнитэ ити курдук түмүктэммитэ.

Ити кэмтэн ыла хас да сыл ааспыта.

Дружина бөһүөлөгүн аттынаабы Куобастаах диэн

күөл мууһугар оһоһуллубут ааркаҕа Ленин портрета сибэккинэн киэргэтиллэн, ыйанан турара. Плакаттар, кыһыл былаахтар муус устардаабы итии тыалга баарыстана тэлимниирэ. Үөрүүгэ-көтүүгэ мунһуустубут элбэх бөлөх дьон сангалара-ингэлэрэ күйгүөрэрэ.

— Хайыһардаары тураннар, тобо эмиз ууннагныылар?!— диэн, тэйиччи собус биэс эдэр дьон физкультура араас нүөмэрдэрин онороллорун көрөн, сүөргүлээбит сангалар иһиллэллэрэ.

— Биир кэмник өрө экирээг!— физкультуралааччылары бөбө-таба, саар-тэгил орто унуохтаах уолан киһи хамаандалыыра.

— Тохтоог тиэтэйбэккэ эрэ, аргыйдык үс мүнүүтэбэ төттөрү-таары хаамыг.

— Хас биирдиигит саахардаах инигит?

— Баар!— табаарыстара хомордооххо ууларыллан барбыт чэй тонмутунуу кытархай өгнөммүт тойуу саахары көрдөрдүлэр. Уолан киһи табаарыстарын хайыһардарын тутан-хабан чинчийдэ.

— Күндү табаарыстар!— диэбитэ трибунааттан комсомол Абыйдаабы райкомун секретара Семен Николаевич Горохов,— Муустаах муора ыксатыгар олохтоох, ыаллыы оройуоммут Аллайыаха комсомолец хайыһардыттара: Гоголев, Бубякин, Кривогорницын, Сыроватскай уонна Слепцов алта сүүс километры хайыһарынан поход онорон кэллилэр. Бу бачыым, Аҕа дойду сэриитин бириэмэтигэр. Усуйаана хорсун комсомолецтара 2260 километры хайыһарынан поход онорон Абыйга кэлэн төннүбүттэрин хатылааһын буолар.

Бүгүн 20 км дистанцияҕа Аллайыаха уонна Абый хайыһардыттарын күрэхтэһиилэрэ, табаарыстыы көрсүһүүлэрэ ытыллар.

Судейскай комиссия председателэ Петр Григорьевич Корякин кыһыл былаабы аллара охсубутугар, Аллайыахалар капитаннара Гоголев финнии анньыммыта. Онтон русскайдаан мун баарынан түһэ турбута. Кини кэнниттэн табаарыстара утум-ситим анньынан кэбиспиттэрэ.

— Ураа!— Аллайыахалар сыыдамнык барбыттарыгар тэбиэһирдэ, мустубут дьон айхаллаан хаһытаспыттара. Абый командата Иван Стручков, Кеша Бартеньев, Павел Ребров, Костя Новиков уонна кинилэр капитаннара Коля Ефимов тойуу саахардарын аяхтарыгар уктубуттара. Кинилэр комиссия кыһыл былаабы далбаатаатабын ахсын биэтэттэн тэйээт, түргэнник баран испиттэрэ.

нан поход онорон, Дружинаба кэлэн төннүбүттэрэ. Хахсаат буурбалар, тибилэр туундара тыйыс уолаттарын дьулуурдарын хоппотобо, тохтоппотобо. Кинилэр, Дружинаба кэлэн өрөөн баран, Абый комсомолец хайыһардыттарыныын 2 км дистанцияба күрэхтэспиттэрэ. Михаил Романович Петухов — Усуйаана представителэ 5 мүнүүтэ 45 сөкүүндэнэн кэлэн, Абыйдары ыраабынан куоппута. Оттон 10 км дистанцияба, эниги табаарыскыт бу олорооччу Петр Григорьевич Корякин 39 мүнүүтэнэн кэлэн, барыларын хоппута. Уопсай команданан 10 км күрэхтэһиигэ 4 мүн. 17 сөк. Абыйдар кыайыылаабынан тахсыбытгара. Ити ааспыт ситиһилэрбитин чингэтэрбит наадалаах,— диэн Иннокентий Николаевич кэпсээнин түмүктээбитэ. Оболор абарбыттыы Коля диэки көрөллөр. Киһилэрэ төбөтүн санньытан муостаны одуулаһар.

— Көр эрэ, Ефимов Коля, бу хаһыаты,— диэн директор сагатын истэн, баҕарбатар да уол төбөтүн өндөтөргө тийбитэ.

Павел Кузьмич «Кыым» хаһыаты тэниччи туппут этэ.

— Маарыын ыйытыбар куруубайдасытын, билигин иһит: Исай Никифоров «Өлүөнэттэн саллаат» (оччотообуга «Саллааттар» диэн киһигэ тахса илигэ) диэн фронтовой олохтон суруйбут сэхэнэ хаһыакка бэчээттэммитин аабабын.

«...Эдэркээн сержант, көлөһүн-балаһын аллан, хайыһарынан кыайан хаампатах саллааты баарса онгостон, соһон иһэрэ... Эйэлээх бириэмэбэ олорон хайыһарынан дьарыктаммат соттуга, күчүмэбэй кэмнэ туохха тиэрдэрин ыччаттар диринник өйдүөх тустаахтар». Иһиттиг дуо?

Хаһыат илииттэн илиигэ көһөрүллэн Коляба тийбитэ. Кыракый шрифтеринэн бэчээттэммит строкалар Коля сирэйин уотунан салаабыта. Коляны табаарыстара бу буурба түүһнэ хайыһарды сылдыара буолуо диэбиттэрэ чахчы. Кипи ити иһэн, тымныыга сыарба кыыкырдырын, таба туйабын-тыаһын иһиттэ. Онтон утаа буолбакка, табалаах сярбалаах дьону утары көрүстэ.

— Киһибит бу сылдыар. Дьэ, айдаана суох дьарыктанары сатаабат оҕобун. Доржотторгун куттаатыг. Чэ, сыарбаба омор,— диэн тууна бааммыт сирэйэ көсгүбэтэр да, директорун чинг сагатын уол биллэ.

Коля Ефимов ахсынныыга, биір сууккаба, 120 км эрчиллиитэ ити курдук түмүктэммитэ.

Ити кэмтэн ыла хас да сыл аасыта.

Дружина бөһүөлэгин аттынаабы Куоҕастаах диэн

күүл мууһугар онгоһуллубут ааркаба Ленин портрета сибэккинэн киэргэтиллэн, ыйанан турара. Плакаттар, кыһыл былаахтар муус устардаабы итии тыалга баарыстана тэлимниирэ. Үөрүүгэ-көтүүгэ мунһуустубут элбэх бөлөх дьон сангалара-ингэлэрэ күйгүөрэрэ.

— Хайһыһардаары тураннар, тобо эмиэ ууннаһныылар?!— диэн, тэйиччи собуһ биэһ эдэр дьон физкультура араас нүөмэрдэрин онороллорун көрөн, сүөргүлээбит сангалар иһиллэллэрэ.

— Биир кэмник өрө экирээһ!— физкультуралааччылары бөбө-таба, саар-тэһил орто унуохтаах уолан киһи хамаандалыыра.

— Тохтоонг тиэтэйбэккэ эрэ, аргыйдык үс мүнүүтэбэ төттөрү-таары хаамыһ.

— Хас биирдиигит саахардаах инигит?

— Баар!— табаарыстара хомордооххо ууларыллан барбыт чэй тоһмутунуу кытархай өһһөммүт тойуу саахары көрдөрдүлэр. Уолан киһи табаарыстарын хайһыһардарын тутан-хабан чинчийдэ.

— Күндү табаарыстар!— диэбитэ трибунаттаһ комсомол Абыйдаабы райкомун секретара Семен Николаевич Горохов,— Муустаах муора ыксатыгар олохтоох, ыаллы оройуоммут Аллаһыаха комсомолец хайһыһардыттара: Гоголев, Бубякин, Кривогорницын, Сыроватскай уонна Слепцов алта сүүс километры хайһыһарынан поход онорон кэллилэр. Бу бачыым, Аба дойду сэриитин бириэмэтигэр. Усуйаана хорсун комсомолецтара 2260 километры хайһыһарынан поход онорон Абыйга кэлэн төһһүбүттэрин хатылааһын буолар.

Бүгүн 20 км дистанцияба Аллаһыаха уонна Абый хайһыһардыттарын күрэхтэһинлэрэ, табаарысты көрсүһүүлэрэ ытыллар.

Судейскай комиссия председателэ Петр Григорьевич Корякин кыһыл былаабы аллара охсубутугар, Аллаһыахалар капитаннара Гоголев финни анһымыта. Онтон рускайдаан мун баарынан түһэ турбута. Киһи кэһниттэн табаарыстара утум-ситим анһынан кэһиспиттэрэ.

— Ураа!— Аллаһыахалар сыыдамнык барбыттарыгар тэһиһирдэ, мустубут дьон айхаллаан хаһытаспыттара. Абый командата Иван Стручков, Кеша Бартеньев, Павел Ребров, Костя Новиков уонна киһилэр капитаннара Коля Ефимов тойуу саахардарын айахтарыгар уктубуттара. Киһилэр комиссия кыһыл былаабы далбаатаабаһын ахсын биэтэттэн гэйээт, түргэһник баран испиттэрэ.

Күрэхтэһийн дистанцията; нөгүүе кытыта нэһилэ көстөр сүүнэ күөлү иккитэ эргийдэхтэринэ, 20 км буолуохтааҕа.

Хотугу дойдуга муус устар кубулзаттаах күннэрэ үгүс буолар. Былыта суох ыраас халлаан чэмэлийэн турдаҕына. хахсаат тыал хаһыраара, тибии тибэрэ. Бүгүн эриэккэс күн этэ. Күн үөһэ мичилийэн турара, хаар сырдыгыттан хараҥа ачыкыта суох сатаммаккыи.

Утаакы буолаат, хайыһардыттар эргиллэн иһэллэрэ көстүбүтэ. Капитан Гоголев барбыт тэтиминээбэр мөлтөөбүт, кыратык абылаабыт этэ. Хара заныттан сүүрүүнэн түспүт Кривогорницын уонна Слепцов лабыыр хаамынан иһэллэрэ. Дистанцияны иккис эргийиңгэ кинилэр ордук бытаарбыттара.

— Кытаатыҥ, земляктарым, гэбинэн биэриң! — Семен Николаевич санааларын көтөбөрө. *Кини Аллаһыаха оройуонун ыччата этэ.

Абыйдар командалара бастаабыт. Командаҕа Иван Стручков кэнникилээбит, Кеша Бартенев бастаабыт. Костя Новиков иккискэ буолбут этилэр. Ити капитан дьонун бэрээдэктээн туруоруутун сатабыла этэ. Өскө бастыһнар заныттан инники барбыттара эбитэ буоллар, ортоһуор хайыһардыттар саллан бытаарыахтаахтара. Сыыдам хайыһардыттар кимиилэригэр ситтэрбэт иһин, күүһү харыстамматахха сатанара. Урукку эрчиллиилэргэ биллэринэн ситэн куотааччы бытаарааччыны угуйара, көбүлүүрө. Кинилэр олох абылаабатах, барбыт тэтимнэрин күүһүрпүт этилэр.

Хаалык интэ хаары ытыйара. Сыыдам хайыһар халыһыйа сүүрэрэ. 20 км түмүктүүр эргийиңгэ Абыйдар капитаннара бастаан, онтон Костя Новиков, утаа-сабаа уурсан, биэтэни тахсыбыттара. Көлөһүн-балаһын аллыбыт Аллаһыахалар саамай кэнники кэлбиттэрэ.

Сукуна сонноох, муора куоската нууччалыы бэргэлэлээх, торуоскалаах оҕонньорго бөлөх дьон силэллэн биэрибиттэрэ.

— Хас да сыллааҕыта, кыһыҥны Ньюкуолун саҕана, биірде түүн хайыһарынан миэхэ тийэн хомуттааҕын. Соччоттон сыты-хотуу, эр бэрдэ, элик туйгуна оҕо этин. Билигин оройуоннар сурабырбыт хайыһардыт буолбуккун истэн, бу күрэхтэһиңгэ көрө киирбитим. Дорообо,

тоойуом!— дигн оџонньор Абыйдар капитаннарыгар илии-
тин ууммута.

— О, Бүөтүр кырдыбас,— уолан киһи оџонньору ыга
кууспута. Ити Коля Ефимов этэ.

Общественнай инструктор, Абый командатын капи-
тана Николай Николаевич Ефимов 30 км дистанцияба
биэс оройуон күрэхтэһиитигэр хотугу зонаба хаста да
чемпион аатын ылбыта.

1959 сыл

ТИИГНЬИТТЭР

Испиэн сага дьыл иннинэ агаһа Абый аатырбыт тииньитэ Апанаас бултуур сиригэр көрсүһэр баҕалааба. Тохсуньуга диэри буолуохтаах маршрутугар уол олорчу сырытта. Барыта алта сүүс тиинги өлөрдө. Бу хабараан тымныылаах, кылгас күннээх ыраах хоту сиргэ сүрдээх үрдүк көрдөрүү буолар. Маннык бултуйуу Абыйга бэрт сэдэх. Испиэн үөрүүтэ сүрдээх.

Бу уһулуччулаах үөрүүтүн-көтүүтүн булка үөрөппит агаһын Апанааһы кытта үллэстиэн баҕарда, Апанаастыын Колядьын үрэхтэр бултуулар. Сүүһүнэн көстөөх бу үрэх умнаһа, сыккыстыр үрүйэлэрэ абыйах үһү дуо? Онон быһыл көрсүһэ иликтэр. Апанаас киниттэн уонча көстөөх сиргэ баар буолуохтаах.

Апанааһы көрсүөм диэн биир бытыылка портвейны хаһаана сылдыбытын уол мэнкэрэтигэр суулаан укта. Балааккатын мас кэрчиктэринэн баттата. Тиингнэрин дьааһыктаан баран, тииккэ ыйаата.

Алта сүүс тиинигэ тийэ бултаабыт үөрүүлээх күнүгэр табанан барыаһын олурба. Испиэн үрдүк угуохтаах, киппэ үөскүлэн көрүннээх, төгүрүк сирэйдээх, тугу эрэ омурдубуттуу бүлтэгэр нэдэстээх, сүүрбэччэлээх эбээн уола. Туутунан сылдыарын ордорор.

— Хайалары быһа түһэн барабын, оччоҕо доҕорбор бу түүн ортотугар тийэбин,— диэн уол иһиллэр-иһиллибэттик ботугураан баран, мэнкэрэтин, тозовкатын, 24 калибрдаах доруобуу сүктэ да, иһирик ойуурдары быһыһан бара турда.

* * *

Хас хапсык тыал аппа үрдүнэн сирилиир, тииттэр чопчулаһа тонмут көмнөхтөөх лабааларын избэҥнэтэн

ааһар. Тымныы да, тымныы! Бэлиэр, илин саҕахха сулустар чыпчылыгнаһан эрэллэр.

Испиэн кэдэрийэн түспүт кэрдиистэрдээх аартыгы дабайан, анхарыттаҕас аппалары ааһан, суорба хайалар арҕастарын тыыран айаннаан иһэн, Апанаастыын аҕыйах сыллаабыта аан маннай булка үөрэммит сылларын санаталаан сүрүбэ үөрүүнэн миннийэр.

Күһүн этэ. Эриэхэлээх, намыһах хайа тэллэбэр киһэ кэлэн тохтообуттара. Сарсыннытыгар Апанааһы кытта тиингнэһэ барсыбыта.

Балааккаттан бэрт чугас хойуу мутуктаах тиит тура. Ол тиит ортоку салаатыгар тиинг уйата көстөрө. Испиэн саатын ылан эрдэбинэ, Апанаас тохтоппута.

— Маннайгы көрбүт булду ыппат куолу.

— Ол тоҕо? — Испиэн Апанаастан ыйытта.

— Маннайгы күн тиингнит, хаһан да иккис-үс да тиинги көрдөбүнэ ытыа суохтаах. Хоту дойду булчутун сокуона оннук. Баҕар, бу миэстэбэ ол эрэ тиинг буолуо, ону өлөрөр сагаммат.

— Мин көрбүт тиингин ытан иһиэм,— диэн Испиэн Апанааска туруору эппитэ.

Апанаас, бу уон алталаах-сэттэлээх уолу болҕомтолоохтук көрөөт, күлэн үп-үрүң бөдөн тиистэрэ атыгыраабыта.

— Уолчааным, эн биэс саастааххар, сэрии сағана, уон иккилээбим, төрдүһү бүтэрэн баран, колхозка кадровай булчут ахсааныгар киирбитим. Улахан дьон этэрин истэр буол,— Апанаас көхсүн этиттэ.

Испиэн кини тылын төһө да ытыктаатар, Апанаас хаалларбыт тиингнэрин сонордоон бултуура. «Өлөрүмэ» диэбит тиингин кытта кыдыйара. Апанаас булт ымпыгар-чымпыгар истигэнэ суох мэник уолу үөрэппитэ. Сорох кэмигэ Апанаас бэйэтэ сылдыбыт сиригэр хат баран кэлэрэ. Оччоҕо курустук төбөтүн хамсатара.

— Кэнники өйдүбүң, булт бэйэтэ үөрэтибэ, эһиил бу түбэлэргэ эн бултаар. Эйигиттэн чугас тиингнэбим, кэмиттэн кэмигэр билсифиэбим,— диэтэ Апанаас бултааһын кэмэ бүтүүтүгэр.

— Испиэн оҕо буолбатах. Уон аҕыһын туолуо. Эгэ бэрт соботобун сылдьан бултуурум ордук,— диэн уол сағата суох мичээрдээн кэбиспитэ.

Эһиилигэр былырыын Апанаастыын сылдыбыт сиригэр биир да тиинги өлөрбөтөх этэ. Ый устатыгар сылдьан, баара эрэ түөрт тиинги ыппыта. Ону да былырыын Апа-

наас ыттарбатах тиингэрин. Көр, уоппуттаах булчут сүбэтин истибэт оннукка тиэрдэр.

Испиэн билигин ону үчүгэйдик өйдүүр. Саас... Кулун тутар ортотугар күн хайа үрдүнэн ойон чэмэлийэн турара. Апанаастыын түбэ иһигэр тэллэйи хаһааммыт тиинги бултуу барбыттара. Суолга икки тиинг уйаларыттан түһэн охсуһа сылдыаллара.

* * *

Испиэн ахтар атаһа Апанаас ахсынньы анысхан тыына күүһүрэн эрэр киэһэтигэр болбукталаах хордобоско бэрт ыраах сылдьан баран төннүбүтэ. Уончаба тиийбэт тиинги бултаабыта.

Күн ортото чугаһаан эрдэбинэ балааккатыгар кэллэ. Бастың тиингнит олобо маннык эбит: икки тиит холбоһо үүммүтүгэр балааккатын урабаһын баайбыт. Титириктэри хаарга сэлэлии тонгорон туруору аспыт. Хаарынан балаакканы көп гына хайбыт. Оттор маһын хас да хонукка сөп буолары хайытан тэйиччи кыстаабыт. Балааккаттан хас да хардыылаах сиргэ кыабас онорон, туттар сэптэрин, малларын дьаарыстыы уурталаабыт.

Улицаан диэн быыкайкаан кыра ыт сыарбаба баалла сытар. Иччитэ кэлбитигэр үөрэн эккэлээтэ. Апанаас тиинниригэр ытын илдэ сылдыбыт. Түүн да, күнүс да балааккаба киллэрбэт. Дьинбэ булчут. Ыт балааккаба киирдэбинэ, түүн наадатыгар таһырдыа тахсар, онно булчут уһуктар. Эбэтэр босхо буоллабына, тоҕон балааккаба киирэр. Ити биллэн турар булчут сыһыналанын аймыыр. Онуоха эбин туох да солуута суох күн ахсын үрэр үгэстэннэ. Бастаан утаа Апанаас, сэргэхтик сытан, хас да түүн таһса сылдыбыта да чугас куттал баарын билбэтэбэ. Кэнникинэн түүн ыта үрэрин олох сөбүлээбэт буолбута. Булду үргүтэр диэн Улицааны сэмэлиир.

— Эһиил эйигин илдэ сылдыһам суоҕа, онугар сатанар,— Апанаас ытын кытта кэпсэттэ,— түүн мэнээк баргыһабын. Билигин аһары ыраахтан эргийдим. Утуйдахпына уһугуннарыма! Ноххо, мэ, кэһиим,— Апанаас ытыгар, ботуонкатыттан хас да сүлүллүбүт тиингнэри ылан биэрдэ. Ыта, хар-кур ыстаан, ыйыстан кэбистэ.

— Көр, маһыһын аллаах, кыратын көрүмэн, мэһиэстэргэ бэрт,— Апанаас, ытын аһатан баран, балааккатыгар киирдэ.

Апанаас кэтит сарыннаах кылгас, иһиирдэрэ күүрэ

сылдыр сонос моойдоох, үрдүк бүлтэгэр сүүстээх, кэтит малабар сирэйдээх. Хойуу хаанын анныгар сэрэхтээхтик көрбүт кыарабас кырабы харахтаах. Булчуттар үгэстэринэн мадыбар собус атахтаах кыра киһи. Ханнык да тымныыга бэргэхэтин тууна бааммат, төбөтүгэр сэгэччи уруунар, көбүлэ өрүү кырыалаах буолар.

Кини атын булчуттар курдук саатын балаакка иһигэр киллэрбэт. «Сарсыннытыгар саа тонгон, кыайан эстибэт». — диір кини.

Апанаас бу киэһэ көрбүт туутун суолун туһунан санаан кэдлэ. Испинэн уонча көстөөх сиргэ табаламмакка, туутунан хаамабын соччолоох туох да наада баар буолуон сатаммат. Бука, Муома киһитэ тиинни сырыттаба буолуо.

Уотун оттон, хаары уулларан, чэй өрүттэ. Эт киллэрэн ириэрдэ. Чэйэ оргуйуор диэри тон балыгы кыстан сиэтэ. Бүгүн өлөрбүт уонча тиинни тириитин, ботуонкатыттан ылан, балаакка туорай маһыгар хатара ыйаата. Оһох суоһуттан хачыгыры халпатын диэн таһаһынан быһаата.

Булчут суһаллык аһаан бүтэр. Апанаас сыттыгын анныттан ССКП Программатын ылла.

«Хара тааска хаайтара сыппыт киһи диэн хаадылаан, Программаны үөрөппэтэбэ буолуо диэхтэрэ. Чэ, бэйи, эрдэ үөрүмэн», — диэн Апанаас бөһүөлөктээби доһотторун санаата. ССКП Программатын аахпытынан барда: «Инникитин совхозтар улаханник сайдаары тураллар. Кинилэр онорон таһаарыны тохтоло суох элбэтэ, бордууксуйа хаачыстыбатын тупсара туруохтаахтар». Програмаба этиллэр ити дьохуннаах санааны Апанаас бэйэтин оройуонун совхоһун кытта тэннээн көрдө.

Абыйга совхоз былырын тэриллитэ. Колхозтаахтар рабочай кылаас кэккэтигэр кирибиттэрэ. Бу кини эбээн рабочай кылаһын киһитэ. Совхоз олоһо колхозтаабар ордуга чачы. Ол эрэри хамнаһы ый аайы биэрбэттэр, ардыгар иккилии, үстүү ый хамнас ылбаккын. Бу чачы балакыта! Якутскайга ити туһунан туруорустахха сатанар. Оннук буолара табыллар. Апанаас ити курдук Программаны күннээби олоһун наадатыгар тэннээн көрөн ааһар, үөрэтэр.

Испинэн аһары ахтар да, түс-бас киһи быһытынан ол миннигэс иэйиитигэр баһылатын бабарбат. Испинэн үчүгэй булчут буолуоҕа диэн бэрт өртөн ыла эрэнэр.

Булчут түүн ортого аһыар диэри ССКП Програма-

тын аахта. Хаппыт тиингнэрин тириитин дьааһыкка укта. Булчуттар, үгэстэринэн ийэттэн төрүү сыгыннахтанан баран, таба тириитэ утуйар мөһөөбөр киирэн, сыттыгаг төбөтүн уурда да утуйан хаалла.

* * *

Испиэн, дьүкээбил уота халлаан оройугар аа-дьуо хамсыырын көрөөт, түүн ортого лаппа ааспытын биллэ.

Апанаас ыраабынан да сылдыар эбит. Эмискэ ыт үрэр сагата тымныы саягыны сатарытта. Түүн ыт үрэрэ бэрдэ суох билгэ. Ыт кинини билэн үрдэбэ диэбин сагата олус ыраах. Суохурбаммыттыы, омунаахтык баргыйар. Ама, Апанаас алдыархайга буулаттаба буолуо дуо? Саа тыаһа иһиллибэт. Ыт үрэрин уураппат.

Дьүкээбил уотун сырдыгар көрдөххө, көтөбөлөөх, баарабай мастардаах аартык аннынан эһэ суола батарыта үктээн баадыһалаан барбыт. Испиэн сүгэн иһэр доруоп саатыгар суһаллык сүннүөхтээх ботуруон угунна. Эһэ диригник баадыһалаабыт суолуттан харабын араарбакка, ыт үрэр сиригэр дьулууста.

Апанаас балааккатыгар төннүүтүгэр, барбыт суолунан эһэ сонордообутун көрөөт, Испиэн сүрүбэ мөхсөн ылла. Мас тымныыттан буолбакка, туохтан эрэ тостубутун иһиттэ. Кини алта-сэттэ көскө сатыы кэлбит сылаатын, эрчимнээх, өрө күүрдэр тынааһыннаах күүс солбуйда.

— Оппуон, Апанаас!— диэн абатыттан хаһытаан бытарытта.

* * *

Апанаас балааккатын үрдэ үрүн көмүс үрүмэтин курдук кылабачыйа кырыарда. Баттаба эмиэ кылбабар кырыаны бүрүнэн кытаанахтык утуйа сытар.

О, булчут, уһугун даа уһугун! Чыычый тыгырабынан тырыта тыытаары, бэлэнигэр туора уобаары арбахтамматах, мууһун куйахтаммыт дьэллик эһэ, эн суолгун сонордоон иһэр буолбаат. Сэргэх кулгаабын таастыы бүөлэннэбэ, хотойдуу кырабы харабын харанганан бүрүлүннэбэ, утуйар уу минныигэс кынатыгар саба баттаттаба, тугун сүрэй. Уһугун да, уһугун!

Ыт мөхсөр, орулуур, улуйар, үрэн баргыйар, ытаан эрэр курдук ыйылыыр. Тииккэ ыга кэлгиллибит сыарба

үрдүнэн-аннынан, быата төһө уунарынан ойуоххалыыр. Суох! Сындалғаннаах күнүскү сырыттан сылайбыт булчут уһуктубат!

Ыта — түүнгү сэргэх харабыла суос бэринэн үрэр диэн бүдүк-бадык өйдүүр, уһуктуон бабарбат. Ыта төһө күүскэ үрэр мөхсөр да соччонон түүнгү иһийбит хайаттан өй дуораана тэйэн, киниэхэ минньигэс биһик ырыатын курдук иһиллэр, онно бигэнэн утуйан иһэр.

Абий ааттаах тиинньитэ буолан баран, Апанаас дьэллик эһэлэрдээх, бөрөлөрдөөх үрэх баһыгар хайдах сэргэбэ суох, итиччэ ыардык утуйар киһиний диэххит.

Уһук хотугу дойду киһитэ тыастан эрэ соһуйар, суолтан эрэ уолуйар, барыгныыртан эрэ куттанар буоллабына, хантан булчут буолуой?! Эбээннэр бэйэлэрэ да эһэлэртэн оччо-бачча куттанааччыллара суох! Сорохтор бултаһа, сойуолаһа да барбаттар. Тыыппатабына тытыспаттар.

Эһэ ыт үрэрбиттэн кирийэр. Муннунан көмүрүө хаары сытырбалыыр. Хаарга наһаа бытааннык сэмээр олуктуур. Өр тохтуур. Сэкир курдук түүтүгэр чопчулаһа тонмут муус кыаһаана аалсан тыаһыа диэн сэрэнэрэ сүрдээх. Кини кудулу куртаба киһини мэниэстиэн бабарар. Мээчик саба кыракый ыкка топпот. Халыг хаарга кытыгырас атахтаах кыыл табалары экирэтэн кэнникинэн кыайбат буолта. Онон булчут эрэ балааккатыгар түүн үөмөр.

* * *

Апанаас ыт үрэригэр, мөхсөрүгэр бөрүкү суолта биэрбэтэхтии, кытаанахтык утуйа сыппыт улук уутун, кини аатын ыгырар хатан куолас ханна эрэ ыраах хаһытаабыт дорбооно иһиллэн уһугуннарда.

Апанаас эбириийэх түгэнигэр танна охсоот, быһабын туппутунан таһырдыа ойдо. Күтүр улахан эһэ хомурах хаарынан сылан иһэрин көрөөт, ыт быатын ылыпысчылыпыс сыты быһабынан быһа сотто.

Оо, хоту дойду булчут ыта быыкаайык оҕо «чат» диэн илиитин өрө көтөхтөбүнэ, куттанан кутуругун купчутар. Оттон иччитин көмүскүүргэ, ханныктаах да анабаастаах кыылтан куттаммат. Ыт, куйахтаммыт муус кыаһааннаах эһэбэ утары ойдо. Кырынаасты сылбырбатык, сулукус-иликис түһэн, эһэни сиирэ-халты уобан кинини төттөрү эргиттэ, бэйэтинэн манчыктаан түбэ үөһүгэр илдэ барда.

ТАММАХ ХААН ХААЛЫАН ТУХАРЫ

(Ахты)

О стуолга арыгылаах бытыылкалар, кыһыллыбыт тон балыктар, сылгы хаһата ууруллубут этэ. Ол эрэри, тула олорооччулар итирбэккэ эрэ, бэрт дьохуннаахтык туох эрэ кыайтарбат боппуруоһу ырытар курдуктара.

Саннын ааһар үһүн куударалаах баттахтаах, үрдүк уңуохтаах, хонсоһор муруннаах Василий Орлов аҕабыт:

— Эйиэхэ, үчүгэйдик санааммыт, кыырта манан кыыча табалары көлүйдүбүт. Быстар дьаданы чөлкөх Ньюкулайы сирдьитинэн биэрэбит диэхпит,— диэт Данилга имнэммитэ.

Сэрэхтээх киһинэн аатырбыт Алгый Мэйии Киристе-пиэр аҕабыт ити этиитигэр сөбүлэспэтэхтии саллаҕар төбөтүн тарбаммыта.

— Мин санаабар ыы-аа,— диэн, үһүннук ыһаалаан баран, Алгый эппитэ!— Алыс миилэстибэйдик көрүстэхпитинэ, баҕар, дыксиниэбэ. Онон бардар эрэ, сотору эргиллэн кэлиэбэ...

— Ити киһи син сөпкө эттэ. Сур бөрө бодотун саһылга кубулуппут, бандьыттар тобохторо эбит диэн бүк сэрэйиэбэ. Ол да буоллар «кыһыл ааттанан» үлэлиирбитин тута хаба биллэриэхпит суоҕа. Сураҕа, ол кэлэн иһээччи киһибит букатын оҕочоос үһү. Суһаллык Колымаҕа төннөн, карательнай этэрээттээх кэллэбинэ, биһиги бэрт сотору күнтэн сүтэбит. Онон Абыйтан төннөрүгэр дьууктуохпут,— диэбитэ Саха сиригэр элбэхтик бандьыттаан сылдыбыт, үөрэхтээх Дмитрий Донской.

— Суох, суох! Уһатар сатамат,— бандит заговорщиктарын баһылыга Байшев көбдүүөрэ түспүтэ.— Биһиги бүтэһик күннэрбитигэр олоробут. Дьоппуон дуу, Эмирикэ дуу кэлэн көмүскүүрэ ыраах. Сылбыт биир— кыахпыт баарынан кыһыллары кыдыйарга. Эгили-бугулу

тыла суох Колыматтан иһэр кэмигэр тоһуйан, тоһун биэриэхпит!

Байшев сымыһабын быһа ытыраат, икки өттүнэн биилээх быһабын остуолга батары аспыта.

Сүлүһүннээх сүбэлэрин сүһүөбэр туруорааччынан, дьаһайааччынан Орулуоп аҕабыт анаммыта. Куомуннаахтартан түгэхтээх санаалаахтара, тоһуурга быһаччы кыттыбакка, кэтэххэ им-ньым олорор курдук хаалыахтаабы. Итиннээхэ Абый үөрэхтээбэ Данил Черемкин, кыһыл үлэһитэ аатыран, аныгы олобу алдьата, атахтаһа сытыахтаабы.

Субу курдук кэпсэтин 1925 сыллаахха олунньуга буолбута. Иннокентий Семенович Боронов партийнай-комсомольскай линиянан, саамай эппнэттээх учаастакка — Абыйга Советскай былааны бөбүргөтө иһэрин истэн, саһа сытар бандьыттар уйаларыгар уу кирибитэ.

Иннокентий Боронов баара-суоҕа уон аҕыс саастаабы. Орто Бүлүүгэ быстар дьаданы кэргэннэ 1906 сыллаахха, балаһан ыйын 14 күнүгэр төрөөбүтэ. Комсомолга 1922 сылтан, оттон Коммунистическай партияга 1924 сылтан чилиэн этэ.

Иннокентий Бороновтаах «Баһылай Кыстыгар» кэлиилэригэр тоһуйа сытар бандьыттар саа уотун аспытара. Табалар табыллан охтубуттара. Дозоро Мефодий Солдатов өлөрүллүбүтэ. Боронов саатын туппутунан кибииткэтэн ойон тахсыбыта. Бандьыттары чопчу көрөн ытаары, ампаарга, кибииткэбэ турбутунан харда уоту аспыта. Сонно тутта уонтан тахса буулдыа хорсун коммунист синиэлин тоһута көппүтэ. Бизс сиринэн бааһыран хаана тыгыалаатар да, охтубатабы. Кибииткэни дьөлө көтөр, ампаар маһын хайы ытар буулдыа тыаһа ыйылыра.

— Хайа, өлбөт үөстээх үөсээгиний?! Мин кэтэбинэн киирэммин киммин биллэриэм! Өлөрбөтөхпүнэ миигин ытаарын! — диэн харса суоһунан аатырбыт эбисийээнэли энньэгэр сэгийэлээх Уйбаан Нойукуоп хаартан түөһүллэн туран эрдэбинэ, Боронов бэргэн буулдыата, бэдэр бэргэлээх бэрдимсик бандьыт төбөтүн тэһэ көппүтэ. Ол ороспуой срулаабытынан өлөн охтубутуттан, уолуя куттаммыт Атыһыт Баһыкаан (Василий Егорович Слепцов) бэрдээнкитин элитээт, хаарынан сынан Абыйдыр суолга киирээт, куотан буут биэрбитэ.

— Тохтоо, үөн! — диэн Байшев бандьыт Баһылайга бардыгынаабыта да туһалаабатабы. — Таннардын хара ыт. бу баар манһаан. — Байшев абаланан атаһа дьолуоту-

гар биллэрбит атыһыты ытыалаабыта да, «таннарыах-сыт» табыллыбатаҕа.

Сэттэ төгүл снэмэх буулдьа сийигэр түһэн, күүһэ-уоҕа эстэн Боронов хаарга охтубута. Ол эрэри, бинтиэкэтин ыһыктыбатаҕа. Хаана тыгалаһырын кумааһынан бүөлэнэ-бүөлэнэ ытыаласпыта.

Бандьыттар Боронов элбэх сиринэн бааһырбытын, атаҕа тостубутун, бүлгүнэ дьөллүбүтүн биллэллэрэ. Снэх-ситтэргэ сана өй охсуллубута. Тыннаахтыы тутан кутаа уокка уматарга.

— Бэрин!— диэн Баишев бааһынас куолаһа дуораһыйбыта.

— Бэринэр, бу баар!— Иннокентий Боронов тигэх күүһүнэй хаһытаабыта. Ыстаал буулдьалар ыттыйбыт бандьыттарга ыалдыттаабыттара. Түөкүттэр чолонноспут төбөлөрө төттөрү хаарга умсубута. Аатырбыт «хаадырабай быраат» Сайбалай Уйбаан саатын тайахтанан ойон эрдэбинэ Боронов буулдьата бааһырдан охторбута. Хардан эһэни хайа баҕарар хам-кум тутан, кыһыл илиитинэн кыайар, модун күүстээх Махачыкы Ньюкулайы олорор олоох этин ойо көтүппүтэ.

Кини тулуйбат эймэлгэнэ-ынчыга иһиллэрэ. Ити бааһыран стройтан туораабыт, икки сур бөрөлөр суланьылара этэ. Бандьыттар сэттиэйэх эрэ хаалбыттара. Марха уола хааттыһыт Уйбаанчык, хааны көрдөбүнэ «өйө куһаҕан» буолар кини, бабыгыры-бабыгыры, кэбиһиилээх окко баран сасыта. Кини кэнниттэн Алгый Мэйии, Киристэниэр: «Дьэ, бу уон биир киһиэхэ кыаттарбат, уһулуччу кини биһиылаах. Онон тыыммын харыстаннахпына, сатаныһыкпын»,— диэн санаабыта. Хатаннык часкыйаат, төнүргэс күлүгүн диэки өлбүтэ буолан, умса түспүтэ. Хамсаабатаҕа.

Өстөөхтөртөн биир өлөн, икки бааһыран биир куотан, биир саһан, биир өлбүтэ буолан кубулуна, бэһиэйэх эрэ хаалбыттара. Бу саха сирин элбэх кыргыһыларыгар сылдыталаабыт «кадровай бырааттар» этилэр. Ыдыаар тылларынан ылахтаһар хаһыылар Архатыын уола Бүөтүркэ саһа сытар балаҕаныгар кыбыдыйан киирэрэ. Архатыын уола Бүөтүркэ Бороновтааһы тоһуйбуттарын биллэр да, кинилэргэ кэпсээбэтэҕэ. Тоһо да кэпсиэй?! Кини бииргэ төрөөбүт быраата Охоноос бандьыттар бастын бырааттара буоллаҕа дии?! Хачымчыарга хааны тоһууга хайдахтаах курдук Архатыын уола Охоноос аатырда этэй?! Кини иһэ-быара тымныйан кэлэр. Арха-

тын уола Бүетүркэ Бороновтаахха кэпсээбитэ буол
Улуу революция эрэллээх уолаттара: Боронов, Солд
быһаналлара чахчы.

Хорсун коммунистын — уон аҕыстаах герой с
уолунуун — уон биир бандыыт хапсыһыта үс чаас
ордукка барбыта.

Боронов хаана тохторун кумааҕынан бүөлэнэрэ. Ха
раан тымныыга хам тоноро. Батарантааһыгар ботуру
бүппүтэ. Маузерынан ытыалаһан барбыта.

«Бэрин!» — диэн хаһытаатаахтарын ахсын, Боро
биирдии буулдьата суостаахтык эппиэттиирэ. Хорс
сэриинит, өлөн баран, бинтиэпкэтин, бэстилиэтин ту
сытарыттан дьулайан, бырааттар уһуннук өндөйбө
сыппытара...

1958 с.

ТЫМНЫЫ КЫЛААСКА

(Ахты)

Кыһын ыйтан ордукка тахсыбатах күн тохсунньу саныгар Абый күөлүн үрдүнэн тыгаааччы. Холоруктаах буурбалаах хотугу дойду дьоно күн тахсытын күндүтүк көрсөллөр. Сахалар тохсунньу сэттис күнүн бырааһынныктыыллар. Оттон эбээннэр, «күн тахсыта» диэн бэс ыйын үһүс күнүгэр, киирбэккэ сабаҕы чэмчэлийэ эргийэр бириэмэтигэр бэлиэтиллэр.

1928 сыллаахха, күн тахсыан биир хонук иннинэ, күрүөйэх бандьыттар офицердара Абыйга мустубуттара. Офицердар ортолоругар: украинна норуотун чулуу уола Василий Дмитриевич Котенкону тус бэйэтинэн ытан өлөрбүт Дребенков баара. Кыһыл армеец Грищенкоу Килэс Ньюкулайынан ыттарбыт, саха хоодуот албан ааттаах уолун Иннокентий Бороновы тоһуйан өлөрүүнү баһылаан салайбыт Баишев, Хаһаачыйанан, Кулуманан хааны тохпут Казаков, Уолбанан, Учурунан ороспунньуктаабыт Юмов бааллара.

Оччотообуга Советскай былаас Абыйга туругура илигэ. Былааска баайдар, үөрэхтээх өттүлэрэ өтөн киирэннэр, өһөхтөөх санааларын ситинэ, «өт уотун» күөдьүтэ сыталлара.

Офицердар Абый бааһынайдарынын, Атыһыт Баһыкааннаахха мустан арыгылаабыттара. Бандьыттар үгэстэринэн, Якутскайтан иһэр Дед Курашов этэрэтин тоһуйарга сүбэлэспиттэрэ. Бу сүбэ мунһаахха аҕабыт Василий Орлов быраатынын Пантелеймон учууталлыын кыттыбыттара.

— Тоһуурга сааны кыайар дьону барытын ылаахпыт. Буолумматаҕы ытыаахпыт,— диэн итирик Пантелеймон Орлов хаһытаталаан ылара.

Кини, барык-сарык буолан эрдэбинэ, оскуолаҕа итирик кэлбитэ. Кылаас ааныгар Вася Хабаров диэн үөрэ-

нээчи турара. Олус тэбэнэттээх кыра уолчаан Вася учууталы көрөөт иһиирбитэ. Ол сэрэтии сигнал этэ. Түөрт эрэ оҕо сүбэлэнэллэрин тохотоот, ааны аһан биэрбиттэрэ.

— Эйигин күүтэн бараң, сорох оҕолор дьиэлээбиттэрэ. Биһиги постановкаҕа репетициялана олоробут,— диэн Коля Новиков учууталга быһаарбыта.

Коля — балыксыт Бырдаҕыйаан Баһылай уола. Олус чиэһинэй, кырдыксыт этэ да, бу түгэнгэ дьиһинээх кырдыгы учууталыгар этиэн тардыммыта. Кинилэр репетицияламматахтара. Верхоянскайтан кыһыл партизан Дмитрий Татаринов — Бөччөх оҕонньор кэлиэбиттэн ыла, бандыыттар тоһуур онордохторуна, аһаҕастык охсуһарга кистэлэнгэ кэпсэтинилээхтэрэ. Дмитрий Татаринов аһаҕастык охсуһарга оҕолору салайара. Сааны-сэби аҕабыт Василий Орлов хамначчыт уола уон сэттэ саастаах Дьөгүөркэ Чыркыап буларыгар соруудах бэриллибитэ.

— Оҕолоор, мин эйигини кытта манныгы кэпсэтэ кэллим. Саха сиригэр үрүң этэрээтэ туолла. Хотугу сирин Америкаҕа биэрээри үрүң этэрээтэ Абыйга иһэр. Дьэ онон биһиги Советскай Россияттан тэйбэт иһин, этэрээт тэринэн утарсыахпыт. Эһиги, улахан оҕолор этэрээккэ ылыллаҕыт,— диэбитэ Пантелеймон учуутал.

— Адьас албын! Офицердар дойдохторо,— диэн Коля Новиков, Ваня Горохов. Вася Хабаров тэнгэ аймана түспүттэрэ.

— Ол-бу буолбакка, «Якутскайтан иһэр кыһыл этэрээтин тоһуйуохпут» диэн быһаччы эт!— диэбитэ Пана Сизых.

— Эн кимнигиний? Кимниин ити курдук кэпсэтэбин? — мүнүүтэ бадахтаахха соһуйан, ах барбыт Орлов учуутал баргыһа түспүтэ.

— Кимниин буолуой?! Эйигинниин, заговорщиктыын! — Пана Сизых куолаһа эрчимирэн барбыта.— Оттон мин — пионербын.

Пана Верхоянскайтан кэлиэбиттэн ыла хаалтыһын ырбаахытын ис өттүгэр баанарын ким да билбэт этэ. Тас ырбаахытын устубутугар пионерскай хаалтыс тэтэрэ түспүтэ.

— Пионер, бандыыттар тиргиллэн эрдэхтэринэ, саһа сылдьара сатамат, — диэбитэ Пана. Кини оттомноох харахтарыгар Верхоянскай куората, онно сыылкаҕа олорбут революция чулуу уола Иван Васильевич Бабушкин туһунан кэпсээннэри истэрэ субу элэнгээн ааһарга дылы гыммыттара.— Сибиллигин тахсан олохтоохторго

бандьыттар албыннарын арийнахха. Бағардар, бандьыттар биһигини өлөрдүннэр! Кырдыгы суһаллык этэ охсуохха!

Пантелеймон соһуйан, кэннинэн тэйиэккэлээбитэ. Сэмэй, холку оҕоттон кини итинник тыллары көһүппэтэх этэ. Ынырыктык часкыйбытынан Пана үрдүгэр кэлэн түспүгэ. Икки кулгаабыттан бобо тутан, өрө-тағнары садьыйталаабыта. Кулгаах эминньэбинэн быстыбыта. Сиэхсит илиитэ хаан-биллик буолбута. Ол үрдүнэн Пана Сизых пионер хаалтыһын көмүскээн хаххалаабыт илиитин түүһүттэн араарбатаҕа, биірде да «айа» диэбэтэҕэ! Кыыллыйбыт бандьыкка, ким сиппиірдеэх, ким хардаҕастаах Пананы көмүскээн табаарыстара саба түспүттэрэ.

Пантелеймон Орлов, батараактар оҕолоро бассабыыктар диэки буолбуттарын, өлүүттэн-өһүүттэн да чаҕыйбат, куттаҕаһа суохтарын бэркиһини көрбүтэ. Уон биір бандьыты утары Иннокентий Боронов үс сыллааҕыта геройдуу охсуһан охтуута кытыастар знамя буолбутун кини манна эрэ өйдөөбүт быһыылааҕа. Кини токур муннугар хаана умһаммытын туора-маары соттон кэбиспитэ. Кыһыытыттан оҕолору кылааска хатаан, хаайан кэбиһээт, бэрт тизэлинэн биір куомуннаахтарыгар биллэрэ, атыһыт Баһыкааннаахха баарта.

Күрүөйэх бандьыттар оҕолору тутта сэймэктиэхтэрин олохтоохтор санаалара олус айманан, этэрээт хомунар былааннара тохтор кутталыттан туттуммуттара.

Кылааска күлүүһүнэн хатанан хаайыллыбыт оҕолор утарсарга соруммуттара. Кыра Вася Хабаров, Ваня Горохов олус бэргэнник быраҕар үгэстээхтэрэ. Кинилэр состуоктан кирпиччэни ыланнар тойуулаабыттара. Итинэн бандьыт киірэн истэбинэ харахха быраҕыахтаахтара. Өстөөх табыллан, хараһын туттан төҥкөйдөбүнэ, Коля Новиков, улахан Вася Хабаров, эмсэгэлэммит Пана Сизых буоланнар хардаҕаһынан кэтэххэ охсон дөйүтүөхтэрэ. Дьэ, онтон сааны-сэби ыланнар, дьиннээхтик утарсыахтаахтара. Халлаан чэбдиктик халлыбыта. Тымныыттан сулустар ордук чаҕылыһан, халлаан хараһа уорҕатыгар көстүбүттэрэ. Кылааска хаайыллыбыт бэһинэйэх уолаттар аналлаах миэстэлэригэр бэлэмнэнэн турбуттара. Пана кулгааһын Вася ырбаахытынан, Ваня болтуотун энээрин ойо тардан бэрэбээскилээбиттэрэ. Уолаттар өр турбуттара. Ким да оскуолаҕа кэлбэтэҕэ. Кылаас иһэ тымныйан, халтан таҕастаах оҕолору титирэтэн барбыта.

ДОБОТТОР

(Ахты)

!

Метеорологической станция начальнига хатылланнаа-быт үрдүк унгохтаах, хойуу хара хаастаах, чараас уонун ыксары, ньимиччи тутта сылдыар Иннокентий Иннокентьевичтыын мин кыра оҕо эрдэпиттэн ыла добордуубун.

Биир бөһүөлөккэ олордорбут да, сүл баһыгар-атабар биирдэ эмэ сынньаланга, кини дьиэтигэр сылдыааччыбын. Кини үс хостоох киэн-куонг дьиэтигэр толору тупсабай тэриллэрдээх, дэлэй ыраас, сага маллардаах. Истиэнэтигэр таас араамкаба Комсомол Киин Комитетыттан наһараадаламмыт Почетнай грамотата ыйанан турара. Хас даһаны, аһаларын курдук дьүһүннээх уолаттар-кыргыттар, оонньоон сэрбэкэчиһэллэр. Толуу эттээх-сииннээх, ис киирбэх манган сирэйдээх, Иннокентий Иннокентьевич кэргэнэ, улахан болотунаба солко сабынан оһуор анһан, уйгулаах олобун ойуулуур курдук олорор буолааччы.

— Үчүгэйдик олоробун, добоор. Төһөнү ылабын? — диэн ыйытабын.

— Кэргэмминээп үс аңаар мөһөөхтөн ордугу буолуо, — Иннокентий Иннокентьевич аа-дьуо холкутук этэр. Үүт-үкчү бэйэгин курдук дьүһүннээх улахан кыһын солко лиэнтэлээх баттабын имэрийбэхтиир. — Оттон эн?

— Сүүрбэ солкуобайтан эрэ тахса пенсияны... Сэриин кэмнэгэр хамнас кыра этэ эбээт, добоор.

Итиитэн ситиминэн ааспыт күөгэйэр күннэрбиттэн биирдэстэрин, бу Кешалыын сылдыбыт, үлэлээбит кэммин саһаан аһарабын.

Аба дойдуну көмүскүүр Улуу сэриин үлүс сыла этэ. Оччотообуга мин агитпунга начальнигынан үлэлиирим.

Атыншык эттэххэ, нэһилиэк ааһар балаһаннара сэрин кэмигэр уларытыллан агитпунунан ааттаналлара. Партия райкомун пропагандаға уонна агитацияға отделын быһаччы салалтатынан үлэлиллэрэ.

Мин политической агитация уустук ньымаларын билбэт этим. Ол оннугар оройуон сүүһүнэн комсомолецтарын курдук производствоға быһаччы кыттан көбүлүүрүм.

Биһрдэ, ахсынны аан-даам тымныыта ааннаан түрдабына, түүлээхситтэргэ тиэрдиэхтээх таһаһаспын ырыган табаларга тиэйэн, сатыы баран истэхпинэ, көс буолаат табаларым сытынан кэбиспиттэрэ. Ити үүт ферматын таһа — Намыы Күөл тумулулар этэ. Ферма масчыта Чубучаан ойбо Өлөксөөндөрөнү көрсөн, ырбыт табаларбын төттөрү ыппытым.

Абийга байыаннай учеты аан магнай ытыхтаах лейтенант Погуляченко биһиэхэ кэлиигигэр, байыаннай саастаах түүлээхситтэр чопчу болдьоххо баар буолалларын хааччыларбар, нассвет сессиятын быһаарыыта сиэппэр баара. Саарбаһалы турбакка, кууллаах таһаһаспын сүгэн баран, түүлээхситтэри сонордуу сатыы барбытым. Урут сылдыбатах сирим этэ, суол-нис суоға. Күтүр улахан күөлгэ Нарыахаға кирибитим. Уга өттүбэр хараһаға барыйан турар былыргы буор ураһаны көрбүтүм. Буурба буолан хаардаатар да, ураһа таһын кыраһага чараас этэ. Ураһа ойуонугар эргэ нэк саһыннаһ быһаан турарыттан Ньюксугус оһонһор оһорорун билбитим. Сэрин бириэмэтигэр испиискэ кэмчи этэ, сулууспаһахтарга биһрдии хоруолка бэриллэрэ. Ону таһаһыт буолаһмын бүтэрибитим. Фактория сэһиэдиссэйэ Михаил Дьяков уонча тымтыктаах испиискэни кэлэрбэр өйөөлөөбитэ.

Ураһа иһин сырдатан көрдөһпүнэ, оһонһор утуйар таһаһа, холумтанга биһрдэ отторго чөмөхтүү уурбут маһа, тырынкаһаһыт тымтык устурууһа баара. Оһонһор эрэйдээх сыратынан буһуммут, бу маһын оттуохпун санаам буолбатаға, чигдигэ мас суоға. Оттон күөл туһата дьулаакыр ото-маһа суох алыы этэ.

Сүгһэрдээх айаннаһмын тирипитим, таһаһым муус кыһаһан буолбута. Оһонһору кэтэспитим да кэлбэтэһэ, таһырдыа буурба улуйара. Ураһа чуораатынан хаар түһэрэ. Тымныыттан күөл мууһа хайыта тоһоро.

— Бука, оһонһор буурбаға кэлбэтэ буоһуо. Күтүөтүгэр Баһылайга ыһаһыттыы бардаға. Суол чэрин сүтэрибэтэхпинэ, буурбаға муһуохпун саһаммат, хайаан да

түүннэри барарга! Ити быһаарыныбын кынаттырды, бэйэм бараллаата эдэр уолаттар фронга хорсундук охсунар көрүгнэрэ харахпар көстүбүтэ.

Сүгэһэрбин кэтээт айаннаабытым.

Суол чэрин атахпынан бигээн хааман истэхпинэ, суол үс буола арахсыбыта. Икки өттүнээҥи суолларын чэрдэрэ кэтит, чинг этилэр. Бука итилэр, офонньор сылдыарыттан чигдйдэхтэрэ диэн быһаарбытым. Мин биллибэт чэрчилээх ортоку омоох суолунан түүлээхситтэр айаннаабыттара буолуо диэммин—онон барбытым.

Буурба күүһүрэн, суол чэрин олох тибэн мэлитэн кэбиспитэ. Мин тогуу хаары оймоон абына-табына мастаах алыны быһа түһэн, уһун синньигэс күөлгэ киирбитим. Тыал күүстээх балаһата манна намыйар эбит этэ. Оччотооҕу уоттаах, сытыы харахпар күөл анараа энэригэр хараһаҕа хамсыыр хара точканы көрбүтүм. Бу, буурбаҕа түбэһэн суолун-ийин сүтэрбит, биир табата ырбыт, бырда быстыбыт Ньюксугус офонньор эбит этэ. Офонньор эрэйдээх миигин көрсөн, хайдах үөрбүтүн кыайан эппэккин! Кырдьыга да, кырдыаҕас киһи кыыдаанчысхаан кыскыйа турдаҕына буурбаҕа суолун сүтэрэн, хараһа түүнгэ туундараҕа мунара ынырык этэ.

Кини ураһатыгар тохтоон ааспыллын кэпсээбиппэр, уоту оттон эбиэттээбэтэхпэр сэмэлээхтээбитэ.

— Ити ээ,— диэн офонньор энгээркэй, наһыл сагатынан эппитэ,— биир эбит комсомол уол кэлиэҕэ диэн маһы бэлэмнээн барбытым. Ээ, бүгүн дьэкээдэ күнэ буолуохтаах ээт.

Офонньор эрэйдээх тобус уонча саастааҕа, манхайарын аһан саһаран эрэр баттахтааҕа. Ол да буоллар сэрии сылларыгар түүлээхтээбитэ. Ботуччу былаанын толорор этэ.

— Эйигин, буурба ортотугар сиргэ хаалларбаппын. Ураһаҕар тиэрдэбин,— диэбиппэр офонньор кыккыраччы аккаастанан кээспитэ.

— Кэбиис, кэбис тоҕойуом, эн наадаҥ сүрдээх дарбааннаах дьыала, мантан биэс көстөөх сиргэ, эн көрсүөхтээх түүлээхситтэрин суох буоллахтарына, сүүрбэччэ көстөөх Уолбут учаастагар буолуохтара. Онно хайдах да бу иһэргинэн, сүгэһэрдээх, сатыы тийэр кыабын суох. Ханныгын да иһин, мин эйигин сирдьиттибин, — диэхтээбитэ офонньор.— Сибилигин түүннэри барыах, баһар, баттаһахпыт.

Ырбыт табатын хордоҕоско ытан, соботох табаҕа

сырбалаан, офоньору олондон, снэтэн баран, сатыы сүгэнэрдээх түүннэри айаннаабытым. Офоньор сирн туһаайынан ыйан иһэрэ. Көлөһүн-балаһын аллан, муус кыһаан буолан, сарсыарда халлаан бадыа-бүдүө буолан эрдэбинэ, түүлээхситтэр Гаврил, Василий, Егор Черемкиннар итиэннэ уончаларыттан эрэ тахсыбыт Гоша Атласов, Петя Черемкин — булчут оҕоһоннор сибилегин сүүрбэ көстөөх сиргэ булка тахсаары табаларын ньуобу-туһ тутан турдахтарына, баттаһа, Сиэннээххэ тийби-пит...

II

Түүлээхситтэртэн эргиллэн кэлбиппэр нассовет председателэ Николай Николаевич Хабаров, колхоз правлениетын председателэ Семен Павлович Нарахаев:

— Ревизионнай комиссия председателэ буоларгынан маннык соруудах бэриллэр. Балыктыыр учаастакка тиэлли-бэтэх сүүс биэс уон кэлимсэ уомулу хараһыг холооһуну-нан мээрэйдээн ревизията ыыт. Балык дохуота эн холоо-һуннуттан олобуран үллэһиллиэбэ. Тизээр киһи суох,— дии тоһуйбуттара.

Бу туһунан толкуйдана агитпунга баран эрдэхпинэ, илдьирийэн баатата быкпыт телогрейка дуомнаах, эргэ тыс этэрбэнэ хайдан уктаһа көстөр Огдообо Ааныка эмээхсин уола Кеша Слепцов оскуолаба оттуллар маһы тизээн иһэрин көрөн, утары сүүрбүтүм. Оччотооһуга мин күөгэйэр күнүм — уон аһыстаах саастаабым, оттон Кеша уон сэттэтин да ситэри туола илик, дьарамай уңуохтаах, иннэбэс уолчаан этэ.

— Субу бүгүн балыгы тизээ барыаһа! — диэммин үүйэ-хаайа туппутум. Кеша аһыйа саһалаах наһыл уол, мин омурбуппар «сөп, билигин», — дииэн баран, күлэн эрэ кэбиспитэ.

Алта атынан сэл киһэ Дөбөйөөскуга барбыппыт. Маргыһаанга — офоньотторго чэйдээн аасыппыт.

Кеша сэттис кылаһы бүтэрэн баран, сайын рыбтрескэ үлэлээбит буолан, балык ханна баарын билэрэ. Ол эрээри, түүн ортого лаппа ааһыар диири Дьөбөөскуга тийбэ-тэхпит.

Эмискэ хаардаах буурба түспүтэ. Суолу суһаллык тибэн кэбиспитэ. Аттар нэһиилэ сырбаларын соһоллоро. Биһиги суол чэрин сүтэрбиппит. Халыг хаары оймообуп-пут. Силбэнэ турар арыылары быһа түһэн, Индигир кэтит

быардаах минин — сыбырлаханы онорон күндүлээбит-
тэрэ. Бэл, өтөрүнэн амсайбатах саахардаах чэйи иһэрдит-
биттэрэ. Буурда түспүтүгэр уолаттар мунуохтара диэн
уоту оттон, уһун түүн утуйбакка кэтэхээхтээбит этилэр.

— Нухарыйа түүһүг! — диэн оронноругтан турап биз-
рээхтээбиттэрэ.

Дьогойооскуга миэтэрэттэн ордуктаах халыг хаарга
тибиллибит, буорга хам тонмут сайынгы балык кэлимсэ-
тин алдьаппакка хойгуонан охсон хоннорорго кытаанах
этэ. «Кэлимсэ» диэн алта уон уомул холбуу ууруллубута
ааттанар. Кэлимсэттэн биир да уомул ороскуоттаныыта
уон төгүлүнэн төлөнүллэрэ. Сэри кэмигэр, туох барыта
учуоттаныыта аһара кытаанах этэ. Кеша алдьаммыт
үтүлүктээх илинтэ хойгуо угар хаарыйтардар да, күүһүн
мунуан табыйара. Иэдэстэрин тымныыны баһыйан
тириппит көлөһүнэ сүүрэрэ. Илдьирийбит телогрейкатын
быакаччы курданап кэбиһээхтиирэ.

Бизэ туснаны бөһүөлөккэ таһан баран, мин таба
ферматын атын сиргэ көһөрөргө барбытым. Кеша мин
кэнибиттэн соботобун балтараа туонна балыгы таспыта.
Уон сэттэтин туола илик иинэбэс обочоонго бу чэпчэки-
тэ суох үлэ этэ! Балык таһарга бэрэбиэркэлэммит чизинэй
эрэ дьон ананап үлэлиллэрэ... Ити кэнииттэн Кеша,
сүүрбэ көстөөх Буор үрэххэ, оттон мин Муома оройуонун
сиригэр Бөрөлөөххө түүлээхти барбыппыт... Ити билиги
оройуон сүүһүнэн рабочай уонна сулууспалаах комсомо-
лецтарын курдук, колхозка үлэлээтэххэ көлөһүн да күнү-
гэр, харчы да иһин буолбакка, фронт интэриэһигэр босхо
үлэлиирбит...

Билигин Дружинатаабы метеорологической станция
начальнига, коммунист Иннокентий Иннокентьевич Слеп-
цов ааспыты ахтыстахха, ыраабы өйдөөбүттүү, набыл
хараба аргыйы мичилийэн, сылаанньыйан кэлэр. Сабыс-
сага күндү бастон костюмун өтүүктэммит бүрүүкэтин
өрө тардынар. Киэн-куон, дьэтин үс хоһуттан биридэс-
тэригэр истиэнэбэ араамкаба ыйанан турар Комсомол
Кни Комитетын Почетнай грамотатын киэн туттардым
көрөн кэбиһэр.

— Дөбөрүм, дьоллоохтук эрэ олоҕо!

УБАЙЫМ КЭРИЭНГЭР

(Ахты)

Кинг Дьокуускай куоракка сылдьаммын, отучча сыллаабыта өлбүт убайбын эмнэ ахтан-санаан кэллим. Олох ханнык бабарар күчүмэбэйдэрин көрсүтэлээбитим буолуода, ытаабатаҕым. Арай убайбын аһыйан, ис дууһабыттан хараастан, уон икки сааспын туолуохпар диэри ытыырым.

Кини олус сымнаҕас, наһыл киһи этэ. Хап-хара куудара баттахтаах кыыс курдук, намчытык көрбүт саһархай харахтааҕа, тэтэркэй иэдэстээбэ, чараас уостааҕа.

Кини миигиттэн уон икки сыл аҕа этэ. Соботобун үөскээбит уол оҕо быраакка наадыһарын ким барыта билэр. Мин ийэм биэс уончатын аһан эрдэбинэ төрөөбүтүм. Убайым төрөөбүппэр үөрэн үс хонук устата утуйбатах, аттыбыттан арахпатах этэ.

Мин үстээхпиттэн ыла убайбын үчүгэйдик өйдүүбүн. Абыйга бандитизм букатыннаахтык урусхалламмытын кэннэ, Советскай былааһы бөбөргөтөргө байыаннай гарнизон олохтоммута. Аҕам кинилэргэ табаһытынан, сирдьитинэн үлэлиирэ. Кыһын дэңгэ эрэ кэлэн барара.

Аҕам биирдэ кэлиитигэр Новгородов алфавитынан суруллубут кинигэни убайбар кэһиитин аҕалбыта. Убайым буукубаны кэлээччиттэн-барааччыттан ыйдаран, утуйбакка ааҕар, суруйар буолбута. Табаарыстарын сурукка үөрөппитэ. Билинни кырдыаҕас коммуниһы Николай Хабаровы, эбээн уола Семен Корякины, Степан Соломовы ааҕарга үөрөппитэ.

— Үүн тиэрбэһин курдук төгүрүк О, дууската сүөх хотуур Л, сүгэһэр көхсө А, тостубут умнастаах тийһэ сүөх кыраабыл — Т буукубалар, итилэри холбоон саҕардахха «ОТ, АТ» — диэн тахсар, — диэн үөрэтэрин аһара сэргэбэлээн истэр этим.

Биирдэ сайын окко кирири саҕана ийэм тагараны моонһубар кэтэртэ. Көмүс ойуулаах, оҕо көтөбүүллээх нуучча дьахтара — ол тагара. Мин орус сыарҕатыгар

олорбокко өчөстүм. Ийэм үөс-батааска биэрбэтэ, сыарбаба суорбаанынан суулаата да, миигин өтүүлээн кэбистэ.

— Обуһунан барбаппын. Убайбын кытта сатыы барыам!— диэн күүһүм мугунан мөхсөбүн. Ытаан ньаабыныбын. Ол мөхсө сылдьан, таңара тааһын алдыаттым. Ажам кыһында. Ийэм кулгаахпыттан тарта.

— Көр эрэ, таңараны билигиттэн утардың, алдыатың. Чэ, сатыы да барыах! — убайым миигин сүөрдэ.

Олорор сирбит томторун угуордаан баран, бадараан буолбутугар:

— Көтөх, сүгэн бар!— диэн убайбар сыңсыйдым. Убайым миигин сүктэ, биир көстөөх бадарааннаах сиринэн айаннаатыбыт. Убайым бадарааннаатабына, мин көннүөрэбин: «Саай, сай» — диибин. Охсон кымныылыбын. Убайым тугу да саңарбат.

«Ортоку булгунньах» диэн сиргэ кэлэн убайым тохтоото. Миигин түһэрдэ. Наһаа тириппит. Көппөбү тиэрэ тардан, мууһу ылан суунна. Миигин эмиэ сөрүүкэттэ. Онтон эмнэ айаннаатыбыт. Кизгэ нэлэмэн күөх оттоох күөлгэ тийэн кэллибит.

Кыбыка диэн наһаа кырыктаах, өс буолбуттуу чинчаг тыллаах киһини көрүстүбүт.

— Бу баранаах убайыгар сүктэрэн иһэр дуу? Туохха наар атаахтаатабай? Бэйэң ыалдыа сылдьан, бачча улахан, ыарахан бэдиҕи сүгэбин! Өссө киһиң сайдыыр, кымныылаан охсо иһэр. Сыарбаба хам кэлгийэн аҕалыах баара. Ытаатын да соҕоотун — диэтэ Кыбыка.— Баайдар субу оҕо курдуктар, сүктэрэллэр, кырбыллар.

— Дьэ, ол иһин, быраатым ону-маны өйдүүр киһи буоллабына, бу ыалдьан сылдьан сүкпүппүн диригник өйдүөбү. Ол буолуо үтүөтэ... Баайдары абааһы көрөр киһи буола улааттын.

Убайым ити тылларын уонна сүктэрэ иһэн көннүөрөн сайдыырбын, кымныылыырбын хаһан да умнубаппын. Субу суруйа олордохпуна харабым уута түһүөх курдук күөмэйим бобута туппахтаата.

Убайым, кыра эрдэбинэ сордон хачамааныгар харан, сэттэ хонукка киһини билбэт буола сыппыта. Ол бэргээн «күөмэйинэн ас барбат буолбута». Ону үстээх бэдик өйдөөхтөөбөтөхпүн. Ол күһүнүгэр маннайгы сыарбаанан «Советскай былааска туһалыырга, сайдарга, үүнэргэ. батталы утарарга» диэн тыллаах-өстөөх дыппиэн, тыйыс сүүрбэччэлээх Тоботой Ыстапаан диэн уоллуун убайым Абыйга күүстэринэн барбыттара. Ыстапаан оҕо эрдэбинэ

баайдарга батараактаабыт буолан, батталы, баайы абааны көрөрө. Дьингнээх өргөстөөх киһи этэ.

Абыйга киирэн милиция начальнига Миитэрэй Бартешевтыын добордоспуттар. Политическай өттүнэн үүнэллэригэр улаханник көмөлөспүт. Ыстапаан уонна убайым комсомолга киирбиттэр. Ыстапаан Солуомап Майор нэһилиэгэр Совет председателинэн, убайбын секретарынан үлэбэ ыппыттара. Кинилэр сир үллэһинин ситиһинилээхтик түмүктээбиттэрэ. «Бөлөх ыллык» диэн табаарыстыбаны тэрийбиттэрэ. Убайым советка секретардыра, табаарыстыбага суоччуттуура. Ол сылга үчүгэй да этэ — убайбыттан букатын арахсыбаппын. Дьиэбитигэр атаахтыбын. Үлэлиир сиригэр дьонуннанабын. Арай биирдэ Ыстапаан суот тарда олордобуна тийдибит. Оройуонтан сылдыар Батаакап диэн киһи баар. Мин суотун таһырбата оонньоохпун багардым.

— Бу уол, бачча эрэйдэнэн охсубуппун үрэйдэбэ үһү. Түөх ааттаах мэник бэдигэй?! — диэн Ыстапаан мөхтө.

— Чэ, уруккутун курдук тардан кэбис! — диэтэ убайым. Мин суоту таһырбаттым, тардыалаатым.

— Чэ түксү, — убайым суоту ылан, мин аймаабыт туораахтарбын уруккутун курдук охсон биэрдэ.

Дэ, болжомтолоох да киһигин, кырдык итиччэ этэ, — диэн Батаакап убайбын хайбаата. — Быраатын бука эйиэхэ тийбэт киһи буолуо ээ. Мэнигэ бэрт.

— Тийбэтэ биллэр. Оҕо оҕотуттан буоллаҕа, наһаа атаах, өчөс, — диэтэ Тоботой. — Убайа атаахтатар.

— Тоойуом, тугу да болжойбокко эрэ тыһыпат буол! — диэн убайым эттэ...

Бырааттаах үчүгэй, олус үчүгэй! Мин быраата суох сатаммыппын. Убайым сыл кэрингэ үлэлээбитин кэннэ Ураһалаах нэһилиэгэр Советка секретарынан, комсомольскай ячейканы тэрийэргэ үлэбэ ыппыттара. Ити кэмгэ куттабынан ыалдыра бэргээбитигэр, эмтэнэригэр уонна үлэлиригэр табыгастаах диэн, оройуонга ыгырбыттара. Оччотообуга Петр Егорович Кулаковскай диэн фельдшер Абыйга үлэлиирэ. Убайым: «Кинилиин истигник добордоспут. Олус үчүгэй киһи, кичэйэн эмтиир, сотору олох үтүөрүөм уонна дойдубар тахсыам», — диэн суруйара.

Мин убайбын ити кэмнэргэ күүтэр да этим!

1931 сыллаахха Майорга аан маннай оскуола аһыллыбыта. Василий Сивцев диэн олус эдэр, кырасабай Якутскай киһитэ учууталлаабыта. Убайым кинилиин комсомольскай ячейканы тэрийбиттэрэ. Эбээн уола Семен

Корякин комсомолга ылыллыбыта. Убайым оройунтан тахса сылдыра. Доруобуйата тосту мөлтөөбүт этэ. Үүтү эрэ иһэрэ да, хотуолаан кэбиһэрэ.

— Бүттээх ойуун эйигин үтүөрдүөм диир. Кытаатан албатан көр.— диэн аҕам, ийэм убайбыттан көрдөһөллөр. Убайым тугу да сагарбакка күлэн кэбиһэрэ.

Онтон биридэ ийэм кыһырыда, ытаата. Аҕам эмнэ кыһырыда. Иккиэн убайбын мөхтүлэр.

— Биһигини хаалларан, бачча эдэр сааскар үтүөрдэр киһи баарын үрдүнэн өлөргө баҕардыг дуо? — диир аҕам.

— Советскай былаас иһин охсуһа сылдыар, комсомольскай чиеһим ыраас буоларыгар баҕарабын. Аны ойууннат диэн эппэккитигэр көрдөһөбүн, түксү. Салгыттыгыт,— убайым миигин көтөбөн баран сугулаанга барда.— Сарсын сабыылаах мунһах оңгоруохпунт. Эп хайаан да сылдыан. Утуйан хаалаайабын,— диэтэ убайым.

Оччотообуга алтабын туола илигим. Сабыылаах мунһахха урут сылдыбатыам. Таҕаһынан бүрүнэ олонор, кистээн кэпсэтэллэрэ буолуо диэн өйдүүрүм.

Мунһахха Ыстапаан Солуомап, Потапов диэн киһи, учуутал Василий Сивцев, Семен Корякин уонна убайым, аҕам уонна Бүттээх ойуун бааллара.

— Николай Слепцов-Первэй төрөппүттэригэр ойуун өтөн кириитин туһунан боппуруос дүүллэнэр. Тыл Слепцовка бэриллэр,— диэбитэ Ыстапаан Солуомап.

Убайым чуолкайдык, аҕыйах тылларынан эппитэ.

— Кыбыстабын. Батараах аҕабыттан, кыһыл этэрээтигэр сирдыттээбит, бандыыттартан хайаба куотан быһааммыт, чиеһинэй аҕам ойуун ситимигэр сөрөммүтүт-тэн кэлэйэбин. Хараҥа дьонно өтөн кирибит ойууну куолаһын быһарга этэбин,— диэбитэ убайым.

Мин сагата-ингэтэ суох олорбутум. Дьоннор сирэйдэрэ-харахтара сытыы этилэр. Бүттээх ойуун эттэ:

— Мин үтүөрдүөм эрэ диэбитим. Билигин да диибин.

— Эйигин куоласкын быһаахпыт,— диэтэ учуутал Василий Сивцев.

Ойуун уоттаахтык эриличчи көрүтэлээн баран табыста. Аҕам тугу да эппэккэ баһын санныытан олордо.

Ойууттар таҕастарын, дүгүрдэрин ньэгдыйэн тутарга, куоластарын быһарга диэн уураах табыста.

— Дьэ, быраат,— убайым миэхэ дьохуннаахтык эттэ.
— Ким да буруйун хаһан да кистээбэт буол. Куһаҕаны өрүүтүн утараар. Бу сабыылаах мунһаҕы умнумаар. Советскай олоххо туһалаар.

Хас да хонукка ойууннар тагастарын, дүгүрдэин тулпуттара. Убайым ити төрөөбүт сиригэр тийэх сылдыһыта этэ. Абыйга тийээт, ыараханлык бэргээн балыһаҕа киирбитин истибиппит.

«Уу да кыайан барбат буолла. Эт миинин эрэһинэ туруупканан куттабар фельдшер Кулаковскай кутан аһата сагыр. Дьокуускайга сотору эмиэ ытталлар. Киирэн көрсөн хаалыҥ»,— диэн аҕам эдьийэ Өрүүнэ суруйбута.

Ийэм, аҕам, эдьийим уола икки саастаах Алеша уонна мин суһаллык Абыйга киирбиппит.

Халлаан былыттаах этэ. Аҕам табалары харыстаабкка түргэнник айаннаппыта. Кизэ им сүтүүтэ Абы тийбиппит. Почта сибилегин аттанаары турара. Кибииккэбэ унуохтаах тири буолбут убайым олороохтуура. Киини учуутал Василий Сивцев Дьокуускайга диэри аҕааллаан илдэргэ тэриммит этэ.

Истин киһиттэн арахсыы ыарын алта саастаахпар сонно билбитим. Сүрүбим ытырбахтаабыта. Аҕам макыраччы ытаабыта. Ийэм төйүөрбүт курдук талбааҕун хаалбыта. Убайым миигин хам кууспута.

— Тобойуом, ытаама. Үтүөрүөм буоллаҕа дин. Азабын, ийэбин көр-иһит. Иит. Бырааккын оболоон улааттынар, эйэлээх буолун. Дьулуурдаах уонна тулуурдаах буол! Советскай олоххо туһалаар!— убайым тийэх тыллара ити этэ.

Тохсунньутаабы түүннэ уон абыс саастаах комсомолец убайбын олордубут кибииккэлээх почта айаннаабыта. Будулбанаах туманна табалар атахтара эрэ кычы баан хаалбыта. Убайым кибииккэлээх сыарҕата харах сүппүтэ... Убайым үйэ-саас тухары сүппүтэ... Мин уйг суохпун да, убайбын аһыйан уон иккибин туолуох диэри ытырым. Уон биэһиттэн уон абыһыгар диэри Советскай былаас иһин үлэлээн барбыт, Абы маннайгы комсомолецтартан биирдэстэрэ, көрсүө, сэмэй майгылаах, күт сириттэн арахсыар диэри комсомольскай чыһыктыраастык тулпут убайбын умнубаппын.

— «Туллуурдаах уонна дьулуурдаах буол, советскай олоххо туһалаар»,— диэн комсомолец убайым Николай тийэх, кэриэс тылларын толордум дуо мин?! Эппиэти эрэйбитти партинай уонна журналистскай билиэттэрбин ылган көрөбүн.

